

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**JEREMY BENTHAM'DA FAYDA İLKESİ TEMELİNDE
HUKUK VE AHLAK**

EMİNE CENGİZ

**FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI**

HAZİRAN 2016

**JEREMY BENTHAM'DA FAYDA İLKESİ TEMELİNDE
HUKUK VE AHLAK**

Emine CENGİZ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI**

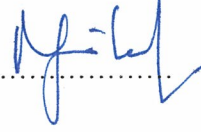
**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HAZİRAN 2016

Emine CENGİZ tarafından hazırlanan “Jeremy Bentham’da Fayda İlkesi Temelinde Ahlak ve Hukuk” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalında Felsefe Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

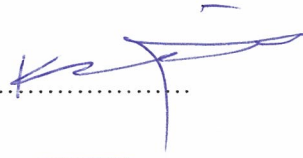
Danışman: Prof. Dr. Nurten GÖKALP
Felsefe Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Başkan : Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK
Felsefe Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Üye : Prof. Dr. İbrahim MARAŞ
İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Tez Savunma Tarihi: 08/06/2016

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Emine CENGİZ

08.06.2016

JEREMY BENTHAM'DA FAYDA İLKESİ TEMELİNDE
HUKUK VE AHLAK
(Yüksek Lisans)

Emine CENGİZ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Haziran 2016

ÖZET

Bu çalışmada Jeremy Bentham'ın (1748-1832) fayda ilkesi anlayışını ahlak ve hukuk alanında nasıl temellendirdiği incelenmeye çalışılmıştır. Bentham'ın fayda ilkesini ele alışı ve ilkeyi ahlakın ve hukukun temeli sayması, onun faydacılığın kurucusu olarak ele alınmasına neden olmuştur. Fayda ilkesini temel ölçüt görmesi, ahlak ve hukuku bir bilim olarak ortaya koyma amacının göstergesidir. Teorisinde ilk olarak insanın doğasıyla ilgili bir gerçeği ortaya koyarak başlar. Ona göre insan, haz ve acının egemenliği altındadır. Bütün insanlar kendi hazlarının peşinden giderler, dolayısıyla insana en büyük hazzı sağlayan eylemi bulmak için bir hesaplama gerekmektedir. Haz ve acı hesabında belli ölçütler baz alınarak toplam haz ve toplam acı miktarı karşılıklı olarak toplanır ve değerlendirilir. J. Bentham'ın bu şekilde bir hesap yöntemini ortaya koyması ahlakın niceliksel terimlerle ölçülen bir bilim olarak ele alınması çabasını göstermektedir. Bütün insanların kendi hazlarına yönelik davrandığı kabulü insanların birbirlerinin isteklerinin çatışmasına neden olacaktır. Kendisi tanıtılamayan fakat tüm kanıtların ondan çıktığı ilke olarak gördüğü fayda ilkesi, mümkün en çok sayıda insanın mümkün en büyük mutluluğunu sağlamak, bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinde tek ölçüt olarak ele alınmış ve bireyin faydası ile toplumun faydası arasındaki çatışma ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. J. Bentham hukuk teorisinde ise doğal hukuk/hak ve toplumsal sözleşme anlayışıyla hesaplama içerisindedir. Bu tür anlayışların birer kurgudan ve varsayımdan ibaret olduğunu söyleyerek ağır eleştiriler yöneltmiştir. J. Bentham'ın eleştirilerinin ana hatlarında ahlakta da olduğu gibi pozitivist anlayışın etkisi görülmektedir. Doğal hukuk ile ilgili eleştirilerinde doğal hakların bir metafor olarak ibaret olduğunu ifade etmiştir. Doğal hukukçuların savunduğu gibi insanların birtakım doğuştan vazgeçilemez, devredilemez haklarının olmadığını, hakları egemen gücün iradesinin göstergesi olarak kabul ederek gerçek hakların yasalarla gelen haklar olduğunu savunmuştur. Yasa koyucunun amacı toplumun mutluluğu sağlamaktır, yasalar da toplumun mutluluğunu arttıracak, fayda sağlayacak şekilde oluşturulmalıdır. Doğal hukukçuların pozitif hukukun doğal hukuktan türetilmesi gibi astlık-üstlük anlayışını eleştirir ve bu bağlamda hukuk ve ahlakın ayrılması gerektiği tezini ortaya koyar. Bu ayrım, onun hukuku kendi konusu, yöntemi ve araçları olan bir bilim olarak ortaya koyma amacından kaynaklanmaktadır. Bentham, ahlak ve hukuku aynı amaca sahip iki farklı alan olarak konumlandırmıştır. Toplum sözleşmesine yönelik eleştirisinde ise J. Bentham, toplum sözleşmesinin bir varsayımdan ibaret olduğunu, dünya tarihinde gerçekten bu şekilde yapılmış bir sözleşmenin olduğuna dair hiçbir kanıtın olmadığını savunur. Devletin kökenini itaat alışkanlığına bağlar. İtaat alışkanlığının olduğu yerde siyasal toplumdan söz edilebilir. İtaat alışkanlığının nedenini de fayda ilkesi olarak görür. Ona göre hukukun asıl amacı, toplumun mutluluğunu arttırmaktır ve bunun için ilkeler sıralar ki bunların içinde güvenlik en önemli ilkedir. Özgürlük güvenliğin bir parçası olarak ifade edilmiştir. Negatif özgürlük anlayışına sahip olan Bentham'da özgürlük, kendi başına iyi olmayıp yarar sağladığı için iyidir. Hukukun negatif amacı olan ceza, hukukun pozitif amacı olan mutluluğun artırılmasına katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan ünlü tasarımı Panoptikon ile de cezaevi koşullarının nasıl olması gerektiğini ifade etmiştir.

BilimKodu : 1109
AnahtarKelimeler : Haz, acı, fayda ilkesi, doğal hukuk, toplum sözleşmesi, ceza
SayfaAdedi : 117
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Nurten GÖKALP

ON THE BASIS OF THE PRINCIPLE OF UTILITY OF
LAW AND MORALITY IN JEREMY BENTHAM'S VIEW
(M.S.Thesis)

Emine CENGİZ

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES
June 2016

ABSTRACT

This study attempted to examine the the principle of benefit grounded in the field of ethics and law. Bentham's dealing with the principle of benefit and counting it as the basis of both morality and law led him to be considered as the founder of utilitarianism. Bentham, seeing the principle of benefit as the main criterion in his philosophy, intend to demonstrate morality and law as a science. In his theory, firstly, he begins by putting forward a truth related with human nature. In accordance with Bentham, human being is under the rule of pleasure and pain. All people go after their own happiness, therefore, human being should make a calculation to find the the action making the great happiness of the greatest number. In accounting pleasure and pain, certain criteria based on sum total of the amount of pain and pleasure is taken and then both of them are mutually collected and evaluated by human being. Having been put forward a calculation method in this way by Bentham is a product of efforts to measure morality in quantiative terms and to be treated as a science. The assumption all people act in terms of their own pleasure will lead to conflict of wishes between each other. Bentham sees the principle of benefit as the first principle which can't be identified but all the evidence is stemmed from. To ensure the greatest happiness of the greatest number has been taken as the sole criterion and tried to eliminate the conflict of the regulations of the relations between individuals. In jurisprudence, natural law is in confrontation with the social contract and right. By saying that this kind of approach is nothing more than a fiction and assumptions, thinkers made a harsh criticism of Bentham's philosophy. The main lines of criticism related with Bentham, as in morality, shows the influence of the positivist approach. In his criticism of natural law, Bentham considers that natural right is nothing more than a metaphor. Therefore, he argues that there isn't innate and indispensable rights of some people. Thinking rights as an indicator of accepting the will of sovereign power, Bentham argues that real rights are rights coming from the law. The aim of the legislator is to ensure the happiness of society. He creates the law to increase the happiness and benefit of the community. Bentham criticized the concept of inferiority-seniority thought by natural lawyers as it should be consumed the positive law from the natural law. In this context, he comes to this conclusion the law and morality should be separated. This distinction stems from the purpose of putting forward law as his own subject, method and instruments. And consequently, moral and law were positioned as two different areas but with the same purpose. In the criticism of the social contract, Bentham thinks that social contract is nothing more than a hypothesis and there is no evidence of a contract made in this way in the history of the world. The source of the state depends on the habit of obedience. Where there may be the habits of obedience, it can be mentioned from a political society. The reason of the habits of obedience is also seen as the principle of benefit. Bentham considers that the main aim of the law is to increase the happiness of the society and enumerates some principles, among them the sort of security is the most important one. Freedom is expressed as a part of a safety. In Bentham's philosophy, freedom is taken as a negative concept. He considers that freedom is not important due to being good in itself but rather providing benefits. Punishment as the negative purpose of law will contribute to increase happiness which is the purpose of the positive laws. With his famous design, Panopticon, Bentham states how the conditons of prison should be.

Science Code : 1109
Key Words : Pleasure, pain, principle of benefit, natural law, social contract, punishment
Page Number :117
Supervisor :Prof. Dr. Nurten GÖKA

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım süresince her zaman değerli desteklerini ve yardımlarını gördüğüm çok kıymetli danışmanım Prof. Dr. Nurten GÖKALP 'a ayrıca Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK'a, Dr. Recep Batu GÜNÖR'a, Ar. Gör. Fikret YILMAZ'a ve beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan eşim Yrd. Doç. Dr. Ceyhun Akın CENGİZ ve her türlü desteğini esirgemeyen aileme en içten teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

JEREMY BENTHAM'IN FAYDA TEMELLİ AHLAK ANLAYIŞI

1.1. Felsefe Tarihinde Faydacılık	11
1.2. Genel Olarak Jeremy Bentham'ın Faydacılık Anlayışı.....	16
1.3. Jeremy Bentham'da Haz ve Acı Kavramları.....	19
1.4. Jeremy Bentham'da Haz ve Acının Sınıflandırılması.....	22
1.5. Jeremy Bentham'da Haz ve Acı Hesaplama Terazisi (Felicific Calculus)	30
1.6. Jeremy Bentham'da Fayda ve Fayda İlkesi.....	37
1.7. Jeremy Bentham'da Fayda İlkesinin Kanıtlanması.....	47
1.8. Jeremy Bentham Düşüncesinde Psikolojik Hazcılık ve Ahlaki Hazcılık Açısından Fayda İlkesi	51

2. BÖLÜM

JEREMY BENTHAM'IN FAYDA TEMELLİ HUKUK ANLAYIŞI

2.1. Doğal Hukuk/Haklar	57
2.2. Jeremy Bentham'da Doğal Hukuk/Haklar Eleştirisi	63
2.3. Jeremy Bentham'da Toplum Sözleşmesi Eleştirisi	71
2.4. Hukuki Pozitivizm.....	78
2.5. Jeremy Bentham'da Hukuk ve Ahlakın Ayrılması Tezi	82
2.6. Jeremy Bentham'da Ceza Teorisi	87
2.7. Panopticon.....	94
SONUÇ	105
KAYNAKLAR	113
ÖZGEÇMİŞ	117

GİRİŞ

Ada Avrupası'nda önemli bir yere sahip olan Jeremy Bentham(1748-1832) fayda ilkesini kendine özgü kullanışı ile on dokuzuncu yüzyılda faydacılığın kurucusu olarak anılmaktadır. Bu özelliğinin yanında İngiliz düşünce geleneğinde ilk kez düşünsel bir okulun oluşumunu sağlamış olmasıyla da önemi daha da artmaktadır.¹Kendinden önceki farklı filozoflarda izlerine rastladığı fayda ilkesini ahlak ve hukukun bir bilim olarak ortaya konmasında temel ölçüt olarak görmüştür. Fayda ilkesi, ahlak alanında bireyler arası ilişkiyi düzenleyen, hukuk alanında ise yasa koyucunun davranışlarının ve yasaların düzenlenmesinde kullanılacak nihai ilkedir. Bu bağlamda ortaya koyduğu teori ile döneminin sorunlarına çözüm getirmeye çalışmış ve bu düşünce onun reformcu kimliğini meydana getirmiştir. Döneminde ve döneminden sonra yapılan reformların arka planında Bentham'ın izleri görülmektedir.

Bentham, ahlak ile ilgili görüşlerini ortaya koyarken insanın doğası ile ilgili bir gerçekten yola çıkmıştır. İnsan, haz ve acının egemenliği altındadır. Her ne kadar bazıları tarafından inkar edilse de insan davranışlarının altında yatan haz ve acıdır. Herkes hazzın peşinden koşacağı için kişilerin çıkarları arasında çatışmalar olacaktır. Bu çatışmaları giderecek olan da fayda ilkesidir. Fayda ilkesi bireyler arası ilişkileri düzenleyen bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır, toplumsallık ile bireysellik arasında bir köprü kurmaya çalışmaktadır. Fayda ilkesi ile bireyin faydası ve iyiliğinden toplumun iyiliği ve faydasına geçiş yapılmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde fayda temelinde açıkladığı ahlak kuramı ele alınacaktır. Bu bölümde faydacılığın açıklanması, Bentham'da faydanın neliği, haz ve acının tanımlanması, haz ve acı hesabı, fayda ilkesinin temellendirilmesi ve kanıtlanması gibi konular üzerinde durulmuştur. Bentham'ın tüm bu ortaya koydukları ahlakın fayda ilkesine dayanan bir bilim olarak ele alınması girişimleridir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise ahlakta olduğu gibi fayda ilkesi temelinde hukukun ele alınışı yer almaktadır. Hukuku egemenin iradesi olarak gören Bentham, hukuk edimlerini de toplumun mutluluğunu, faydasını arttıracak şekilde olması gerektiğini ifade eder. Çünkü devlete itaatin nedeni, sağladığı faydadan gelmektedir². Toplumsal sözleşme anlayışının savunduğu gibi varsayımsal bir toplum sözleşmesi ile devletin kökeni

¹ Gürbüz A(1999). Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisi. İstanbul:Beta Yayıncılık, 47

² Ebenstein W. (1996), (Great Political Thinkers)-Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri (Çev: İsmet Özel). , İstanbul: Şule Yayınları,227

açıklanamaz. Devletin varlığının nedeni insanların ihtiyaçları ve korkularıdır. Bu bağlamda devlet, kendine özgü amaçları olan üstün bir varlık olmaktan çıkmaktadır.³

Hukuk teorisinde toplumsal sözleşme teorisinin yanında doğal hukuk anlayışına karşı getirmiş olduğu eleştiriler de ele alınmaya çalışılmıştır. Doğal hukukun savunduğu doğal haklar kavramını eleştirmiş ve gerçek hakların gerçek yasalarda içerildiğini ifade etmiştir. Gerçek yasalar da egemen gücün iradesi olan pozitif hukuk kurallarıdır. Doğal hukuka karşı getirdiği eleştirilerin bir konusu da ahlak ve hukukun ayrılması tezidir. Burada Bentham, aynı amaca odaklı iki farklı alan olan hukuk ve ahlakın birbirinden ayrı olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde iki alanın bilimsel bir açıklaması yapılmasına olanak sağlanacaktır. Ayrıca bu konuyu ceza kanunu içerisinde de ele almıştır. Cezaların hangi durumlarda verilir verilmeyeceğini ele alışı hukukun ve ahlakın sınırlarını da ortaya koymaktadır.

Bentham, hukukun ve ahlakın ayrılması tezi içerisinde, olan ve olması gereken hukuk ayrımı yapar. Bu ayrım hukukun, dini, ahlaki alandan ayrılmasını sağlayacak ve bir bilim olma amacını sağlayacaktır. İlk kez, olan ve olması gereken (olgu ve değer) ayrımı David Hume(1711-1776) tarafından yapılmıştır.⁴ David Hume, olgu ve değer farklı yapılarda olduğunu ve birbirinden türetilmeyeceğini savunmuştur. Bentham da, David Hume'un bu ayrımından yola çıkarak olan ve olması gereken hukuk arasında ayrımı gözeterek hukukun eleştirel olması gerektiğini ifade etmiştir.

Hukuk teorisinde hukukun pozitif amacı olan toplumun mutluluğunu sağlamaya daha büyük kötülükleri önlemesi açısından ceza katkı sağlayacaktır. Ceza, hukukun bireyler üzerinde doğrudan etkisini sağlayan yaptırımlardan en çok kullanılanıdır. Ceza, caydırıcı olmalıdır ve cezanın sertliği de caydırıcılık sağlayacak şekilde düzenlenmelidir. Ayrıca siyasal güç ancak siyasal yaptırım olarak cezayı uygulayabilir.

Reformcu kimliğiyle ceza konusunda da bir çok öneri sunmuş olan Bentham, cezaların sertliğini ve aşırılığını eleştirmiş ve mahkumların insani şartlarda muamele görmesi için çaba göstermiştir. Panopticon adını verdiği cezaevi tasarısında her şeyi en ufak ayrıntısıyla tasarlamıştır. Mimarisi, işleyişi, mahkumlara karşı yapılacaklar ve

³ Cevizci A.(2009), Felsefe Tarihi. İstanbul: Say yayınları,889

⁴ Özkurt H.(2013). Jeremy Bentham'ın faydacı Ahlak ve Hukuk Teorisi (1. Basım). İstanbul: On iki Levha Yayınları,117

yapılamayacaklar ve ayrıca bu sistemin cezaevi dışında nasıl kullanılacağını da anlatmıştır. Panopticon ile mahkumların her an gözlendiklerinin empoze edilerek otokontrol sahibi olmaları sağlanacaktır. Bentham bu tasarım üzerinde yaklaşık yirmi yıl çalışmıştır. Fakat tasarım hayata geçiril(e)memiştir. Bentham hayattayken ve öldükten sonra inşa edilen yapılarda Panopticon tasarımının izlerini görülmektedir.

Sonuç bölümünde ise Bentham'ın sisteminin değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bir taraftan Bentham'ın sisteminin eksik yönleri ifade edilerek bir taraftan da sisteminin artıları ve olumlu yönleri ifade edilmiştir. Bentham'ın görüşlerinin değerlendirilmesine yönelik bu çalışmanın yapılmasındaki amaç ise Bentham'ın tanıtılması ve hala etkisinin birçok alanda görülmekte olduğunu gösterilmesi, devletin kökeni ve haklar ile ilgili çalışmalarda yeni bir zemin/ anlayış olarak ortaya konulmasıdır.

JEREMY BENTHAM'IN HAYATI

Ahlak ve siyaset felsefecisi olması yanında reformcu olmasıyla da tanınan Jeremy Bentham fayda ilkesini ahlakın ve hukukun temeline almasıyla faydacılığı bir sistem haline getiren ilk düşünür olmasının yanında İngiliz düşüncesinde ilk kez bir düşünce okulu oluşturma⁵ bakımından da hukuk ve ahlak alanında önemli ve farklı bir özelliğe sahiptir. Ayrıca bir filozofun adıyla anılan bir akım olarak Benthamizm, İngiltere’de sayılı akımlardan biridir.⁶

Jeremy Bentham 4 Şubat 1747-1748 yılında Red Lion Street, Houndsditch, Londra’da doğmuştur.⁷ Entelektüel bir dahi olarak anılan Bentham, erken yaşlarında hukuk teorisine ve uygulanmasına hakimdi.⁸ 4 yaşında Latin gramerini öğrenen Bentham için parlak bir çocuk benzetmesi kullanılmıştır. Westminster Okulu ve Oxford Üniveritesi’nde eğitim gördü. Erken gelişmiş bir çocuk olarak tasvir edilen Bentham 14 yaşında Oxford’a girmiş ve 3 yıl sonra lisans derecesini, 21 yaşında da master derecesini almıştı.⁹ Babasının isteği üzerine 1760 yılında Oxford Queens’e gitmiş ve mezun olmuştur. Parlak bir hukukçu olan babası oğlunun da kendisi gibi olmasını istediye de Bentham fiilen bir hukukçu olmamıştı ve hukukun aksak yönlerinin düzeltilmesiyle ilgilenmişti. Mirası dolayısıyla düzenli bir meslek edinme gereksinimi içerisinde olmamıştı, kendisini ilgilendiği konular üzerinde çalışmaya, gözleme ve yazmaya adanmıştı.¹⁰ Kendisini adadığı fayda ilkesine dayanan yasal bir sistem tasavvur etmişti. Bentham için fayda ilkesi hem insanların nasıl davranması gerektiği konusunda yön verici olan, iyinin- kötünün tek ölçütü hem de hukukun amacıdır. “Diğer ahlak ve hukuk teorilerinin gereksiz yanları bir tarafa bırakıldığında sadece yararcılığı kalır.”¹¹ diyerek fayda ilkesine olan güvenini dile getirir.

Fayda ilkesini kendine özgü biçimiyle ortaya koyarken Bentham felsefe dünyasında önemli olan birçok isimden faydalanmıştı: Fransız düşünür Montesquieu(1689-1755), Fransız filozof Helvetius(1715-1771), İtalyan filozof ve ekonomist Beccaria(1738-1794), Fransız yazar ve filozof Voltaire(1694-1778) , İskoç filozof David Hume (1711-1776),

⁵ Gürbüz A.(2012). *Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisinin Eleştirisi*(2.Baskı).İstanbul: Beta Basım,71

⁶ Cevizci,2009, 882

⁷ Stephen L.(1900). *The English Utilitarians Volume I*.London:Duckworth and Co., 170

⁸ Smullyan-Beniot E.(1938). *An Outline of The History of Political Theory (Part II- Montesquieu to Present)*,Boston: Student Outlines Company, 51

⁹ Coker W.F.(1924). *Reading In Political Philosophy*,The Macmillan Company, 689

¹⁰ Coker,1924, 689

¹¹Gürbüz, 2012, 12

İngiliz filozof David Hartley(1705-1757), İngiliz teolog, kimyager Joseph Priestley(1733,1804).¹² Kendine özgü yorumlayışıyla ortaya koyduğu fayda ilkesini Bentham, Joseph Priestley'nin *Hükümet Üzerine İnceleme* adlı eserini okurken bulduğunu ifade etmiştir.¹³ Fakat Priestley'nin eserinde bulduğunu ifade ettiği fayda ilkesini Beccaria'da, *Dei delitti e delle pene*'de olanaklı en büyük sayı arasında paylaştırılan en büyük mutluluktan yani "Massima felicità dicisa nel maggior numero"¹⁴yu daha önce okuduğunu söyleyerek daha önce söylemiş olduğunu değiştirmiştir.¹⁵ Hurtcheson da önceden ahlakta en büyük sayının en büyük mutluluğa götüren eylemi en iyi olarak ifade etmiştir. Hume 'a bakıldığında da yararçı öğelerin felsefesinde olduğu görülmüyordu. Hume'dan aldığı fayda terimini kendine özgü bir şekilde yorumlayan Bentham ayrıca Hume'un uyguladığı indirgemeci çözümleme yöntemini kullanmıştı. Bentham'ınbu yöntemi kullanışı, 1785'de çıktığı bir seyahatte tanıştığı Mill'in onu felsefede bir reformcu olarak görmesine neden olmuştu. 1776'da kendi ismini kullanmadan yayımladığı *Hükümet Üzerine Parça (Fragment on Government)*'nin ilk bölümünde Hume'un *İnsan Doğası Üzerine bir İnceleme*'de toplumsal sözleşme ile ilgili yazdıkları ve tüm erdemin fayda üzerine dayandığını gösterdiğinde Bentham'ın zihninde uyandırdıkları için Hume'dan bahsetmişti.

William Blackstone'nun derslerini almak için Oxford'a dönmüştü. *Commontaries on The Laws of England* olarak yayımlanan dersler İngiliz hukukun klasik bir açıklaması¹⁶olarak kabul edilmişti ve Bentham'ın bütün eleştirilerinin kaynağı olacaktı. Blackstone'a karşı getirdiği bu eleştirileri gençlik çalışması olan *Fragment on Government*'da kaleme almıştı. Bu eserinde Bentham toplumsal sözleşme teorisi ile ilgili fikirlerini ortaya koyarak Blackstone'nun savunduklarını sert bir şekilde eleştiriyordu. *Fragment on Government*'da Bentham, siyasi bir toplumun doğasını itaat alışkanlığıyla açıklıyor ve doğal hukuk/doğal haklar ve toplum sözleşmesi teorilerini bir kurgu¹⁷olarak ifade ediyordu. Eseri hemen bir başarı elde edememiş olsa da Bentham için 1781'de Lord Shelburne ve 1782-1783 yılları arasında başbakanlık yapmış olan Landsowne Markisinin ve Lord Shelburne'nin oğlunun öğretmeni olan ve daha sonra Bentham'ın bir çok eserini

¹² Schofield P.(2009), *Bentham- A Guide For The Perplexed*,Continuum International Publishing, 4

¹³ Copleston F.(2000). *Yararcılık ve Pragmatizm* (Çev:Deniz Canefe)(1. Basım).İstanbul: İdea Yayınevi, 10

¹⁴ Caille A.(2007). *Faydacı Aklın Eleştirisi*(Çev: Devrim Çetinkasap) (Birinci Basım).İstanbul: İletişim Yayınları,24

¹⁵ Copleston, 2000, 10, Burns J. H.(2005), *Happiness and Utility: Jeremy Bentham's Equation, Utilitas*, Vol. 17, No.1,46

¹⁶Schofield, 2009, 3

¹⁷ Ebenstein ,1996,227

yayımlanmasında büyük payı olacak étienne Dumont'un dostluğunu kazanmasına neden olmuştu.¹⁸ Bentham'ın eserlerinin bir çoğu arkadaşları ve takipçileri tarafından yayımlandı ve ilk kez Fransızca'dan çıktılar: 1793'te yazılmış olan *Politik Ekonomi El Kitabı* (*Manual of Political Economy*)'nin bir bölümü 1798'de *Bibliothèque britannique*'de çıktı; ve Dumont kendi *Théorie des peines et des récompenses* 'sinde çalışmadan yararlandı.¹⁹ İngilizce 'de ise ilk kez John Bowring tarafından düzenlenen çalışmaları *Yapıtlar* (*Works*) yayımlandı. 1787'de *Tefeciliğin Savunu* (*Defence of Usury*), 1780'de basılan²⁰ 1789'da *Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş* (*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*) çıktı ki Bentham bu eseriyle ün salmıştır; aynı zamanda daha sonraki çalışmaları için bir giriş/ hazırlanma amacı taşıyordu. *Politik Taktikler Üzerine makale* (*Essay on Political Tactics*), hazırlanma/ girişin bir bölümüne tekabül ediyordu. Çalışma ilk kez Dumont tarafından , 1791'de yazılmış olan *Anarchial Fallacies* (*Anarşik Hatalar*) adlı eseriyle birlikte yayımlandı. *Anarchial Fallacies*, Bentham'ın Fransa Millet Meclisi'nde ilan edilmiş olan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisine karşı olarak doğal hukuku eleştirmek ve onun saçmalık olduğunu ifade etmek için kaleme almış olduğu eseridir. Dumont'un tercümeleleri sayesinde Bentham, Latin Amerika, İspanya Ve Fransızca'nın ulaşabildiği yerlerde tanınan ilk İngiliz olarak anılmaktadır. 1792'de Milli Meclis Tom Paine, James Madison ve George Washington gibi ünlü isimleri de verilmiş olan Fransız vatandaşlık unvanını aldı.²¹

1802'de Dumont , Bentham'ın ünü arttıran ve hem Bentham'ın kendisinin Fransızca hem de Dumont'un Bentham'ın düşünceleri hakkında yazmış olduğu bir özetten oluşan *Traiteés de législation de M. Jérémie Bentham*'ı yayımladı.

1812'de Mill tarafından Bentham'ın yazılarının bir uyarlaması olan *Introductory View of Rationale of Evidence* (*Kanıt Gerekçesi Üzerine Ön Görüş*) yayımlandı, Fransızca uyarlamasını ise Dumont, *Traité des preuves judiciaires* adıyla yayımlandı. 1825'te de İngilizcesi çıktı. 1827'de Bentham'ın J.S. Mill tarafından *Rationale of Judicial Evidence* (*Yargı Kanıtının gerekçesi*) yayımlandı.

Bentham'ın 1809'da yazmış olduğu *Catechism of Parliamentary Reform* (*Parlamento Reformu Üzerine Sorular ve Yanıtlar*) 1817'de çıktı, aynı yıl içinde *Papers*

¹⁸ Copleston, 2000, 11

¹⁹ Copleston, 2000, 11

²⁰ Schofield, 2009, 4

²¹ Ebenstein W. (2005), *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri* (Çev: İsmet Özel) (4. Baskı), İstanbul: Şule Yayınları, 286

upon Codification and Public Instruction (Yasa Düzenlemeleri ve Kamunun Bilgilendirilmesi Üzerine Yazılar) yayımlandı. 1819 yılında da Bentham'ın kendisi tarafından *Radical Reform Bill, with Explanations (Açıklamalarla Köktenci Reform Tasarısı)* yazısı, 1823'de *Leading Principles of a Constitutional Code (Bir Anayasa Düzenlemesinin Kılavuz İlkeleri)* yayımlandı. Çalışmanın bütünü 1841'de R. Doane tarafından düzenlenerek yayımlandı.

1816'da eğitimle ilgili olan yazıları *Chrestomathia* çıktı. 1817'de Bentham'ın haz ve acıyı eylemin başlatıcısı olan yaylar olarak ele aldığı *Table of the Springs of Action (Eylem Yayları Tablosu)*, James Mill'in düzenlemesiyle çıktı.

1823'de Westminster Review kuruluşuna katılarak kapsamlı mektuplaşmalar, dergi makaleleri, el kitapları yazarak çeşitli projeler için çalıştı.²²

6 Haziran 1832'de Londra'da ölmüştür. Ölümünden sonra Bowring tarafından 1834'de *Felsefecinin Görev Ahlakı/ Ahlak Bilimi (Deontology/ Science or Morality)* notlardan derlenerek iki cilt halinde yayımlandı. "Ahlak dışı davranış, kendi menfaatini yanlış hesaplamadır" ve "Akıllı ahlakçının amacı, kötülük yapan insanların acı ve hazzı nasıl yanlış değerlendirdiklerini göstermektir."²³ ifadeleriyle eserinin konusunu ifade etmiştir.

19. yüzyılda adından çokça söz ettiren, eleştirilerin odağı olan Bentham, Felsefi Radikaller olarak anılan grubun lideri olmuştu. Ceza hukuku konusunda Britanya'daki çabaların Bentham ve grubunun eseri olduğu söylenebilir.²⁴

İlk olarak ceza reformuyla ilgilenen Bentham bir ön gerek olarak politik reformu da savunmuştur. Öneri olarak İngiliz Lordlar Kamarasının feshedilmesi, İngiltere Kilisesinin devletten ayrılması, evrensel oy hakkı, yıllık parlamento getirilmesini²⁵ getirmiştir.

Ceza hukukuyla ilk olarak Bentham'ın 1783'de Rusya'da bulunan kardeşi Samuel'i ziyareti sırasında Panopticon olarak adlandırdığı hapisane modelini geliştirmiştir. Ortaya koyduğu bu model Bentham'ın İngiliz ceza hukukunda yapmayı planladığı reformlarla ilgili fikirlerini bir ifadesidir.. Panopticon adını verdiği hapisane dairesel bir şekle sahiptir, dairenin tam ortasında gözetmen/ gardiyan locası, dairenin duvar çeperinde ise

²² Coker, 1924, 289-290

²³ Ebenstein, 2005, 282

²⁴ Strool A., Long A.A., Bourke J.V., Campbell R. (2008), *Etik Kuramlar*. Ankara: Lotus Yayınevi, 119

²⁵ Copleston, 2000, 10

mahkumların bölümleri bulunur. Gözetmen/gardiyan locasının konumuyla amaçlanan aynı anda bir çok mahkumun gözetlenmesidir. Panopticon ile Bentham zamanının zalimce olan cezalarına karşı olarak mahkumların çalışma ve anlayış ile eğitilmesini savunusudur. “Birleşik Devletler ’de Joliet Cezaevi (İllionis) Bentham’ın mimari düşüncelerinin, ilk olarak Panopticon için düşünülen biçiminden yapılmış bir uyarlamadır.”²⁶

Fransız Ulusal Meclisi’ne Panopticon için ücretsiz olarak çalışmayı önerse de meclis pek ilgilenmemiştir. Aynı şekilde Panopticon’u hayata geçirmek için İngiliz Hükümeti ile de temasa geçen Bentham, Kral III. George’nin bir takım faaliyetleri nedeniyle başarılı olamıştır.. Fakat 1813’de Parlamento Bentham’ın Panopticon’u hayata geçirmek için harcadıkları için bir miktar Bentham’a para verilmesini kabul etmiştir.

Ceza hukuku konusunda Bentham, zamanında verilen ağır ve sert cezaların amaçlarını yerine getirmediği, yarar sağlamadığını düşünerek eleştirmiştir. Romilly ve kendisinin de çabaları sayesinde kadınların kırbaçlanması, mahkumların İngiltere’den kolonilere sürülmesi... gibi zalimce cezalandırmalar kaldırıldı ve 1800 yılında yaklaşık iki yüz cezaya ölüm cezası verilirken 1850’de artık bu sayı ikiye indirilmiştir.²⁷

Bentham, Oxford’a girdiğinde 39 maddelik İngiliz Kilise Talimatını imzalanmaya zorlanmıştı, herkes formalite olarak düşündüğü bu talimatı imzalıyordu fakat Bentham bu maddeleri inceledi ve anlamsız ve Kutsal Metinlere karşı olduklarını ifade etmesine rağmen bir takım kişilerin tavsiyesi üzerine imzalamasına karşın duygularını şöyle ifade etti: “İmzaladım, fakat bunu bütün işi zorlanarak yaptığımı bilerek; öyle bir iz bıraktı ki bu bende, ancak ölünce çıkar.”²⁸ Aynı zamanda Oxford için “yalan yere yeminle döşenmiş” benzetmesini kullanıyordu.²⁹

Oxford ve Cambridge değiştiremezdi ama bunlara bir yenisini ekleyebilirdi. Londra üniversitesi ilk zamanlarda 300 kişilik kolejken İngiliz Milletler Topluluğu’nun en geniş üniversitesi olmuştu. Bu üniversite hem din ve statü hiyerarşisinin ve dini sınavların olmayacağı hem de yeni bir felsefenin ifadelendirileceği bir girişimdi. Bentham’ın bu konudaki çabaları birçok yeni üniversitenin kurulmasında ilham kaynağı olmuştu: Manchester, Leed, Birmingham, Liverpool, yirminci yüzyıldaysa Reading, Sheefield,

²⁶ Ebenstein, 2005,287

²⁷ Ebenstein, 2005,290; Anay H. (2011), Jeremy Bentham’ın Etkisi ve Yararcılığın Çağdaş Arap Düşüncesine Girişi.Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sayı 37,109

²⁸ Ebenstein, 2005,288

²⁹ Ebenstein, 2005,289

Bristol ve Swansea.³⁰ Ayrıca Londra Üniversitesi'nin kurulması için gösterdiği çabanın yanında bedenini de incelemeler yapılmasını için buraya bağışlamıştır. Bedeni mumyalanarak cam bir tabut içinde okulda sergilenmektedir.

84 yıllık hayatına yaklaşık yüz bin sayfa el yazması bırakmış olan Bentham eserlerini kitap haline getirmekte pek ilgilenmemiştir. Çalışmaları Londra Üniversite'sinde muhafaza edilmektedir. Genelde eserleri izleyicileri veya arkadaşları tarafından yayınlandı. John Bowring tarafından derlenen bütün eserlerini kapsayan *The complete Works of Jeremy Bentham* eseri bulunmaktadır.³¹

Bentham'ın düşün dünyasındaki etkisi ölümünden iki yüz yıl sonraki kutlamalarda (London) Times şöyle ifade etmektedir: “Bentham, İngiliz siyasetinde ölümünden sonraki despotizmini hala bol bol kullanmaktadır ve bütünü itibarıyla bu, hayırhah bir despotizmdir.”³²

³⁰ Ebenstein, 2005, 289

³¹ Tunçel A. Ve Gülenç K. (Editörler) (2014), Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e, Ankara: Doğu Batı Yayınlar, 347

³² Ebenstein, 2005, 289-290

1. BÖLÜM

JEREMY BENTHAM'IN FAYDA TEMELLİ AHLAK ANLAYIŞI

1.1. Felsefe Tarihinde Faydacılık

Faydacılık, on dokuzuncu yüzyıl İngiliz felsefesinde egemen olan felsefi bir yaklaşımdır. Pratik akıl yürütme ve ahlaki değerleri faydaya dayandırarak açıklayan sosyal felsefedir. Aydınlanma felsefesinin bireyci, reformist, liberalist anlayışının bir devamı olarak görülebilir. Faydacı ahlakın temeli, insandaki haz duyumdur. İnsanın doğasını haz ve acı ifade eden bu görüşe bağlı olarak bütün sosyal ve politik yaşamın açıklaması yapılmaktadır. Bu felsefi kuramda Hume'un ampirizmi, psikolojik çağrışıcılığın etkisi görülmektedir. Ancak epistemolojik bir teori geliştirmekten çok pratik sorunlar çerçevesinde şekil almış bir düşünme sistemidir.³³ Faydacı ahlak kuramının tarihi çok eskilere dayalıdır ve etkili bir yapısı vardır. Geçmişe eskiye dayanan bir akım olarak faydacılık her dönemde farklı isimler almıştır. Romalılar “utilitas publica (kamu yararı)/ utilitas communis (ortak yarar)”, Bacon(1561-1626) ,Austin (1911-1960) gibi isimler ise “the doctrine of expediency (yarar öğretisi), faydacılığın karşısında yer alan öğretisiyle Kant (1724-1804) da “mutluluk öğretisi” olarak isimlendirmiştir.³⁴ Aynı zamanda mutluluk öğretisi isimlendirmesi John Stuart Mill(1806-1873)'de de görülmektedir. Helvetius ve David Hume “kamu yararı ilkesi” şeklinde faydacılıktan bahsetmişlerdir.³⁵ Bentham ve ardından gelenler ise “yarar ilkesi” olarak sınırlandırmışlar ve ifade etmişlerdir. Zaman içinde bu kuram değişikliklere uğramış olsa da bugün hâlâ birçok Amerikan ve Britanyalı düşünür tarafından savunulmaktadır.³⁶ İngiltere’de Hobbes’un etik egoist anlayışı ile başlayan yönelimin, on sekizinci yüzyılın ahlak duygusu öğretisi ve Aydınlanma etiğinin dolayımından geçerek, on dokuzuncu yüzyılda doruk noktasına ulaşmış, etik bir görüştür.³⁷ Faydacı düşünceyi kabul edip görüşlerini ifade eden ilk isim, Hume’un ahlak teorisini faydacılığın bir şekli olarak yorumlayan İskoç düşünür Francis Hutcheson(1694-1746)’dır.³⁸ Hutcheson, İskoç Aydınlanması olarak ifade edilen düşünce sisteminde etik ile

³³ Cevizci, 2009, 881

³⁴ Vergara F. (2014). Liberalizmin Felsefi Temelleri Liberalizm ve Etik (İkinci Basım). İstanbul: İletişim Yayınları, 58-59

³⁵ Vergara, 2014, 59

³⁶ Türkeri, M. (2008). Etik Kuramları. (Birinci Baskı). Ankara: Lotus Yayınevi, 119

³⁷ Cevizci, A.(2002). Etiğe Giriş. (Birinci Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları, 190

³⁸ Türkeri, 2008, 119

ilgili tartışmalar başlatması dolayısıyla İskoç Aydınlanması'nın en büyük filozofu olarak anılmaktadır.³⁹

Faydacılığı, ilkçağ hazcılık anlayışına yani bireyin hazzı ve mutluluğuna yönelik olarak oluşturulmuş anlayışa, toplumsallığın da eklenmesiyle oluşturulmuş bir akım olarak ifade etmek mümkündür.⁴⁰ Mutlulukçu etik anlayışı içinde değerlendirilen bir etik kuramdır. Yunanca eudaimonia (mutluluk, bahtiyarlık, saadet)'dan gelen bu kavramla nitelendirilen etik kuram, mutluluğu insanların yöneldiği amaç olarak ortaya koyarken Aristoteles'in görüşlerine kadar uzanır. Bir yandan hedonist etik denilen hazcı etiğin, diğer yandan utilitarist denilen faydacı etiğin hararetli savunucuları, temsilcileri vardır.⁴¹ Faydacılığın, tarihsel ve niteliksel olarak farklı türlere ayrılır. Burada niteliksel ifadesinden kastedilen en yüksek iyunin belirlenmesinde hangi değer ele alındığına vurgu yapılmaktadır. Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, siyasi liberalizm ve etik olarak faydacılıkla birleşen ve etik teori olarak faydacılığa asıl şeklini veren Jeremy Bentham(1748-1832) ve John Stuart Mill (1806-1873) faydacılığına klasik faydacılık denmektedir. Klasik faydacılığın oldukça çok ve çeşitli eleştirilere uğramasından sonra, George Edward More (1873-1958), Hasting Rashdal(1858-1924), Stephen Toulmin(1922-2009) ve John Rawls (1921-2002)'un yirminci yüzyılda geliştirdikleri faydacı etik ve adalet teorileri de çağdaş faydacılık içinde değerlendirilir.⁴²

Faydacılık iyunin ne olduğunun belirlenmesi açısından bakarak sınıflandırıldığında, ilk olarak beliren teleolojik faydacılıktır. Bu anlayışta iyilik yararlarla özdeşleştirilir ve Tanrının emirleri, yasakları fayda ilkesine göre değerlendirilir. Buna karşın haz duyumuna göre belirlemiş olduğu iyi anlayışını yansıtan Bentham'ın ortaya koyduğu, hazcı faydacılık vardır. J.S.Mill'in iyi ile mutluluğu eş değer olarak sunduğu mutlulukçu faydacı anlayış, bir diğer faydacı kuramdır. Bir diğer faydacılık türü ise olumsuz faydacılıktır. Olumsuz faydacılıkta olabildiğince az acı ve az mutsuzluğa yol açan davranış türüne dayanılması gerektiği ileri sürülür. Faydacı anlayışı benimseyen birçok düşünür, insanların hazzın dışında başka değerler benimseyerek iyunin, iyi davranışın belirlendiğini dolayısıyla hazzın iyiyi ve faydayı açıklamada yetersiz olduğunu düşünmüşlerdir. Mutluluğunun da aynı

³⁹Başdemir Y. H. (2005), İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume, Smith.,2

<http://www.liberal.org.tr/upresimler/makaleler/iskoc-aydinlanma-etigi.pdf>

⁴⁰ Cevizci,2002, 190

⁴¹Pieper,A. (2012). Etiğe Giriş. (Çev: Veysel Ataman ve Gönül Sezer). (İkinci Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 224

⁴² Cevizci,2002, 192

şekilde yararı ve asli değeri tüketemediğinden hareketle eleştirmişlerdir. Haz ve mutluluğun yetersizliğine vurgu yapılan eleştireler sonucunda, faydayı daha geniş bir şekilde değerlendirmek için ortaya konan görüşlerden birisi de G.E.Moore'un ortaya koyduğu faydacılıktır. İdeal faydacılık denilen bu anlayışta, insanların mutlu olup olmadığına bağlı olmaksızın, bilgi ve özgürlük gibi kendi başına iyi olan, asli değerler iyyinin, faydanın belirlenmesinde bir ölçüt olmaktadırlar.⁴³Görüldüğü üzere faydacılık anlayışının temsilcilerinin veya savunucularının farklı düşünüş biçimlerinin faydacı anlayışın çeşitli türlerinin oluşmasını sağlamıştır.

Utilitarianizm kavramı, Latince faydalı anlamına gelen utiliskelimesinden türetilmiştir. Utilitarist etik, olabildiğince en çok sayıda insana, olabildiğince en yüksek mutluluğu sağlamayı amaç edinir. Bu yaklaşımın temelinde hazcı anlayış yer almaktadır. Haz duyumuna bağlı olarak temellendirmeler yapılmaktadır.⁴⁴ Psikolojik ve etik bir öğreti olan bu kuramın ortaya çıkışında etkili olan toplumsal etki, Parlamento'nun kontrolü, İngiliz burjuvazisinin yükselişidir. İngiltere'de 1832'den önce on yıl boyunca gizli oy kullanma, imtiyazların genişletilmesi, seçim bölgelerinin yeniden düzeltilmesi için ısrarcı bir talep vardı. Bu büyük hareketin tam kalbinde Bentham ve izleyicileri vardır. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de oluşturulan politik teoriye çok önemli katkıları olan, teorik programı sunmuşlardır.⁴⁵ Faydacılık, döneminin ekonomik yapısıyla da oldukça yakından ilişkilidir. Endüstri Devrimiyle İngiltere'de artık yeni bir çağ başlamıştır. Ticaret oldukça hızlı bir şekilde ilerlemiş, tüketim kültürü artık etkili bir role sahip olarak dünyanın değişimini derinden etkilemeye başlamıştır. Bireysel tatminin önem kazandığı bir dönemde artık bu tatminin düşünsel altyapısının sağlanması bir ihtiyaç halini almıştır. Bireysel mutluluğun en üst seviyeye getirilmesinin amaç olarak belirlenmesi, neredeyse bir gereklilik halini almıştır.⁴⁶ İngilizce konuşulan çevrelerde faydacılığın uzun zamanlar boyunca etkili olmasının en önemli nedeni, kapitalizmin etik görüşü olması ve piyasa teorisi ile arasında kavramsal, tarihsel ilişkinin bulunmasıdır. Bu kuramda ön plana çıkan kavramlar olan haz, mutluluk, fayda piyasanın öncelikli olarak ihtiyaç duyduğu bireysel motivasyona ilişkin olan açıklama tarafından verilir. İkinci olarak hem piyasa teorisi hem de faydacılık, aynı akılcılık kavramını somutlaştırır. Ulaşılmak istenen bir

⁴³ Cevizci,2002, 193

⁴⁴ Pieper,2012, 228

⁴⁵ Smullyan-Beniot E.,1938, 50-51

⁴⁶ Cevizci, 2009, 881

hedef ya da amaç vardır; akla burada verilen rol, bu hedefe, amaca ulaşmak için en az maliyeti sağlamasıdır.⁴⁷

Faydacılık siyasal bir kuram olarak, demokratik yöntemi de beraberinde getirir. Demokratik bir anlayışı benimsemiş önde gelen faydacı düşünürler kadınların oy kullanması, sivil özgürlüklerin geliştirilmesi gibi konular üzerinde durmuşlar ve bunların gerçekleşmesi için mücadele etmişlerdir. Haz ve acının ölçülmesinde her bireyin eşit olması, bireylerin kanunlar karşısında eşit oldukları anlayışı demokratik kuralla da özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Demokratik yönetimlerde çoğunluğun yönetimi vurgusuyla, faydacı teoride geçen en çok sayıda en çok mutluluğu ilkesi(fayda ilkesi/ en yüksek mutluluk ilkesi)⁴⁸ arasında bir benzerlik görülmektedir.⁴⁹ Bu bağlamda faydacılık, etik bir kuram olmanın yanında siyasi bir felsefi anlayışı da içermektedir.

Faydacılık, kural koyucu bir ahlak kuramıdır. İnsan psikolojisine bağlı olan yaklaşımında betimleyici bir tavır benimsese de ahlak alanında kural koyucu bir yönelimi benimseyerek, iyi ve kötü olanın ne olduğu, hangi eylemlerde bulunup bulunulmayacağı, nihai amacın ne olduğu, hayatın ne şekilde sürdürüleceği gibi konularda kurallar koyup düzenleyici ilkeler getirir. Bu kuram bir ahlaki değer kuramıdır.⁵⁰ Faydacı etik bir yandan bireyci diğer yandan doğalcı bir etik kuramıdır. En yüksek iyiyi belirlerken birey olarak insanın fiziksel ve psikolojik istek ve eğilimleriyle bağlantılı olarak bireyin hazzını ve mutluluğunu ölçüt olarak alması bireyci ve doğalcı özelliklerini göstermektedir. Doğalcı olması insan doğasına yönelmesi, insanın davranışlarını betimlemesi, haz ve mutluluğun niceliksel olarak ölçülmesi gerektiği yönündeki görüşleri ona ait olan özelliklerdendir. Bireyci, doğalcı yaklaşımın yanı sıra faydacılıkta sosyolojik boyutlu bir temellendirme daha yapılmaktadır. Bireyler mutluluğa beraber yaşadığı insanlarla birlikte ulaşabilir.⁵¹ Ahlaken iyinin ölçütü fayda ilkesidir. Dolayısıyla bir eylemde bulunacağı zaman olabildiğince çok sayıda insanın olabildiğince çok mutluluğunu arttırması göz önünde bulundurulmalı ve bu doğrultuda hareket edilmelidir. Bu bağlamda toplum sadece kendi çıkarını düşünen insanlardan değil de kendisinin ve diğerinin de isteklerini göz önünde bulunduran insanlardan oluşmaktadır. İngiliz politik iktisatçı David Ricardo(1772-1823) da

⁴⁷ Cevizci,2002, 190

⁴⁸ Aydın M.(2013).John Stuart Mill'in Faydacı Ahlakı.Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 28,144

⁴⁹ Türkeri,2008, 122

⁵⁰ Cevizci,2002,190, 191

⁵¹ Cevizci, 2002, 191

“Her hükümetin meşru tek amacı, kendi yetki alanında yaşayan halkın mutluluğudur; demokrasi, aristokrasi ve monarşi – ya da üçünün herhangi bir karışımı- bu amaca ulaşmak için yalnızca bir araç olarak kabul edilmelidir.”⁵² Şeklinde Bentham’ın düşüncelerini ifade etmiş görünmektedir. Bu bağlamda amaç fayda ilkesi, araç ise aslında bazı çevrelerce amaç olarak görülen demokrasi vs. olmaktadır. Buradan çıkarılan sonuç ise yararcılığın diğer akımlardan ayırt edici özelliği olarak, kendisi için istenilebilir olan tek amaç olarak sadece toplumun mutluluğunu savunmaları söylenebilir.

Faydacı kuramın temsilcileri, herkes için geçerli nesnel bir ilke bularak doğru ile yanlışın belirlenmesinin temel felsefi tavırları olduklarını düşünmüşlerdir. Bu, fayda ilkesi ya da en yüksek mutluluk ilkesi olarak belirlenmiştir.⁵³ Bahsi geçen ilkeye göre, en çok sayıda insana en çok mutluluğu sağlayan davranış, fikir doğrudur. Nasıl davrandığımızı (sebeup-sonuç zinciri) ve nasıl davranmamız gerektiğini (doğru ve yanlışın ölçüsü) ortaya koyan bir ilke olarak fayda ilkesini görmüşlerdir.⁵⁴ Jeremy Bentham ve J.S. Mill, bu ilkeyi ortaya koyarken, haz duyumuna bağlı olarak ilkeyi şekillendirmişlerdir. Bu aynı zamanda hedonist (hazcı) bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bahsedilen ilke en çok sayıda insan en fazla hazzı vermesi şeklinde yeni bir hal alır. Doğru da buna bağlı olarak en çok sayıda insana en fazla hazzı veren davranış, fikir olmaktadır. Bunun aksi bir durum ise bize yanlış verir. Ancak hedonist yaklaşımla faydacı yaklaşım arasında zorunlu bir ilişki yoktur.

Faydacılığın temel niteliklerinden birisi de önemli olanın davranışın sonuçları üzerine yaptığı vurgudur. Bir davranış faydalı sonuçlar çıkarıyorsa doğrudur. Dolayısıyla bir davranışın değerlendirilmesi sonucuna göre olmaktadır. Yoksa o davranışı çıkaran etkenlerin bir önemi, bu anlamda yoktur.⁵⁵ Faydacılıkta bir davranışın ahlakiliğini belirleyen ne ödeve uygunluk, ne ahlaki ilkeye ne de yasaya uygunluktur. Davranışın sonucunda ortaya çıkan faydaya göre, davranışın değeri belirlenir. Bu kuram bahsedilen nedenlerle sonuççu ve teleolojik bir öğretilerdir.⁵⁶ Faydacılıkta davranışla, davranışı yapan kişi arasında bir ayrıma gidilir. Davranışı yapan kişiyle, davranışın değeri birbirlerinden farklı şeylerdir. O davranışı yapan kişinin iyi ya da kötü olması, davranışın değerini

⁵² Vergara, 2014, 18

⁵³ Cevizci, 2002),191

⁵⁴ McMahon M. D.(2013). Mutluluk- Mutluluk Üzerine Tarihsel Bir Çalışma(Çev: Kıvanç Tanrıyar).E Yayınları,241

⁵⁵ Nuttall J.(1997). Ahlak Üzerine Tartışmalar Etiğe Giriş (Çev: Abdullah Yılmaz) (Birinci Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları,222; Türkeri, 2008, 120

⁵⁶ Cevizci, 2002, 191

belirlemez. İyi niyetlerle davranan bireyin davranışının sonucu istendiği gibi olmayabilir. Faydacı anlayışa göre, böyle bir davranış iyi niyetle de yapılmış olsa, yanlıştır.⁵⁷ Önemli olan niyet değil sonuçlardır.

Faydacılık kuramında Jeremy Bentham ile birlikte bütün faydacılar, ahlakın niceliksel olarak şekillendirilmesi için çalışmalar yapmışlardır. Böylelikle bilimsel bir ahlak anlayışını oluşturmak için nesnel bir zemin hazırlamış olacaktırlar. J. Bentham bilimsel bir ahlak ortaya koyma amacını, haz ve acıyı niceliksel bir ayrıma tabii tutmak, haz ve acının ölçülebilir, somut varlıklar olduğunu ifade etmek ve böylece mutluluk terazisi yöntemini ortaya koymakla gerçekleştirmeye çalışmıştır.

1.2. Genel Olarak Jeremy Bentham'ın Faydacılık Anlayışı

Faydacı anlayışın önemli isimlerinden birisi olan Jeremy Bentham, döneminin de etkisinde kalarak metafiziğe, spekülative düşüncelere karşı çıkarak ahlak teorisini geliştirmiştir. Düşüncelerini şekillendirirken özellikle teolojik düşünceden uzak durmuştur. Zaten onun amaçlarından birisi de ahlakın dini yargılardan arındırılarak dünyevileştirilmesidir. Bu amaca ulaşmak istemesinin nedeni ahlak, hukuk ve siyaset alanında köklü reformları gerçekleştirmektir. Reformist, evrimci, ilerlemeci tavrıyla birlikte insanı ve hayatı değerlendirirken somut ve pratik bir yaklaşımı metot olarak geliştirmiştir.⁵⁸

Bentham görüşlerini oluştururken sadece insanı psikolojik olarak analiz edip gerçekleri ortaya koymaya çalışmaz. O, insanın eylemleri ve ahlakının özellikleri için nesnel bir ölçüt belirlemeye çalışır. Bunun gerçekleştirilmesiyle hem ahlakın bilimsel bir şekilde ele alınmasını sağlanmış hem de hukuk ve siyaset alanlarında da yapmayı düşündüğü reformlar için düşünsel zemini hazırlamış olur. Bentham'ın amacı, 'doğru ve yanlışın ne olduğunu', 'ne yapmamız gerektiğini' gösterecek, eylemleri ona göre değerlendirerek onaylayacak ya da reddedecek bir ölçütün olduğu normatif bir teori kurmaktır.⁵⁹ Yani Bentham, olması gerekenin ne olduğunu belirleyecek, gösterecek olan bir kriterin/ilkenin arayışı içindedir.

⁵⁷ Türkeri, 2008, 121

⁵⁸ Özkurt, 2013, 29-30

⁵⁹ Özkurt, 2013, 32

Bentham insan için ‘iyi’nin ne olduğunu araştırırken, belirtilen bu noktalardan hareket eder. İyinin ne olduğunun belirlenmesinde temel unsurun ne olduğunu araştırır. Araştırdığı bu sorunun cevabı ona göre ‘fayda’dır. Fayda, insanın doğasına uygun olan tek şeydir; fayda ilkesi bu doğayı tanıyan tek ilkedir. Faydaya ilişkin görüşlerini, deneyim sonucu elde etmiştir. İnsana dair görüşlerine de bu şekilde ulaştığını iddia eder. O insanların amacının ‘mutluluk’ olduğu görüşüne ulaşmıştır.⁶⁰En üstün iyi, “ summum bonum”⁶¹, problemine yanıt olarak iyi ve kötünün ölçütü olan yarar ilkesini vermiştir.

Görüşlerini fayda çerçevesinde düzenleyen Bentham’ın, kendisinden önce fayda üzerine görüş ileri sürenlerden ayıran temel özellik, ‘fayda ilke’sini doğru ve yanlışın belirlenmesinde ölçüt olarak kullanmasıdır. Bentham insanın davranışlarını fayda ilkesine uygun olup olmamasına göre değerlendirir.⁶² Bentham insanın davranışlarını hem bireysel olarak hem de toplumsal olarak değerlendirirken fayda ilkesinin kullanılması gerektiği üzerinde durur.

“Bireyin çıkarının ne olduğunu anlamadan toplum çıkarından söz etmek boşunadır. Bir şey bir bireyin toplam hazzına bir eklemede bulunma veya ki bu aynı anlama gelir, onun toplam acılarını azaltma eğiliminde ise bireyin çıkarını artırır veya çıkarındır denir.”⁶³ “...Toplum kendisinin üyeleri olarak onu oluşturan bireylerden oluşan kurgusal bir yapıdır. Toplumun çıkarı, öyleyse, nedir?—Onu oluşturan üyelerinin çıkarlarının toplamıdır.”⁶⁴

Görülmektedir ki Bentham’a göre, öncelikle bireyin çıkarı önemlidir. Çıkar kavramını haz kavramı temelinde değerlendirir. Ona göre çıkar, bireyin toplam hazzını artırması, acılarını azaltmasıdır. Bentham, faydayı, mutluluğu da haz ve acı kavramlarına dayandırarak açıklamaktadır. Haz ve acı kavramları, onun bilimsel bir ahlak geliştirme çabasının, deneyime bağlı, gözleme ve deneye bağlı görüşler ortaya koymasının dayanak noktalarıdır. Ahmet Cevizci, Etiğe Giriş adlı eserinde bunların eş anlamlı olarak kullanıldığını söylemektedir.⁶⁵Fayda; iyi, mutluluk, haz anlamına gelen bir kavram olarak

⁶⁰ Özkurt, 2013, 30

⁶¹ Vergara, 2014,17

⁶² Özkurt, 2013, 27

⁶³ Bentham J. (2008). Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş (Çev: Aysel Doğan),Cilt 57. Sayı 4 AÜHFD, 382

⁶⁴ Bentham 2008, 382

⁶⁵ Cevizci, 2002, 197

ortaya çıkmaktadır. Dilin kökeni ile ilgili çalışmalarda bulunmuş olmasına rağmen fayda, iyi, mutluluk kavramları arasındaki ayrımı yapmamıştır.

Bentham bireyin çıkarından sonra toplumun çıkarın geldiğini ortaya koyar. Ona göre toplum, kurgusal bir yapıdır, bireysel kişilerden oluşan kurgusal bir kümedir.⁶⁶ Gerçek olan bireydir. Onu oluşturan bireylerin toplamından başka bir şey değildir. Toplumun gerçekliği sadece bireye dayalıdır. Onun için toplumun mutluluğunu sağlayabilmek, için bireyin mutluluğu sağlanmalıdır.⁶⁷ Toplum Bentham'a göre bireylerin toplamını ifade eder, dolayısıyla toplumun mutluluğu da bireylerin toplam mutluluğunun ifadesidir. Bentham'ın görüşleri incelendiğinde o bireysel insan varlığını bir değer kaynağı olarak görür hem de en yüksek değer olarak ortaya koyar. İnsanı ontoloji ve psikolojiden daha çok ahlaki bireycilik açısından ele almaktadır.⁶⁸

Bilimsel bir ahlak oluşturmak isteyen Bentham, bu nitelikte bir ahlâkın çıkış noktası ve tek dayanağı olarak insanın kendisini görmektedir. Bentham bir çıkış noktası olarak ele aldığı insanın mutluluğunun sağlanmasını ve insanın davranışlarının ahlaki olarak değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Her ne kadar bireyi görüşlerinin temeli olarak değerlendirse de insanın mutluluğu, iyiliği ve acılarını birlikte yaşadığı diğer insanlarla bağlantılandırmıştır. Dolayısıyla insanların davranışlarının karşılıklı olarak birbirlerinin iyiliğine olmalıdır.⁶⁹ Ona göre insanın hayatının amacı kendi mutluluk sağlamaktır, fakat bu amaç sadece insanın kendi davranışına bağlı değildir. Aynı zamanda insan, birlikte yaşadığı diğer insanların davranışlarından da etkilenir. Bu davranışlar birlikte yaşanır. Dolayısıyla beraber yaşadığım insanların davranışlarının benim iyiliğime olması için çalışmam gerekir. Bunu sağlamak için de davranışlarım onların iyiliğine olmalıdır ki onların iyilikseverliklerini kazanayım. Bu durumda başkalarının hazzı bireyin kendi hazzı kadar önemli hale gelmektedir. Ayrıca başkalarının hazzını düşünerek hareket etmek, onların iyiliklerine yönelik davranmak iyi ile nitelendirilebileceğimiz bir durumu ortaya koymaktadır.⁷⁰ Ancak bunu yaparken birey kendi hazzını ve iyiliğini göz ardı etmemelidir. Eğer birisi bu şekilde davranırsa kendisine tümüyle kötülük yapmış olur. Bu aynen sahip olduğu bütün serveti başkasına veren bir kişinin kendi kendisini yıkması gibidir. Fakat

⁶⁶ Sahakian, W., (1997), Felsefe Tarihi, Çev. A.Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi,196

⁶⁷ Cevizci, 2002, 197

⁶⁸ Cevizci, 2009, 883

⁶⁹ Özkurt, 2013, 27-28

⁷⁰ McMahan, 2013,252

toplumsal hayatta doğru olarak hesap edilmiş feda edişler, bir kayıp değildir. Bahsedilen bu feda edişler, verimli faiz getiren, her zaman ulaşabileceğimiz biriktirme kurumlarına yatırılan paralar gibidirler. Ona göre bütün davranışlarımızda ‘en çok sayıda insanın en büyük miktarda mutluluğunu’ göz önünde tutabilirsek, kendi iyiliğimizin de bu davranışla en iyi şekilde sağlanacağına güvenilebiliriz. Bentham, insanın kendi iyiliği için herkesin iyiliğini göz önünde tutmak zorunda olduğunu düşünür. Ahlaklı kimse hem kendi mutluluğunu isteyecektir hem de ‘en çok sayıda insanın çok miktarda mutluluğunu’ isteyecektir.⁷¹ Birey sadece kendi çıkarını düşünmekle ahlaklı olmuş olmaz; hem kendi hem de toplumun çıkarını düşündüğünde ahlaklılıktan bahsedilebilir.

Bentham’ın düşüncesinin genel eksenini oluşturan fayda anlayışı haz ve acı kavramlarına dayalıdır. Gerek bireyselciliğini, gerek bilimsel ahlak anlayışını gerekse siyaset ve hukuk alanında görüşlerini bu temel iki duyguya göre izah eder. Bentham’ın bu kavramları nasıl yorumladığına değinilerek faydacı anlayışı ortaya konacaktır.

1.3. Jeremy Bentham’da Haz ve Acı Kavramları

Jeremy Bentham felsefesini, haz ve acı kavramları üzerine inşa eder. Haz ve acı kavramları ile fayda kavramı arasında doğrudan bir bağ kurar. Görüşlerini oluştururken özellikle somut olandan hareket etmek çabasıdadır. Bu anlayışa bağlı olarak ona göre insanın doğasının temel özelliği hazza yönelmesi ve acıdan kaçmasıdır. Epikuros’un görüşleriyle bu yaklaşımın bağlantılı olduğu görülmektedir. Haz ve acı kavramlarıyla, insanın davranışlarının dayandığı temeli, psikolojik zorunluluğu göstermektedir.⁷² Görülmektedir ki insan, arzularının tatminini sağlamaya çalışmaktadır; eylemlerini de buna göre şekillendirir. Bentham, fizikte deney ne anlama geliyorsa ahlakta da gözlemin o anlama geldiğini savunmuştur.⁷³ Gözleme dayanmayan ahlâki yaklaşım, kuşkuyla ele alınmalıdır. Genel geçer ahlaki ilkeleri elde edebilmenin yolu, gözlem yönteminin kullanılmasıdır. Bu yöntem göstermiştir ki, haz ve acı doğadaki temel iki belirleyici unsurdur. Bunlara dayalı olarak, ahlaki anlamda iyinin ne olduğu ortaya konabilir.⁷⁴

⁷¹ Akarsu, B. (1970). Ahlak Öğretileri 1 Mutluluk Ahlakı. (İkinci Baskı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 130

⁷² Cevizci, 2002, 196

⁷³ Özkurt, 2013, 43

⁷⁴ Gürbüz, 2012, 76

Bentham, haz ve acı kavramıyla anlatmak istediğinin ne olduğunu şu şekilde ortaya koyar. “Ne zaman ki, kamusal veya özel bir fiile sahip çıkma veya çıkmamayı, acı veya haz doğurması eğilimine göre tartarsam; ne zaman ki adil, gayrı adil, ahlaki, gayrı ahlaki, iyi, kötü terimlerini, kimi acı ve kimi haz fikirlerini içeren kolektif terimler gibi kullanırsam; ben fayda prensibinin taraftarıyım. Tabii ki ben, bazı acıları yadsımak veya bazı hazları dışlamak için keyfi tanımlar icat etmeksizin, haz ve acı kelimelerini alelade anlamları içinde ele alıyorum. (Kısaca, bu taraftarlık) bunlara başka hiçbir başka anlam vermeden (gerçekleşmektedir.) Ayrıntı yoksa metafizik de yoktur; ne Aristoteles’e ne de Platon’a bakmak lüzumludur. Haz ve acı, herkesin, bir köylünün, hatta bir prensin, cahil birinin, hatta bir filozofun hissettiği şekilde...”⁷⁵ Bentham haz ve acı kavramlarını, günlük dildeki anlamlarıyla ifade etmiştir. Bahsedilen kavramları değerlendirirken özellikle faydayı temel aldığı için altını çizmektedir. Kavramların anlamlarını oldukları gibi ele almaktadır; bir ekleme ya da çıkarmada bulunmadığını iddia etmektedir. Haz ve acı kavramlarını metafiziksel bir içerikle değerlendirmez. Bunların ne olduklarını incelemek için felsefe tarihine bakmanın gerekli olmadığını söyler. Haz ve acı kavramları, bütün insanların ortaklığını kuran duygulardır.

Bütün insanlarda ortak olan haz ve acı duygularının kapsamını şu ifadelerle açıklamaktadır: “Ahlaki iyilik, sadece fiziki iyilik doğurması eğilimi nedeni ile iyidir; ahlaki kötülük ise, sadece fiziki kötülük doğurması eğilimi sebebiyle kötüdür. Ama ben fiziki derken, duyuşsal acı ve hazları olduğu kadar, ruhsal zevk ve acıları da anlıyorum. Ben, insanı güncel oluşu içinde düşünüyorum.”⁷⁶ Haz kavramı, yeme ve içmenin verdiği durumu yansıtmalarının yanı sıra; okuma, müzik dinleme, hoş giden bir eylemin gerçekleştirilmesinin meydana getirdiği durumlardaki duyguyu da içerir.⁷⁷ Bentham’ın buradaki fiziksel olarak ruhsal zevk ve acıları değerlendirmesi, onun metafiziksel yaklaşıma karşı olan mesafeli duruşunu göstermektedir. Güncel oluşu içinde değerlendirmesi, aynı zamanda somut olana, gözleme dayalı olan bilgi ortaya koyma isteğini de göstermektedir.

“Doğa, insanı haz ve ıstırapın etkisi altına yerleştirmiştir. Bütün düşüncelerimi onlara borçluyuz; hayatımızın bütün belirleyenlerini ve bütün yargılarımızı onlara mal

⁷⁵ Bentham, J. (2011). Yasamanın İlkeleri. (Çev: Barkın Asal). (Birinci Baskı). İstanbul: XII Levha Yayınları, 3

⁷⁶ Bentham, 2011, 3

⁷⁷ Copleston, 2000,14

etmekteyiz. Kim bu bağılıktan kendini azat ettiğini iddia ederse, o ne dediğini bilmiyordur: en büyük hazları reddettiğinde ve en yakıcı ıstırapı kucakladığında dahi, ıstıraptan kaçınma ve hazzı arama onun biricik nesneleridir. Bu karşı konulamaz ve ebedi duygular, ahlakçının ve yasa koyucunun en büyük çalışma alanıdır. Fayda prensibi her şeyi bu iki devingene bağımlı kılar.”⁷⁸

“Doğa, insanı mutlak kudret sahibi iki efendinin hâkimiyeti altına koymuştur: acı ve haz. Ne yapmamız gerektiğini yalnız bunlar gösterirler, ne yapacağımızı da yalnız bunlar belirlerler. Bir yandan doğru ve yanlışın ölçüsü, diğer yandan da neden ve sonuç zinciri bunlara bağlıdır. Yaptığımız, söylediğimiz, düşündüğümüz her şeyde bizi yöneten bunlardır: Üzerimizdeki yükümlülükten kurtulmak için harcadığımız her çaba onu ispatlamaya ve doğrulamaya hizmet eder. Bir kimse sözde acı ve hazzın egemenliğinde değilmiş gibi hareket edebilir, fakat gerçekte tamamen onların hükmü altında olmaya devam eder. Fayda ilkesi bu ilişkiyi tanır ve kabul eder; onu, amacı akıl ve hukuk aracılığıyla mutluluğu sağlamak olan sistemi temeli olarak görür. Onu sorgulayan sistemler anlam yerine seslerle, akıl yerine heveslerle ve aydınlık yerine karanlıkla uğraşır.”⁷⁹Görüldüğü gibi Bentham, doğada egemen olan iki unsur olarak haz ve acı duygularını ortaya koymuştur. Hayatımızı yönlendiren ve yargılarımız belirleyen, haz ve acıdır. Bunun dışındaki etkenlerin olduğunu düşünenler yanılmaktadır. Fayda ilkesi de bunu göstermektedir.

İnsanın ulaşmak isteği hedefin mutluluk olduğunu, doğasından kaynaklı olarak haza yönelip acıdan kaçtığını ondan önce de birçok filozof ileri sürmüştür. Bentham’ın bu konudaki düşüncelerini farklılaştıran, insanın doğasını ve insanın yaşamsal amacını Tanrının varlığına değil, doğanın belirlenimine bağlamasıdır. Kendisinden önce bu konuda fikir ileri sürenler, Tanrıya dayandırarak görüşlerini temellendirmişlerdir. İnsan davranışlarını açıklanırken, doğanın fizik kanunları aracılığıyla açıklandığı gibi, insanın davranışlarını da haz ve acı gibi iki temel unsur altında ifade etmiştir.⁸⁰ Haz ve acının insan üzerinde belirleyici olması değiştirilmez bir olgudur. İnsan doğası ve psikolojik yapısı bu gerçeğe göre açıklanmalıdır. Haz ve acının egemenliğini ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdur. Onların egemenliği her zaman devam

⁷⁸ Bentham, 2011,2

⁷⁹ Bentham J.(1781/2000) An Introduction to the Principle of Morals Legislation, Kitchener, Batoche Books, 14; Özkurt, 2013, 31; Bentham ,2008, 381

⁸⁰ Özkurt, 2013, 30

edecektir.⁸¹ Hazdan uzaklaşmayı, belirleyici bir tavır olarak görmeyen Bentham, daha çok acıdan kaçıp daha çok hazzla ulaşmaya çalışmayan kimsenin erdemli olmadığını, aksine tam bir delilik içinde bulunduğunu söyler.⁸² Bentham haz ve acının egemenliğini anlatırken, bu anlayışa karşı davrananların bile bu düşünceye göre davrandıklarını iddia etmektedir. Dünya hazlarından uzaklaşıp öteki dünyada mutluluğa erişmek isteyen kişi de aslında hazzla yönelip acıdan kaçmaktadır. Hatta onur, ödev, vicdan gibi fikirlerle hareket edenler bile, aslında aynı şekilde acıdan kaçıp hazzı elde etmeye çalışmaktadırlar. Bentham’a göre tüm bu soyut ilkeler, faydacılığın son ilkelerine götürülememiş olan eksik biçimleridir. Ahmet Gürbüz, daha sonraki satırlarda metafizik, soyut karakterli 18. yüzyıl felsefesine karşı bir tepkiyi ve bununla ilişkili olarak hukuku şiddetle eleştiren Bentham’ın böylece bir doğal hukuk geliştirdiğini söyler.⁸³ Doğal haklar kuramını eleştiren Jeremy Bentham, haz ve acıyı kendisi değişmez, genel geçer ve neredeyse metafizik bir ilke haline getirmiştir. Görülmektedir ki doğal haklar kuramında eleştirdiği noktayı kendi felsefesine uygulamıştır.

Bentham’ın haz ve acı üzerine yaptığı sınıflandırmalara bakılarak, onun bu konudaki görüşleri incelemeye devam edilecektir.

1.4. Jeremy Bentham’da Haz ve Acının Sınıflandırılması

Bentham, ahlak ve hukuk alanı içerisinde bireyin fayda ilkesine uygun davranışlarda bulunması sağlamak amacıyla geliştirdiği mutluluk terazisinin kullanılması için haz ve acıları sınıflandırır. Ona göre haz ve acı kavramları, soyut kavramlar olmayıp bunlar gerçek varlıklardır.⁸⁴ Yani bunların dildeki karşılıklarını gerçekte gözlemek mümkündür. Haz ve acıyı sınıflandırması mutluluk terazisinin kullanılmasını sağlayacak, dolayısıyla insana en çok hazzı sağlayacak olan davranışa ulaşıp ulaşılamayacağının gösterilmesi somut bir şekilde ortaya konulmuş olacaktır.⁸⁵

Bentham hazları basit ve karmaşık olarak nitelendirir. “Bizi ilgilendirmeyen, dikkatimizi toplayamadan, tabiri caizse, üzerimizden akıp giden çeşitli algılara aralıksız maruz kalırız. Zaten bize tanıdık olan nesnelerin büyük bir kısmı, bizde haz veya acıya

⁸¹ Özkurt, 2013, 31

⁸² Akarsu, 1970, 130

⁸³ Gürbüz, 2012, 79

⁸⁴ Schofield P. (2007). *Utilitiy and Democracy*, Oxford Press, 29

⁸⁵ Özkurt, 2013, 44

sebepler olacak güçte bir heyecan yaratmaz. Bu unvan yalnızca, kalabalık içinde fark edilen, ya devamlılığını ya da sonunu arzuladığımız ilginç algılara verilebilir. Bu algılar basit veya karmaşık olabilir: eğer onları birçok ayrı (haz ve acıya) ayıramıyorsak, basit; eğer onlar birçok basit haz veya acıdan ya da aynı haz veya acının birlikteliğinden müteşekkil ise, karmaşıktır. Bu, bizi birçok hazzı, birçok basit haz olarak değil de, karmaşık haz olarak görmeye iten şey, onları uyaran nedenin doğasıdır.”⁸⁶ Görülmektedir ki burada hazları basit veya karmaşık olarak nitelendirmede önemli olan onların özne üzerinde bıraktıkları etkilerdir. Sınıflandırmaya tabi olanlar, fark edilen olanlar, devamlılığı ve ya bitmesini istediğimiz algılardır. Basit olan kendisinden başka olan haz ve acılara ayrılamayanlardır. Karmaşık olanlar ise birden çok hazdan ya acıdan ya da bunların iki duygunun birleşiminden oluşur.⁸⁷

Jeremy Bentham, basit hazları on beş başlık altında şu şekilde sıralar:

1. **Duyusal hazlar:** Bütün birleşmelerden bağımsız olarak, doğrudan organlarımızla alakalı olanlar: tat, koku, görme, duyma, dokunma hazzı. Ek olarak, herhangi bir özel duyuya bağlanmayan, ama yaşama fonksiyonları ile (alakalı) hafif ve rahat varoluş duygusu, ruhun mutlu akışı, sıhhatin gönenci; son olarak da, duyularımıza yeni nesnelerin uygulanması sırasında hissedilen yenilik hazzı.⁸⁸
2. **Zenginlik Hazzı:** Bundan, güvenlik veya zevk aracı olan bir nesnenin mülkiyetinin insana verdiği haz cinsi anlaşılır. Bu haz elde edildiği anda daha canlıdır.⁸⁹
3. **Beceri Hazzı:** Bu üstesinden gelinmiş bazı zorluklardan, fayda veya keyif nesnelerine hizmet eden araçların kullanılması ve yönetilmesinde görece yetkinlikten doğar.⁹⁰
4. **Arkadaşlık Hazzı:** Özel olarak şu veya bu bireyin teveccühüne sahip ve bunun sonucu olarak onların tarafından ani ve bila bedel hizmetlerin beklenebilecek olunduğuna (dair) inanışa eşlik eder.⁹¹
5. **İyi Bir Ünün Verdiği Haz:** Genellikle ilişki içinde olabileceğimiz veya menfaatimizin bulunabileceği kişilerin ve etrafımızı saran dünyanın teveccühü ile

⁸⁶ Bentham, 2011, 26

⁸⁷ Bentham, 1781/2000, 35

⁸⁸ Bentham, 2011, 27

⁸⁹ Bentham, 2011, 27

⁹⁰ Bentham, 2011, 27

⁹¹ Bentham, 2011, 27

kıymet verdiğine; bu durumun bir meyvesi olarak onların tarafından bila bedel ve gönüllü hizmet ihtiyacının umulabileceğine (dair) inanışa eşlik eder.⁹²

6. **İktidar Hazzı:** Başkalarının umutları ve korkularını (kullanarak), başkalarını kendine hizmete zorlayan araçları kendinde bulan adamın hissettiğidir.(Bahsedilen korkular) (kişinin) onlara yapabileceği bazı kötülöklere dair korku ve (umutlar da) iyiliklere dair umuttur.⁹³
7. **Mütedeyyinlik Hazzı:** Tanrının ihsanını kazandığına veya sahip olduğuna ve bunun sonucu olarak bu hayata veya öteki dünyada özel inayet bekleyebileceğine (dair) inanışa eşlik eder.⁹⁴
8. **İyi Yüreklilik Hazzı:** Sevdiğimiz kişilerin iyiliğine dikkat ederek, keyfini çıkarmaya muktedir olduğumuz (hazdır). Bu, aynı zamanda, sempati hazzı, sosyal bağıllık hazzı şeklinde adlandırılabilir... Tekil olarak veya türlerini sevdiğimiz hayvanlar için de iyi yüreklilik gösterilir: gönençlerinin işaretleri bizi hoş bir şekilde etkiler.⁹⁵
9. **Zalimlik Hazzı:** İster insan ister hayvan olsun sevmediğimiz varlıkların çektikleri acıların düşüncesinden veya görülmesinden kaynaklanır Bunları antipati, anti-sosyal bağıllık, huysuzluk tutkusunun hazzı olarak adlandırılabilir.⁹⁶
10. Zekâmızın hassalarını yeni fikirler elde etmede kullandığımızda ve fiziki veya atik bilimlerde ilgi çekici gerçekleri keşfettiğimize inandığımızda ya da keşfettiğimizde; duyduğunuz haz, **anlık hazzı** olarak adlandırılabilir.⁹⁷
11. Bu veya şu hazzın keyfini çıkardıktan veya aynı şekilde bazı durumlarda şu veya bu acıya katlandıktan sonra; koşullarını çarpıtmaksızın, kendi düzenine göre, bunları tam olarak aktarmayı severiz. Bunlar **hafıza hazlarıdır**.⁹⁸
12. Ama bazen hafızamız, arzularımızın arasında farklı bir düzene yerleştirdiğimiz, ya kendi hayatımızda ya da başkalarınınkinde bizim dikkatimizi çeken en hoş koşullarla karıştırdığımız bazı hazların fikrini bize telkin eder. Bunlar, **hayal gücü hazlarıdır**. Doğadan suret çıkaran bir ressam, hafızanın bu işlemini temsil eder...

⁹² Bentham, 2011, 28

⁹³ Bentham, 2011,28

⁹⁴ Bentham, 2011, 28

⁹⁵ Bentham, 2011, 28

⁹⁶ Bentham, 2011, 28

⁹⁷ Bentham, 2011, 29

⁹⁸ Bentham, 2011, 29

Sanattaki, bilimdeki yeni fikirler, merak açısından ilgi çekici olan keşifler, zevk alanını genişlettiğini gören hayal gücü hazlarıdır.⁹⁹

13. Gelecek bir hazzın fikri ve buna eşlik eden (bu hazzın) keyfini çıkaracağına dair **inanç, umut hazlarını** teşkil eder.¹⁰⁰

14. Birleşme Hazları: Herhangi bir nesne, kendiliğinden hiçbir haz vermeyebilir; ama eğer zihinde hoş bir nesne ile birleşik veya bağlıysa, bu keyfe katılır. Hiçbir şeye oynandığında, bir talih oyununun değişik terkibi, kazanma hazzıyla yaptığı birleşimden hazzını alır.¹⁰¹

15. En son olarak, acı üzerine temellenmiş hazlar vardır. (Bir şeye) katlandığımızda, bu ıstırabın azalması veya kesilmesi genelde canlı bir hazzla dönüşür. Bunları **kurtulma veya dinme hazları** şeklinde adlandırabiliriz. Acılarla aynı çeşitliliğe elverişlidirler.¹⁰²

İşte, bütün zevklerin temel malzemeleri (bunlardır). Bin bir şekilde birleşirler, üst üste binerler ve değişirler; öyle ki karmaşık bir hazzın ögesi olan bütün basit hazları ayırt etmek için biraz dikkat ve biraz alıştırma gerekir.¹⁰³ Görüldüğü üzere Bentham, bahsettiği hazların oldukça fazla şekilde birleşme şekli olduğunun ve değiştiklerinin altını çizmektedir. Bunları ayırt etmek oldukça güçtür. Bentham geliştirdiği bu yaklaşımla, hazların daha iyi değerlendireceğini vurgular.

Jeremy Bentham, basit hazların ayrımını yaptıktan sonra basit acıların ayrımını yapar; on bir basit acıyı şöyle tanımlar:

1. Mahrum Kalma Acısı: Yokluğu keder duygusu yaratan herhangi bir hazla alakalıdır. Üç temel değişik çeşidi vardır. 1) Eğer belli bir hazzı dilersek, ama onu kaybetme korkusu ona sahip olma umuduna daha baskınsa; bundan doğan acı, arzu veya tatmin edilmemiş arzu acıları şeklinde isimlendirilir. 2) Eğer bir şeyden zevk almayı şiddetle umut edersek, ancak (bahis konusu) umut bir çırpıda ortadan kalkarsa; bu yoksun kalış boşa bekleme acısı veya Fransızca'da bunu tek bir kelimeyle yerleştirmek daha uygunsa hayal kırıklığıdır. 3) Bir iyiden veya buna eşit bir şeyden zevk alır, bunun üzerindeki sahipliğe sıkı bir

⁹⁹ Bentham, 2011, 29

¹⁰⁰ Bentham, 2011, 29

¹⁰¹ Bentham, 2011, 29

¹⁰² Bentham, 2011, 29, 30

¹⁰³ Bentham, 2011,30

şekilde güvenir ve onu kaybetme noktasına gelirsek, bundan doğan duygu üzüntü (olarak) isimlendirilir.¹⁰⁴

2. **Duyusal Acılar:** Dokuz türü vardır: açlık, susuzluk acısı; hoş olmayan heyecanlar yaratan maddelerin sonucunda oluşan tat, koku ve dokunma acıları; bütün birleşimlerden bağımsız olarak, organları inciten görüntüler ve sesler tarafından oluşan görme ve duyma acısı; (bu acıyı dokunma duyusuyla alakalandırmadıkça) soğukluk ve ısı fazlalığı, bütün hastalık cinsleri; en son olarak hem zihinsel hem de fiziki yorgunluk.¹⁰⁵
3. **Beceriksizlik Acısı:** Başarısız denemeler veya ihtiyaçların ve hazların tüm araç ve vasıtaların farklı kullanımlarındaki uygulaması için (çekilen) zorlu çabalar sırasında hissedilendir.¹⁰⁶
4. **Düşmanlık Acısı:** Bir kişinin, özellikle şu veya bu bireyin kötü yürekliliğinin konusu olduğunu hissettiğinde ve bunun sonucunda nasıl olursa olsun onun nefretine maruz kalmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunabileceğinde hissettiğidir.¹⁰⁷
5. **Kötü Bir Ünün Verdiği Acı:** Mevcut durumda kendisini çevreleyen dünyanın küçümsemesine veya kötü yürekliliğine konu olduğuna inandığına ya da buna dönüşeceği tehdidiyle karşı karşıya kaldığında kişinin hissettiğidir. Bunlar aynı zamanda onursuzluk, halk tarafından cezalandırılma acısı (olarak) da adlandırabiliriz.¹⁰⁸
6. **Mütedeyyinlik Acısı:** Üstün varlığa (karşı) hata yapma; ya bu dünyada, ya da öbür dünyada onun vereceği cezalara çarptırılma korkusundan kaynaklanır. Eğer bunların iyi temellendirildiği düşünülüyorsa dini korku; kötü temellendirildiği düşünülüyorsa batıl itikat korkusu (olarak) adlandırılır.¹⁰⁹
7. **İyi Yüreklilik Acısı:** Benzerlerimizin veya hayvanların elemelerini düşüncesinden ya da görünümünde hissettiğimiz şeylerdir... Bunlar sempati acıları, sosyal bağlılık acıları (olarak) da adlandırılabilir...¹¹⁰
8. **Kötü Yüreklilik Acısı:** Diş bilediğimiz birinin saadetini düşünürken hissedilen ıstıraplardır. Bunlar antipati, anti-sosyal bağlılık acıları olarak adlandırılır.¹¹¹

¹⁰⁴ Bentham, 2011, 31

¹⁰⁵ Bentham, 2011, 31

¹⁰⁶ Bentham, 2011, 31

¹⁰⁷ Bentham, 2011, 31

¹⁰⁸ Bentham, 2011, 32

¹⁰⁹ Bentham, 2011, 32

¹¹⁰ Bentham, 2011, 32

9. Hafıza Acıları,(10) Hayal Gücü ve (11) Korku Acıları tamamıyla bu ada sahip hazların karşısı, ters yüz edilmişleridir.¹¹²

Basit acıların birleşmesiyle de karmaşık acılar(sürgün, hapis) oluşmaktadır.¹¹³

Bentham burada ortaya koymuş olduğu haz ve acılar arasında bir ayırım yapma yoluna gitmemektedir. Ona göre bazı acıların olduğunu kabul etmemek, bazı hazları dışarıda tutmak keyfî bir yaklaşımı gösterir. Hazlar arasında niteliksel bir ayırım yapmadığı gibi bazı hazları diğerlerine üstün tutmayı doğru bulmaz. Tüm hazlar incelendiğinde birbirleriyle aynı değere sahip olduklarının görüldüğünü söyler. Hazlar arasındaki ayırımın niceliksel açıdan mümkün olabilir. Niceliksel olarak ele alınıp değerlendirildiğinde, ölçüldüğünde, fazla miktarda olan haz değerli sayılacaktır.¹¹⁴ Sanat eserinin estetik özünde oluşturduğu hazla, bir kâğıt oyunun verdiği haz arasında niteliksel olarak fark yoktur.¹¹⁵ Ancak bunlar, niceliksel olarak daha çok zevk veriyorsa, o daha değerli olacaktır.

Bentham haz ve acılarının etkisinin özneyle bağlantılı olduğunu altını çizmektedir. “Bütün haz sebepleri, herkese aynı hazzı vermez: bütün ıstırap sebepleri de, herkese aynı ıstırabı vermez. Bunun kökeni, duyarlılık farklılığındandır.”¹¹⁶ “Acı ve haz insanın zihninde bazı nedenlerin sonucu olarak ortaya çıkar. Hazzın ve acının miktarı, ancak, nedene paralel olarak artmaz, diğer bir deyişle nedenin kuvvetiyle doğru orantılı değildir...”¹¹⁷ Görülmektedir ki, ona göre acı ve hazzın miktarının ortaya çıkması, nedenden çok özneyle ilişkilidir. Ancak bunun yanında insanlar üzerinde haz ve acıya neden olan olaylar vardır.

“Bir hazzın veya acının nedeni olarak işlev gören herhangi bir olaya, tahrik edici neden denebilir...”¹¹⁸ Bu tahrik edici nedene bağlı olarak da insanların ve toplumların hazzı ve acıyı değerlendirmeleri, dolayısıyla davranışlarında farklılık oluşması mümkündür.

¹¹¹ Bentham, 2011, 32

¹¹² Bentham, 2011, 32

¹¹³ Bentham, 1781/2000, 35, 36

¹¹⁴ Özkurt, 2013, 47

¹¹⁵ Gürbüz, 2012, 80

¹¹⁶ Bentham, 2011, 4

¹¹⁷ Bentham, 2008, 386

¹¹⁸ Bentham, 2008, 386

Bentham, bu etkilenme unsurunu şöyle adlandırır: “Belli bir kuvvetteki bir nedenin uygulanmasıyla herhangi bir insanın belli bir miktarda hissettiği haz veya acı eğilimine o insanın duyarlılığının derecesi veya kuantumu denir...”¹¹⁹ Duyarlılığın derecesi olması, hem bir anlamda ölçülmeyi hem de özneye göre değişmesinden dolayı da ölçülemezliğini de gösterebilmektedir. Bentham bilimsel bir yaklaşımla ve somut, deneysel bir yolla görüşlerini inşaa etmeye çalışmaktadır ancak dayandığı nokta haz ve acı gibi iki duygudur. Burada kendisinin de ifade ettiği gibi, her neden aynı sonuca varmıyorsa nasıl olur da bilimsel bir yaklaşım bu alanda uygulanabilir. Burası açık değildir. Ayrıca nedenler her insanda ya da toplumda farklı sonuçlara yol açıyorsa, bunların somut olarak gözlemi nasıl yapılabilecektir. Bentham’ın bu konudaki görüşleri, eleştiriye açıktır.

Bentham’a göre bu katalogların oluşturulmasının kuru bir yanı olmasına rağmen faydası oldukça fazladır. Ahlak ve yasama sistemi, haz ve acıların bilgisine dayalıdır. Bu bütün açık fikirlerin ilkesidir. Ona göre, erdem ve erdemsizlikten, suç barındıran ve barındırmayan eylemler, ödül ve ceza sistemleri üzerine konuşurken aslında haz ve acıdan başka bir şey söz konusu edilmemektedir. Ona göre yasama ve ahlaki akıl yürütmeler, önem verilmeyecek karanlık ve sofistike akıl yürütmelerdir; bunlar basit haz ve acı kelimelerine çevrilemez.¹²⁰ Haz ve acı üzerine bu bakış açısıyla Bentham ele aldığı konuların açık ve anlaşılır hale getirileceğini vurgular. Bu şekilde ahlakı ve yasama sistemi rahatlıkla anlaşılabilir. Çünkü bunların temel dayanağı haz ve acıdır.

Bentham konuyu bir örnekle açıklamaya devam eder. “Örneğin, bütün yaşamaya egemen olan büyük konu, suçlar konusu üzerine çalışmak isteyebiliriz. Bu çalışma, temelde bir karşılaştırma, yalnızca haz ve acıların hesabıdır. Bazı eylemlerin kötü veya suç (olduğunu), başka bir ifadeyle bunun şu veya bu birey için acı sonucu doğurduğunu: suçlunun gerekçesini, başka bir şekilde ifade edilecek olursa, ona bunu işlemeye iten hazzın çekiciliğini: suçun kârını, diğer bir deyişle, sonucu olduğu herhangi bir hazzın elde edilmesini: çarptırılacağı yasal cezalandırmayı, yani suçlunun katlanmak zorunda bırakılacağı herhangi bir cezayı değerlendiririz. Bu durumda, acılar ve hazlar konusundaki bu teori, bütün bilimin esasıdır.”¹²¹ Ortaya koyduğu görüşlere bilimsel bir çehre kazandırmak isteyen Bentham, haz ve acının ne olduğunu gözlemlere dayalı bir şekilde,

¹¹⁹ Bentham, 2008, 382

¹²⁰ Bentham, 2011, 32-33

¹²¹ Bentham, 2011, 33

somut bir çerçevede anlatmaya çalışır. Aynı zamanda bunları sınıflandırır ve ölçülebilir olduğunu ispatlamaya uğraşır.

Bentham, haz ve acıyı basit ve bileşik olarak sınıflandırdıktan sonra, bunlara dayalı olarak birçok fikir ortaya konabileceğini belirttikten sonra şu şekilde bir sınıflandırmada daha bulunur:

“En başta, haz ve acıları iki sınıfa ayırabileceğimizi görüyorum: başkalarıyla alakalı acı ve hazlar; saf bir şekilde şahsi olan acı ve hazlar. İyi ve kötü yüreklilik (acı ve hazları) birinci sınıfını meydana getirir; diğerleri ikincisine aittir.”¹²²

“İkinci olarak, birçok haz türünün karşılık acısı bulunmadan var olduğunu tespit ettim: 1.**Yenilik hazzı:** yeni nesnelerin basit yokluğu bir acı olarak hissedilemezken yeni nesnelerin görüntüsü bir haz kaynağıdır. 2.**Aşk Hazzı:** (ortada) oyalanmış bir arzu bulunmadıkça, ondan mahrum oluş fazladan bir acıya yol açmaz: bazı mizaçlar bundan sıkıntı duyabilirler, ama gerçekte can sıkıcı bir durum olan itidal genelde hazza hazırlık mahiyetindedir. 3.**Elde Ediş ve Zenginlik Hazzı:** (Ortada) Oyalanmış bir beklenti yoksa karşılık bir acısı hiç yoktur: elde etme, her zaman hoş bir duygudur; basit elde bulunmama bir acı olarak hissedilemez. 4.**İktidar Hazları** da aynı şekildedir. Onlara sahip olma bir iyiliktir, ama onların basit yokluğu bir kötülük değildir; mahrum olma veya oyalanmış bir beklenti gibi yalnızca özel koşullar tarafından, bir kötülük olarak hissettirilebilir.”¹²³ Bentham bu konudaki görüşlerine itirazlar getirilebilir. Örneğin elde ediş ve zenginlik hazzının karşısında bir acı olmadığı söyleniyor. Ancak, herhangi bir şeye sahip olmak isteyen ancak bu durumu gerçekleştiremediği için acı çekenleri yok görmek mümkün müdür? Elde edilemeyen şey nedeniyle hem istenilen bir durumun gerçekleşmemesi hem kendisinden başka ona sahip olanların dışında kalması hem birliktelik duygusundan mahrum kalması hem de elde edememesinden kaynaklı olarak ayrımcılığa maruz kalması durumları acıyı ortaya çıkarmaz mı? Ya da aşk duygusunda, insanın varoluşunun bir parçası olan duyguyu yaşayamaması, başkalarının yaşaması ama kendisinin bu duyguyu yaşayamaması bir acı getirmeyecek midir? Bu konuda da Bentham’a eleştiriler getirilebileceği görülmektedir.

¹²² Bentham, 2011, 33

¹²³ Bentham, 2011, 33

1.5. Jeremy Bentham'da Haz ve Acı Hesaplama Terazisi (Felicific Calculus)

Rasyonel bir bilim olarak ahlak anlayışı geliştirmeye çalışan Bentham, haz ve acıların ölçülebileceğini, hesaplanabileceğini düşünür. Bu düşüncesini ispatlayabilmek amacıyla ‘haz/ mutluluk terazisi’ geliştirmiştir. Bilimsel bilginin temel niteliklerinden birisi olan ölçme, hesaplama yoluyla rasyonel davranışın elde edilebileceğini düşünür. Uygun eylemin yerine getirilebilmesi, aklın olayları değerlendirmesine bağlı olarak gerçekleşebilir. Ancak insanlar, bahsedilen hesaplama işini her zaman doğru bir şekilde yapamazlar. Akla ait bir özellik olana ölçüp tartma işinin daha sağlıklı olması, hesapların doğru yapılma ihtimalinin artırılması için haz ve acının sınıflandırılması ve buna bağlı olarak hesaplamanın ölçütlerinin belirlenmesi gereklidir. Böylelikle bir davranışın ortaya çıkaracağı haz ve acıları tartmayı gerektiği gibi yapabilen kişi, geçici ve küçük hazlara yönelmektense uzun vadede gerçekleşecek büyük ve etkisi daha uzun sürecek hazlara yönelecektir. Böylece kişi, mutluluğu rastlantı eseri değil, akıl yoluyla kendisi elde edecektir.¹²⁴ İnsan akılsal bir varlık olmasından dolayı, haz duyduğu şeyleri doğrudan elde etmeye çalışmayacak, yaptığı eylemin ne gibi sonuçlara yol açabileceğini hesaplayarak hareket edecektir.¹²⁵ Bentham’ın etik anlayışı haz ve acı duyumlarına dayanmasına karşın, kesin akılsal (rasyonel) bir bilimdir.¹²⁶ “Faydanın mantığı, bütün yargılama işlemlerinde, başka hiçbir fikri katmadan, haz ve acı karşılaştırması, hesabı yapmaya dayanır.”¹²⁷ Faydanın dayandığı temek iki unsur olan haz ve acının, belirlenmesi, doğru şekilde davranmayı getirecektir. Ancak haz ve acı sınıflandırılmaz, ölçülecek bir yapıya kavuşturulmazsa yanlış davranışlar gerçekleşecektir.

Jeremy Bentham, bilimsel yaklaşıma dayalı ahlaki sisteminin gerçekleştirilmesi için haz ve acıları önceden tahmin etme imkânı veren matematiksel bir hesaplama sistem oluşturmak için uğraşmıştır. Böylece davranışın doğru ya da yanlış olduğuna rasyonel olarak karar verilebilecektir. Bir davranışın doğru olmasının ölçütü, davranışta bulunan kişinin hazlarını artırması veya acılarını azaltmasıdır. Davranışın ortaya çıkaracağı muhtemel haz ve acılara bazı matematiksel değerler verilmesiyle elde edilen niceliksel sonuçlar aracılığıyla, bireyin ve bir insan topluluğunun elde edeceği haz ve acı belirlenmiş

¹²⁴ Özkurt,2013,48

¹²⁵ Timuçin, A. (1997). Düşünce Tarihi. (İkinci Basım). İstanbul: İnsancıl Yayınları, 610

¹²⁶ Akarsu, 1970, 129

¹²⁷ Bentham, 2011,,3

olacaktır.¹²⁸ Bentham bir davranışın doğru olmasını, bireyin çıkarına, toplam hazzı artırmasına veya toplam acıyı azaltmasına bağlı olarak belirler. Davranışın ortaya çıkardığı/ çıkaracağı acı ve haz miktarının değerlendirilmesi, birini ötekine karşı olarak tartmak zorunludur. Bir eylemin doğru ya da yanlış olduğunu belirleyen bu ölçüttür. Bentham böylece hazcı ya da mutçu bir hesaplama sağlar.¹²⁹ Bentham, davranışların belirlenmesinde çatışmanın hangi hazzın daha çok miktarda olacağından kaynaklı olarak gerçekleşeceğini vurgular. Yoksa arzular ya da haz ile ödev arasında bir çatışmanın olacağını kabul etmez. Hangi arzunun daha çok haz sağlayacağı belirlenirse çatışma doğrudan sona erer. Bundan dolayı hazları ve acıları sınıflandırma yoluna gitmiştir. Hazların ve acıların her biri ölçülebilirdir ve farklı yönleri, boyutları vardır.¹³⁰ Böylece bir haz ve acı hesaplama ölçütünün getirilebileceği ortaya konmuş olur. Bu hesaplama yöntemiyle hangi davranışların gerçekleştirileceği hangilerinin gerçekleştirilemeyeceği belirlenmiş olur.

Bentham kötü insanın olmadığını sadece kötü hesap yapan kişilerin olduğunu var sayar. Kötü kişi olarak değerlendirilenler de her canlının hareketini belirleyen hazzı ulaşma çabasındadırlar. Bu kişiler de mutluluğu elde etmek isterler. Onların hataları, yapılması gereken hesaplamayı ya hiç yapmamalarıdır ya da eksik yapmalarıdır. Ona göre en adi suçlunun duyduğu haz, kendi başına ele alındığında kötü olarak değerlendirilemez. Bu hazzın kötü olarak değerlendirilmesi, arkasından gelen acılardan dolayıdır. O, hazzın kesin ve mutlak bir şekilde iyiyi ifade ettiğine dogmatik bir tarzda inanır. İyi, haz veya acının yokluğu anlamına gelirken, kötülük ise acı veya hazzın yokluğunu ifade etmektedir.¹³¹ Bir hazzın istenmemesinin nedeni, hazzı elde etmemek isteği değildir. Bunun nedeni daha büyük bir acıdan kurtulmak ya da daha büyük bir hazzı ulaşmak isteğidir.¹³² Fontonelle'in sarf ettiği bir söz, Bentham'ın anlayışını özetlemesi açısından iyi bir örnek olacaktır. İdam edilmekte olan bir suçlunun önünde o, "İşte hesabını yanlış yapmış bir adam!": Haz hesaplanmasının yanlış yapıldığını ifade eden kötü huylardan, mutsuzluğa yol açmaları nedeniyle kaçınılmalıdır."diyerek, haz hesaplamasını somutlaştırmıştır.¹³³ Zaten Bentham herkes için geçerli somut bir yöntem ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak burada onun görüşlerinin nasıl somutlaştığı açık değildir. Hesabı yaparken yanlış ya da

¹²⁸ Schofield,2007,40; Özkurt,2013, 49

¹²⁹ Copleston, 2000,16

¹³⁰ Cevizci, 2009, 886

¹³¹ Schofield ,2009,45

¹³² Gürbüz,2012,82

¹³³ Gürbüz, 2012, 80

doğru olmasının ölçütü, haz ise doğru olarak kabul edilebilir. Ancak ahlaki alanda ortaya konan, kabul edilen değerler farklılaşmaktadır. Ayrıca burada idamın neden, hangi suçtan gerçekleştiği anlatılmamıştır. O zaman bahsedilen sadece haz hesabını yapan birisi midir yoksa bir suçlu mudur ya da dönemin düşünce yapısına karşı çıkmış bir idealist midir? burası açık değildir. Ayrıca suç işleyen birisinin her zaman haz ve acı hesabı yapması mümkün müdür? Bunun yanı sıra felsefenin en önemli isimlerinden birisi olan Sokrates, sadece haz hesabını yanlış yapmış bir kişi midir? Sokrates'in kendisini adaması, düşüncelerini savunması ve bunun da felsefe tarihine yaptığı katkısı sadece haz hesabıyla mümkün olabilir miydi? gibi soruların yanıtları tartışmaya açıktır ve Bentham'ın ortaya koyduğu bu anlayışa bir eleştiri olarak getirilebilir.

Bentham da bu ahlaki alanda bu tür konuların ne kadar sorunlu olduğunun farkındadır. Bunun için görüşlerini ortaya koymuştur. Gerçek yaşamda bu hesaplama eyleminin kolay olmadığı aşikârdır. İnsanın hayatı göz önüne alındığında görülmektedir ki birçok düşünce, duygu, davranış ve algı vardır. Bunların her biri çağrışım kanunlarına göre farklı sonuçlara neden olurlar. Bunlar da haz ve acıyla belirlenir. Ancak her haz, yeni bir hazza neden olmaz. Haz acılara neden olabilir ve genellikle acı getirir. Aksine acı da sonucunda hazzın gelmesi de mümkündür. Bu nedenlerle Bentham ortaya koyduğunun gerekli ve faydalı olduğunu iddia eder.¹³⁴

Bu hesaplama eylemi, davranışın ortaya çıkaracağı faydayı ve fayda ilkesine uygun olup olmadığının belirlenmesi açısından önemlidir. Böyle bir hesaplama sistemi, bireylerin, yöneticilerin, ahlak düşünürlerinin davranışlarının fayda ilkesine göre gerçekleşmesi için rehber olacaktır. Toplumun mutluluğunu artırmak görevi olan yöneticilerin böylelikle daha başarılı olmaları sağlanacaktır. Ayrıca bireyler eylemlerini şekillendirirken fayda ilkesine uygun davranıp davranmadıklarını belirleyebileceklerdir.¹³⁵ “Yayılası hazlar ve uzaklaşılası acılar, işte yasa koyucunun yegâne amacı: (tabii ki) bu durumda, (haz ve acıların) değerlerinin iyi bilinmesi gerekir. Haz ve acı, işte (yasa koyucunun) kullanabileceği tek vasıta: (bundan dolayıdır ki) aynı zamanda (haz ve acıların) güçlerini iyi tetkik etmesi gerekir.”¹³⁶ Fayda ilkesinin rehber olması, genelin mutluluğunun sağlanması için Bentham'ın düşüncesi için önemli bir noktadır. Yöneticiler

¹³⁴ Akarsu,1970, 129

¹³⁵ Özkurt,2013, 48

¹³⁶ Bentham, 2011, 39; Bentham ,2008, 384

için bir rehber olması durumu tartışmalıdır. Adnan Güriz Hukuk Felsefesi kitabında¹³⁷ herkesin kendi hazzını takip etmesi halinde genel yasa koyucunun insanların tümünün mutluluğunu nasıl sağlayacağını açık olmadığını belirtir. Bentham'ın düşüncesinden hareketle bu yaklaşıma bir yanıt getirilecek olursa, elbette hazların hesaplanması yoluyla bir davranış geliştirilebilmesi imkânının olduğudur. Ancak bu itiraza ek olarak, bireyin kendi hazzının peşinden gitmesinin yanı sıra, yasa koyucu koyduğu yasaların bireylerin üzerinde nasıl bir etki oluşturacağını bilebilir mi? Çünkü haz ve acının değerlendirilmesinin bireyden bireye farklılaştığını Bentham belirtmiştir. Genelin hazzı olacak bir davranış, farklı sonuçlara da yol açabilir. Bunun yanı sıra genelin faydasına olabilecek bir davranış, bahsi geçen toplum tarafından istenmeyebilir. Hatta gelecekte daha fazla fayda sağlayacak olsa bile istenmeyebilir. Bu durumda yasa koyucunun neye göre hareket edeceği açık değildir.

Bentham fayda ilkesinin takip edilmesinin zor bir yol olduğunu özellikle belirtir. Çünkü bu sırada birçok hata yapılabilir. Bu hataların nedeni de dikkat edilen noktanın en çok hazzı elde etmekten uzaklaştırmasıdır. “Fayda ilkesinin takip edildiği sanılırken kötülük yapılabilir. Sınırlı ve kıt fikirli (biri), iynin sadece küçük bir parçasını dikkate alarak yanılır. İhtirashlı bir insan, bütün mahzurlarının görünmesini engelleyen bir iyiye fazla değer atfederek hata yapar. Fenanın oluşmasına neden olan, başkalarına zarar verici hazlara olan alışkanlıktır ve bu, aynı zamanda birçok tür hazzın yokluğunu farz eder. Ama kendisine karşıt olan ve sadece onun düzenlenmesine hizmet eden hatalar ilkeye mal edilmemelidir. Eğer bir adam kötü hesap yapıyorsa, bu aritmetiğin hatası değildir, bizzat onun hatasıdır.”¹³⁸ Filozof bu koyduğu sistemin hatalı olmadığını uygulamalarda hata olabileceğini de belirtmiş olmaktadır.

Bentham hazzın ve acının ölçülmesine dair şu ölçütleri belirler:

“Eğer sadece tek bireyle alakalı olarak ve kendinde takdir edilen bir hazzın değeri araştırılıyorsa, bunun dört koşula bağlı olduğu bulunur:

1-Yeğlinliği

2-Süresi

¹³⁷ Gürbüz, 2012,79

¹³⁸ Bentham, 2011, 21

3-Teminatı

4-Yakınlığı

Bir acının değeri de aynı koşullara bağlıdır.”¹³⁹

Yalıtılmış bireysel değerlendirmenin ötesine geçmek için iki koşul daha ekler. “Ancak hazlar ve acılar söz konusu olduğunda değerlerini, yalıtılmış ve bağımsız oldukları (zaman) olduğu gibi incelemek yetersiz kalır: haz ve acılar, kendileri de başka acı ve hazlar olan sonuçlara sahip olabilirler. Ani bir acıyı veya hazzı netice olarak ortaya çıkarmış bir fiilin eğilimini ölçmek istiyorsak, kıymetlendirmeye iki yeni koşul sokmamız gerekir.”¹⁴⁰ Bunlar verimlilik ve saflık koşullarıdır.

5-Verimlilik

“Verimliliği veya aynı türden bir duygu tarafından takip edilme olasılığı: yani, verimli bir haz aynı türden başka hazların muhtemelen kendisini takip edeceği hazdır; verimli bir acı aynı türden başka acıların muhtemelen kendisini takip edeceği acıdır.”¹⁴¹

6-Saflık

“Saflığı veya zıt türden bir duygu tarafından takip edilmeme olasılığı: yani, saf bir haz acılar üretmesi muhtemel olmayan hazdır; saf bir acı hazlar üretmesi muhtemel olmayan acıdır”.¹⁴² “Saf Haz: Acı üretme ihtimali bulunmayandır. Saf Acı: Haz üretme hali bulunmayandır.”¹⁴³

Bentham diğer bireyleri katmak için bir koşul daha olduğunu söyler. “Bireylerin birleşimiyle alakalı bir kıymetlendirme yapılması söz konusu olduğunda, bir başka koşulu eklemek gerekir.”¹⁴⁴ Bu da erimi koşuludur.

7-Erimi: Bir başka deyişle, bu haz veya acıdan etkilenmiş durumda bulunma zorunluluğunda olan kişi sayısı.”¹⁴⁵

¹³⁹ Bentham, 2011,39

¹⁴⁰ Bentham, 2011, 39

¹⁴¹ Bentham, 2008, 384

¹⁴² Bentham, 1781/2000,31; Bentham,2008, 385

¹⁴³ Bentham, 2011,39,40

¹⁴⁴ Bentham, 2011, 40

Bentham bu koşullar dikkate alınarak haz ve acının belirlenmesi gerektiğini vurgular. Böylece yasa koymanın matematiksel bir nitelik kazanacağını ve kolaylaşacağını iddia eder. “Bir eylem mi değerlendirilmek isteniyor? Henüz işaret ettiğimiz bütün işlemlerin ayrıntılı bir şekilde takip edilmesi gerekir. Bunlar ahlaki hesabın öğeleridir ve yasa koyma (böylece) bir aritmetik işi haline gelir. Cezalandırdığımız kötülük, sarfiyat; doğurduğumuz iyilik ise, hâsılatır. Bu hesabın kuralları diğer bütün hepsiyle aynıdır.”¹⁴⁶

Jeremy Bentham, toplumun tümünü etkileyen bir davranışın genel eğilimini hesaplamak için şu yolun takip edilmesi gerektiğini söyler. “Bir toplumun çıkarlarının kendisinden etkilendiği herhangi bir eylemin genel eğilimini hesaplamak için şu işlemleri takip edin. Çıkarlarının hemen o eylemden etkilenecek olan herhangi bir insandan başlayın ve şunları hesaplayın,

1. İlk elde o eylem tarafından üretilecek olan her bir farklı hazzın değerini.
2. İlk elde o eylem tarafından üretilecek olan her bir acının değerini.
3. İlk hazzdan sonra, o eylemin ürettiği her bir hazzın değerini. İlk hazzın verimliliği ve ilk acının saf olmayışı bundan ibarettir.
4. İlkinden sonra o eylemin ürettiği her bir acının değerini. İlk acının verimliliği ve ilk hazzın saf olmayışı bundan ibarettir.
5. Bütün hazların değerlerini bir tarafta ve bütün acıların değerlerini diğer tarafta toplayın. Aradaki fark, eğer ağırlık tarafındaysa, bu eylemin söz konusu bireyin çıkarları açısından bir bütün olarak iyiliğe bir eğilimi olduğunu gösterir; eğer ağırlık acı tarafındaysa, bu onun bir bütün olarak kötülüğe bir eğilimi olduğunu gösterir.
6. Çıkarları söz konusu olan insan sayısını hesaplayın; ve yukarıdaki işlemi her biri için tekrarlayın: Eylemin her bir birey açısından bir bütün olarak eğiliminin iyi olması durumunda, iyi olmanın derecelerini gösteren sayıları toplayın: bunu bir bütün olarak bu eylemin kendisi için iyiliğe eğilimi olduğu her insan için tekrarlayın: bunu bir bütün olarak bu eylemin kendisi için kötülüğe eğilimi olduğu her insan için tekrarlayın: Aradaki fark, ağırlık haz tarafındaysa eylemin söz konusu bireylerin toplam sayısı veya toplum açısından

¹⁴⁵ Bentham1781/2000,32; Bentham, 2011, 40

¹⁴⁶ Bentham, 2011, 40

genel iyilik eğilimini verir; eğer ağırlık acı tarafındaysa, aradaki fark eylemin aynı topluluk açısından genel kötülük eğilimini verir.”¹⁴⁷ Bu yöntem daha çok hukuk alanı ve toplumsal yaşam için kullanışlıdır. Ahlak alanında açık bir ilke olmadığını, ancak kullanılabileceğini belirtir.

Bentham, bu hesaplamanın ahlak alandaki durumunu şöyle izah eder. “Bu ahlaki hesap teorisi hiçbir zaman vazıh bir biçimde ifade edilmemiştir; ama uygulamada, en azından insanların kendi menfaatleri üzerinde vazıh fikirlere sahip olduğu bütün hallerde, her zaman takip edildiği (görölmüştür). Örneğin, bir toprak sermayesinin değerini ne oluşturur? Ondan alacağımız hazzın toplamı değil mi? Bu değer, kendinden faydalanılabilen uzun veya kısa süreye, zevke dalması zorunlu olan dönemin uzaklığı veya yakınlığına, mülk edinme teminatı veya belirsizliğine göre değişmez mi?”¹⁴⁸ Bu uygulamanın ahlakta açık olmadığı ama çıkarların belirlenmesinde kullanıldığını, dolayısıyla ahlakta da kullanılabileceğinin, kullanılması gerektiğinin altını çizmektedir.

Bu yöntemin kullanılmasının önemine şu şekilde dikkat çeker. “İnsanların ahlaki davranışlarında veya yasa koymada (yapılan) hatalar, iyiliğin veya kötülüğün hesabında kötü takdir edilmiş, unutulmuş veya bilinmeyen şu veya öteki koşulla alakalıdır.”¹⁴⁹ Bahsettiği koşulların dikkate alınmaması ya da kötü hesaplanması, hatalara ve yanlışlara yol açmaktadır. Bunun için bu koşullara dikkat etmek için azami çabayı göstermek gereklidir.

Bentham belirlediği bu koşullara ek olarak, insanın duyarlılığı ve eğilimini de ekler. O burada, bireysel farklara değinmektedir. “Fakat aynı zihinde belli acı ve haz nedenleri başka bazı acı veya haz nedenlerinden daha fazla acı ve haz üretir: ve bu oran farklı zihinlerde farklı olur. Herhangi bir insanın böyle iki nedenden etkilenme eğiliminin, başka bir insanın aynı iki nedenden etkilenme oranından farkına o insanın duyarlılığının niteliği veya meyli denir. Bir insan, örneğin, tatla ilgili hazzardan çok etkilenir; başka biri ise sesle ilgili hazzardan...”¹⁵⁰ Ancak Bentham, bu duyarlılığın da bağlı olduğu koşullar olduğunu belirtmektedir.

¹⁴⁷ Bentham, 2008, 385

¹⁴⁸ Bentham, 2011, 41; Bentham, 2008, 386

¹⁴⁹ Bentham, 2011, 41

¹⁵⁰ Bentham, 2008, 386

“Bir insanın tahrik edici bir neden sonucu tecrübe ettiği haz veya acı miktarı sadece o nedene bağlı belli ölçüde başka koşul veya koşullara bağlıdır: bu koşullara, her ne iseler, duyarlılığı etkileyen koşullar denir...”¹⁵¹ İnsan duyarlılığını etkileyen faktörler otuz iki tanedir. Bunlar : “Sağlık, kuvvetlilik(dinçlilik), dayanıklılık, bedensel eksiklik, bilginin niteliği ve niceliği, entelektüel yetenekler, zihnin istikrarı, zihnin dayanıklılığı, meyil, ahlaki duyarlılık, ahlaki eğilimler, dinsel duyarlılık, dinsel eğilimler, sempatik duyarlılık, sempatik eğilimler, antipatik duyarlılık, antipatik eğilimler, akıl hastalığı, alışkanlık durumları, parasal durum, sempati kurma, antipati kurma, bedensel durum, zihinsel durum, cinsiyet, yaş, rütbe, eğitim, iklim, ırk, devlet, dini inançlardır.”¹⁵² Bentham böylelikle insanı duyarlılığını da etkileyen unsurları matematiksel bir şekilde belirlemeye çalışmıştır. Bunlardan hareketle hesaplamaların daha sağlıklı yapılacağını düşünür.

Bentham duyarlılığı etkileyen temel ve evrensel bir unsur olarak bedeni de söyler. “...Her insanın orijinal yapısı veya dokusunda, ona karışan bütün [dış] müdahalelerden bağımsız olarak, o insanı fiziksel haz veya acı üreten nedenlerden başka bir insanın onlardan etkilendiğinden farklı olarak etkilenmesine maruz kılan bir şeyin var olduğu evrensel olarak üzerinde anlaşılan bir şey gibi görünüyor. Dolayısıyla insanın duyarlılığını etkileyen koşullar kataloğuna o insanın vücudunun orijinal veya temel yapısını, dokusunu, oluşumunu veya fiziksel yaratılışını ekleyebiliriz...”¹⁵³ Bedene yaptığı bu vurguyla doğayla insan arasındaki ilişkiye gönderme yapmıştır. Hem de hazcı anlayışını ön plana çıkarmıştır.

1.6. Jeremy Bentham’da Fayda ve Fayda İlkesi

Bentham fayda kavramını, bir konuyla ilgili olarak çıkarları olan tarafların haz, yarar, menfaat, iyilik veya mutluluk sağlamasına ya da onların acı, mutsuzluk, kötülükle karşılaşmayı engelleyen niteliğe göndermede bulunarak açıklar.¹⁵⁴ Hazcılık, Locke’un ahlak kuramının tek bir unsurunu temsil etse de bunu açık bir şekilde ortaya koyar. Locke’a göre şeylerin iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesine bağlı olarak iyi ya da kötü belirlenir. Bu anlayışta iyi olarak değerlendirilen şey, öznende haz duygusuna neden ya da hazzı arttırmasını sağlayan nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kötü olan ise herhangi

¹⁵¹Bentham ,2008, 386

¹⁵² Özkurt, 2013, 51; Bentham ,2008, 386, 387

¹⁵³Bentham ,2008, 387

¹⁵⁴ Özkurt, 2013, 33

bir acıyı artıran veya bir hazzı azaltan şey olarak karşımıza çıkar. Locke'un 'iyi' olarak adlandırdığı niteliğe Bentham "fayda" der.¹⁵⁵ Fayda, ona göre doğanın insanın yaşamının tümünde hâkim unsur haline getirdiği hazzın, değer olarak kabul edilmesini ifade eder. İyi kavramıyla fayda kavramları özdeş olarak kullanılır. Bu kuramda iyi, hazzı ifade etmektedir.¹⁵⁶ Bentham'ın ortaya koyduğu faydacı teori, iyinin ne olduğunun belirlenmesine yönelmiştir. Bentham iyi kavramının hazza göre belirlendiği söyler. Bu açıdan onun fikirleri hedonist (hazcı) bir niteliktedir.¹⁵⁷

Bentham faydaya ilişkin şu belirlemelerle konuyu açıklar. "Fayda, soyut bir terimdir. Bir şeyin, bir kötülükten korunmak veya bir iyilik sağlamak yolundaki eğilimini veya özelliğini dile getirir. Kötülük; acı, ıstırap veya ıstırap sebebidir. İyilik ise, haz veya haz sebebi.... Bir bireyin çıkarına veya faydasına uygun olan, kendi toplam refahını arttırmaya yönelendir. Bir topluluğun çıkarına veya faydasına uygun olan ise, (topluluğu) oluşturan bireylerin toplam refahını arttırmaya yönelendir."¹⁵⁸ Anlaşılmaktadır ki Bentham'a göre fayda, kurgusal, soyut bir yapıya sahiptir. Burada fayda kavramı ve iyi kavramı arasında kurduğu bağ görülmektedir. Ayrıca kötülük ve acı arasında, iyilikle de haz arasında doğrudan bir bağ kurmaktadır. Bir şeyin faydalı olması, iyi olması, hazzın artmasına, kötülükleri engellemesine bağlı olarak açıklanmış olur. Bentham düşüncesinde amaç, olabildiğince çok insanın mutluluğunun artırılmasıdır.

Fayda bir davranışın hazları artırma yani mutluluğu sağlama eğilimiye kadar fayda ilkesi bir davranış, ortaya çıkarabileceği en fazla mutluluk oranını onayan bir duygudur.¹⁵⁹ Aynı zamanda fayda kavramını ilke olarak ele almak, Jeremy Bentham anlayışını ortaya koyan bir yaklaşımdır. Bilimsel bir ahlak geliştirmek isteyen filozof için, faydanın bir ilke olarak ortaya konması gereklidir.

İlke kavramı incelendiğinde Latince kökenli "principium" kelimesinden üretildiği ve "baş, temel" ve "saymak, kabul etmek" kelimelerinin birleşiminden meydana getirildiği görülür. Bu yönüyle ilke kavramı, bir sıra işlemin oluşturulmasına ve başlatılmasına yaradığı görülür. İşlem olarak bahsedilen şey sadece fiziksel değil aynı zamanda zihinsel olan işlemlerdir. İlkenin oluşturulması sezgisel bir yoldadır ve empirik bulgulara dayalı

¹⁵⁵ Copleston,2000, 16

¹⁵⁶ Gürbüz, 2012, 84

¹⁵⁷ Özkurt, 2013, 37

¹⁵⁸ Bentham,1781/2000, 15; Bentham, 2011, 2

¹⁵⁹ Özkurt, 2013, 37

savların ya da indirgemenin temeli ve başlangıcıdır. O, bu ilkenin akılsal olarak ortaya konmuş bir kavram olmadığını, bir duygu, bir his olduğunu söyler. Bentham ilke kavramının farklı olan bu yönüne vurgu yapar. İlkenin ‘bir duygu, bir onama duygusu’ yönü vardır. Bu onama eylemlerin faydası temelinde gerçekleştirilerek yapılır.¹⁶⁰ “Fayda ilkesi, ne olursa olsun her türden eylemi, çıkarları söz konusu olan tarafların mutluluğunu azaltma ya da arttırma eğilimlerini göz önünde tutarak onayan veya reddeden ilke anlamına gelir.”¹⁶¹ Fayda ilkesi tanımlanırken “çıkarları söz konusu olan taraf” şekli geçen ifade, eylemden etkilenecek olan insan veya insanları kastetmektedir.¹⁶² Bilimsel bir ahlak oluşturmak isteyen Bentham’ın, fayda ilkesini duygu veya his olarak tanımlaması onun ulaşmak istediği amaçla zıtlık oluşturmaktadır. Ayrıca çıkar kavramına dayalı olarak formüleleştirilen bir ilkenin, bilimsel olarak hangi açıdan ortaya konabileceği muğlaktır.

Bentham’a göre “ilkenin sahip olması gereken bütün etkinliği ona sağlamak için, gerçekleşmesi lüzumlu üç koşul vardır: Birincisi, fayda kelimesin, kullanan herkes için tamamen aynı olabilecek kesin ve açık kavramlara bağlanmasıdır. İkincisi, bu ilkenin birliğini ve egemenliğini, kendisinden olmayana sert olarak dışlayan bir şekilde kurmaktır. Bu, onu genel olarak benimsemekten başka bir şey değildir; hiçbir istisnanın kabul edilmemesi lazımdır. Üçüncüsü, aracılığıyla tekbiçimli sonuçlara ulaşılabilen ahlaki bir aritmetik yöntem bulmaktır.”¹⁶³ Onun bu amacına ulaşmak için belirlediği bu yolda, hemen sorunlu bir alan ortaya çıkmaktadır. Hazza ve acıya dayalı olarak her öznede farklı tepkilere neden olan bir yapının; bir his, duygu olarak değerlendirilen faydanın genel geçer olmasını sağlayacak bir kavramsal yapının imkânı olmadığı, kendi tanımlarından ortaya çıkmaktadır. Negatif özgürlük anlayışını benimseyen bir düşünür olarak, başkalarının otoritelerine karşı çıkarken kendisi baskıcı ve otoriter bir yapının oluşmasını salık vermektedir. Genel olarak düşünceleriyle bu durum çelişmektedir. Tekbiçimli sonuçlara ulaşmak istemesi, her öznede farklı tepkilere yol açan bir duygu anlayışını getirmesiyle bağlantılı gibi görünmemektedir.

Bentham, görüşlerinde fayda ilkesinin başatlığını dile getirmektedir. Fayda ilkesinin dışına çıkmamayı özellikle istemektedir. Bunun dışındaki her ilkeyi yanlış olarak değerlendirir. “Eğer fayda ilkesi bizi her durumda yönetmesi gereken doğru ilkeyse, az

¹⁶⁰ Özkurt, 2013, 36

¹⁶¹ Özkurt, 2013,35

¹⁶² Burns ,2005,52

¹⁶³ Bentham, 2011, 1

önceki gözlemlerimize dayanarak, bu ilkeden her ne şekilde olursa olsun sapan ilke zorunlu olarak yanlış ilkedir diyebiliriz...”¹⁶⁴ Fayda ilkesi salt olarak iyidir ve bu ilke kesin geçerli olan bir ilkedir.¹⁶⁵ O bu anlayışı ile fikir dünyasında baskıcı bir yaklaşımı benimsemektedir. Zaten liberal bir düşünürken, otoriter bir devleti savunması görüşlerindeki çelişkiyi gözler önüne sermektedir.

Jeremy Bentham, fayda ilkesi ile bireyin mutluluğu ile genelin mutluluğu arasında bir bağ da kurar. “...Fayda ilkesiyle, her eylemin ilgili kesimin mutluluğunu artırma veya azaltma veya bu da aynı anlama gelir, bu mutluluğu teşvik etme veya ona karşı olma eğilimine göre onaylayan veya onaylamayan ilke kast edilmektedir. Her türlü eylem diyorum. Ve dolayısıyla sadece belli bir bireyin her eylemi değil, fakat hükümetin her türlü karar eylemi.”¹⁶⁶ Fayda ilkesi mutluluğu elde etmede bireylere yol göstermektedir ve bu sadece bireysel bir eylemi değil, yöneticilerin eylemlerini de belirler ve bunu şu ifadelerle dile getirmiştir: “En büyük sayıda insan için en büyük mutluluk, özel yaşamda olduğu kadar kamusal alanda da her fırsatta izlenecek en uygun yolu belirten bir yöndür; her bireyin özel ve bireysel bir sıfatla ya da toplumun üyesi olarak ardına düşmesi gereken bir amaçtır.”¹⁶⁷ Bentham bir davranışın fayda ilkesine göre olduğunu toplum açısından şöyle değerlendirir. “Bir eylem toplumun mutluluğunu artırma eğilimi onu azaltma eğiliminden büyükse fayda ilkesine, ya da kısaca faydaya (büyük ölçekte toplumun tamamı açısından) uygundur denir.”¹⁶⁸ Burada da görülmektedir ki davranışın değerlendirilmesi fayda ilkesine göre olmaktadır.

Bir şeyin faydalı olup olmadığının belirlenmesi, konuyla ilgili olanların çıkarlarının belirlenmesiyle doğrudan ilişkilidir. Fayda ilkesinin uygulanması, çıkarların ne olduğunun belirlenmesi yoluyla olur. Çıkar herkes için aynı değildir. Bentham bu bağlamda toplumun ve bireyin çıkarını birbirinden ayrı olarak değerlendirir. Toplum ona göre gerçek olmaktan çok kurgusal bir yapıdır. Toplum ne bir organizasyondur ne de bir makine. Toplum, bireylerin toplamından başka bir şey değildir. Toplumun çıkarı olarak bahsedilen şey aslında bireylerin çıkarlarının toplamıdır. Bireyin çıkarı ise hazların artması, acıların azalmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla gerek bireyin gerekse toplumun çıkarı derken yine

¹⁶⁴ Bentham ,2008, 383

¹⁶⁵ Gürbüz, 2012, 85

¹⁶⁶ Bentham ,2008, 382

¹⁶⁷ Vergara, 2014, 67

¹⁶⁸ Bentham ,2008,38.

hazza ulaşma, acıyı engelleyecek davranışlardan söz edilmektedir. Böylece bireyin ve toplumun mutluluğu artırılacak. Bunun sonucunda bu durum onların çıkarına ve fayda ilkesine uygun olacaktır.¹⁶⁹ Fayda kavramı gereği, bireyin çıkarı söz konusu olmakla beraber daha önce de vurgulandığı gibi olabildiğince çok kişinin, olabildiğince fazla mutluluğunun elde edilmesi Bentham düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla onun oluşturmak istediği toplumun geneli, mutlu olan bireylerden oluşan toplumdur.

Filozofa göre insanları harekete geçiren ve elde etmeyi arzuladıkları, haz ya da mutluluktur. Bu şekilde eylemleri için bir hedef koyan, harekete geçmesini sağlayan insanın bahsedilen psikolojik anlamdaki durumunu gösteren tek ilke, fayda ilkesidir. Buna dayalı olarak fayda ilkesi, doğru ve yanlışın ölçütü olur. İnsan hazzı ararken aslında mevcut olanı fazlalaştırmaya, en çoğuna ulaşmaya çalışmaktadır. Bütün yaptığımız davranışlar haz ve acının altında belirleniyorsa, o zaman nasıl olur da ahlaklı bir davranışta bulunmuş olabiliriz? Çünkü o zaman bizim eylemlerimizde, irademizin, kararlarımızın bir yeri ve önemi yoktur. Bu ikilemi aşmak için Bentham, insanın amacına ulaştıracak davranışların zorunlu olarak uygulanmadığını iddia ederek karşı çıkar. O zaman hazzı çoğaltmaya yönelmiş davranışlar, doğru davranışlardır; hazzı azaltmaya yönelmiş davranışlar ise yanlış olan davranışlardır. Buradan hareketle fayda ilkesini ya da en büyük mutluluk ilkesine ulaşır. Bu ilkeyle bir konuda çıkarı olan herkes, insan davranışlarının tek doğru evrensel istenebilir amacının bu ilke olduğunu görür ve buna göre davranırlar. Buna göre davrananlar doğru davranmış olurlar.¹⁷⁰ Bu anlayışında daha çok belirlenimci (determinist) bir tavırla ele aldığı konu işlediği görülmektedir. Olasılıklar, seçenekler, imkânlar alanını öngörmek yerine herkes için zorunlu olarak işleyen bir düzen olduğunu, bundan uzaklaşıldığı zaman kötü buna uygun davranılınca iyi olduğunu iddia eden bir yaklaşımı benimsemiştir. Dolayısıyla Bentham, ahlak anlayışında belirlenimci bir yaklaşımla olayları ele alıp değerlendirmektedir.

Bentham fayda ilkesinin egemen ilke olduğunu savunur. Fayda ilkesine karşıt ilkeleri şu şekilde ortaya koyar. Karşıt ilkelerin ortaya konmasıyla fayda ilkesinin anlaşılması daha iyi sağlanacaktır. Ona göre “bir ilke fayda ilkesinden iki şekilde farklı

¹⁶⁹ Özkurt, 2013, 34

¹⁷⁰ Özkurt, 2013, 35

olabilir: 1. Sürekli bir biçimde ona karşıt olarak: bu sofuluk (ascetism) ilkesi denilebilecek ilke için söz konusu olan bir durumdur. 2. Bazen ona karşıt olarak ve bazen olmayarak olabildiği gibi: bu sempati ve antipati ilkesi denilebilecek diğer bir ilke için söz konusu olan bir durumdur...”¹⁷¹ Görüldüğü üzere, fayda ilkesinin karşıtı asketizm ilkesi olurken bazen karşıtı bazen olmayan antipati ve sempati ilkeleri vardır.

“Sofuluk ilkesi ile fayda ilkesi gibi ilgili kesimin mutluluğunu artırma veya azaltma eğilimine göre, fakat fayda ilkesinin aksi yönünde, bir eylemi onaylayan veya onaylamayan ilkeyi kast ediyorum: mutluluğu azaltma eğiliminde olduğu kadar bir eylemi onaylayan; mutluluğu artırma eyleminde olduğu kadar onaylamayan...”¹⁷² Sofuluk (asketip) ilkeyi faydacı ilke karşısına koyan Bentham, bu ilkeyi şu şekilde açıklamaya devam eder. “Çilecilik İlkesi, yarar ilkesinin tamamıyla karşıtı, rakibidir. Bu (ilkeyi) takip edenler hazlardan tiksiniirler. Duyulara hoş gelen her şey, onlara suç gibi ve (aynı zamanda) tiksiniç gelir. Ahlakı yoksunluk, erdemi kendinden vazgeçme üzerinde temellendirirler. Tek kelimeyle, fayda prensibinin taraftarlarının aksine, zevkleri azaltma eğiliminde olan her şeyi onaylarlar; bunları arttırma eğiliminde olan her şeyi ise kınarlar.”¹⁷³ Çileciliği karşıt ilke olarak koyması, elbette çileciliği öne çıkaran düşüncedekilerin, onun doğanın temel ilkesi olan hazza yönelme, acıdan kaçma anlayışının, tersini düşünmeleridir. Hatta onlar hazdan tiksiniere derecesinde yargıyla bakarlar. Bentham’a göre haz ve suçluluk arasında kurulan bağ, yanlış davranışları da getirecektir. Bu düşüncüyü savunanlar hazzın azaldığı, acının arttığı bir düzenin oluşmasına neden olabilirler.

Daha sonra Bentham, sofuluk ilkesini kimlerin benimsediğini açıklamaktadır. “Karmaşık versiyonlarıyla sofuluk ilkesini benimseyen iki grup insan vardır; birinci grup ahlakçılar, öteki grup dinciler. Bu grupların sofuluk ilkesini benimsemelerinin ardındaki dürtüler, birbirlerinden farklı iki grup olduklarından, farklıdır. Önceki gruptakilerin dürtüsü gelecekteki haz umududur. Felsefi gururdan pay alma umudu: insanlar arasında şeref ve ün kazanma umudu. Sonraki gruptakilerin dürtüsü gelecekteki acı korkusudur: tapınma fantezisinin ürünü olan korku: aksi ve kinci bir tanrı tarafından gelecekte cezalandırılma korkusu.”¹⁷⁴ Bahsettiği iki grubun birbirinden farklı dürtülerle ancak aynı şekilde

¹⁷¹Bentham ,1781/2000,19; Bentham ,2008, 383

¹⁷²Bentham ,2008, 383

¹⁷³ Bentham, 2011,4

¹⁷⁴Bentham ,2008, 383

davrandıklarının altını çizerek. Bentham, dini anlayışta olanların aslında bugün acı çekerken gelecekte yoğun şekilde haz duygusunu yaşamaya yöneldiklerini iddia eder. Diğer yandan dini düşünceye göre hareket edenler, cezalandırma korkusuyla, bu cezadan, acıdan kurutulmak için şimdi acıya yönelirler. Görülmektedir ki Bentham seküler bir tavırla ele aldığı konuları işlemektedir. Bunun yanında ikinci grup olan ahlakçıları böyle davranmaya iten neden olarak onların şeref, ün kazanma ve gururdan pay alma davranışlarıdır.

Bentham bu konudaki görüşlerini anlatmaya şu şekilde devam eder. “Bu ilke, birbirine zaten hiç benzemeyen ve hatta karşılıklı olarak birbirini küçümseyen iki sınıf tarafından az veya çok takip edilir. Bunlardan biri, filozoflar, diğeri ise, sofulardır. Alkışlanma umuduyla hareket eden çileci filozoflar, alelade hazları hor görerek, insanlığın üzerinde görünmekle övünmektedirler. Kendi düsturlarının ağırlığı altında yapıyormuş gibi gözüktükleri bütün özverilerinin ün ve şöhret olarak (kendilerine) dönmesini dilerler. Çileci sofular ise, boş yere yaşanan korkuyla kıvranan sağduyu yoksunlardır. İnsan, onların gözünde, dünyaya gelmiş olmasının suçu nedeniyle kesintisiz bir şekilde cezalandırılması gereken ve adımlarının altında açılan ebedi sefalet girdabını düşüncelerinden hiçbir zaman uzaklaştıramayacak olan yozlaşmış bir canlıdır. Bununla birlikte, bu delice kanaatleri için kendini feda edenlerin de bir umut kaynağı vardır. Azizlik ününe bağlı dünyevi hazlardan bağımsız olarak, asabi olan bu dindarlar, yeryüzündeki istemli acının her anının, başka bir hayatta yaşayacakları saadet yüzyılını onlara sağlayacağını hayal ederler. Böylelikle, çilecilik ilkesi, yanlış bir fayda fikrine dayanır. Nüfuzunu, sadece bir yanılmaya borçludur.”¹⁷⁵ Bentham yine, dini değerlere göre hareket edenler ve filozoflar/ ahlakçılar tarafından bu düşüncenin devam ettirildiğini vurguluyor. Ancak burada altını çizdiği bir diğer nokta, bu iki grubun birbirlerine hiç benzemedikleri ve birbirlerini küçümsedikleridir. Filozofların vakur duruşları aslında onaylanma, takdir edilme ve ünlenme isteğinin sonucudur. Sofuların ise korkuya dayalı olarak, sağduyu yoksunu olarak davranırlar. Onların hareketlerini ceza anlayışı yönlendirmektedir. Bunun için kendilerini feda etme anlayışına dayalı olarak hareket ederler. Ancak ona göre, nüfuzları yanılgıya dayalıdır.

Bentham filozoflarla sofular arasında şu şekilde ayırım yapmaya devam eder. “Sofular, çileciliği filozoflardan daha uzak bir noktaya iteklediler. Felsefe tarafı, hazları sansürlemekle yetinmişti: din müritleri ise, cezaya çarptırılmayı bir görev haline

¹⁷⁵Bentham, 2011, 4,5

getirdiler.”¹⁷⁶ “Dini kesim, ancak, bu tutumunu felsefi kesimden çok daha ileriye taşımış görünmektedir: onlar daha tutarlı olarak ve daha az bilgelikle hareket etmişlerdir. Felsefi kesim hazzı lanetlemenin ötesinde pek bir şey yapmamıştır: dini kesim ise çoğu zaman acıyı bir hüner ve ahlaki görev sayacak kadar ileri gitmiştir. Felsefi kesim acıya karşı tarafsız bir tutum izlemenin ötesine nadiren geçmiştir: onlar acının kötülük olmadığını söylemişlerdir: [ama] acının iyi olduğunu söylememişlerdir. Onlar bütün hazları topluca kötülük olarak nitelendirmemişlerdir. Onlar sadece kaba saba dedikleri; yani organik olan ya da kökü organik hazlara dayananları lanetlemişlerdir: rafine [saf] hazları ise kutsal sayıp göklere çıkarmışlardır.”¹⁷⁷ Dini düşüncede olanların felsefecilere göre daha tutarlı ancak daha az bilgelikle hareket ettiklerini vurgular. Felsefeciler daha teorik bir boyutta haz kavramını eleştirirken dini düşüncede olanlar ise acıyı ahlaki bir göreve ve hüner olarak değerlendirmişlerdir. Bentham felsefecilerin hazzı kötülemekle beraber acıya iyi demedikleri için tarafsız olarak değerlendirir. Rafine hazları yüceltmişler, organik olan hazları eleştirmişlerdir.

Bentham, haz ilkesi üzerine yapılan bu değerlendirmelerden hareketle kendi görüşlerini ortaya koyar. “Bazı durumlarda hazzın çekiciliğinin baştan çıkarıcı olması, başka bir ifadeyle, (hazzın) iyiliğinin kötülüğüyle eşdeğer olmadığı muhtaralı fiillere götürmesi erken teşhis edilebilir. Bu hazları, kötü etkilerini dikkate alarak savunmak, saf bir ahlakın ve iyi yasaların konusudur. Ama çileciler bir hata yapıyorlar, onlar haz kavramının kendisine saldırıyorlar, onu genel olarak mahkûm ediyorlar, evrensel bir yasağın konusu, reddedilen bir doğanın işareti haline getiriyorlar. Sadece insanın güçsüzlüğünü göz önünde tutarak özel muafiyetler tanınmasını hoş görmekteler.”¹⁷⁸ O, hazzın acı veren, zarar veren davranışlara götürebileceğini, bu bakımdan eleştirilebileceğini söyler. Çilecilerin hatasının hazzın kendisine karşı saldırımlarındır.

Bentham daha sonra sempati ve antipati kavramları üzerine fikirlerini eleştirel bir biçimde ortaya koyar. “Keyfilik ilkesi ya da sempati ve antipati ilkesi, kendinden başka hiçbir yargılama nedenini, hatta yargılamayı kabul etmeksizin, duyguya dayalı olarak (bir şeyi) onaylamaktan veya kınamaktan ibarettir. Seviyorum, nefret ediyorum sözcükleri bu prensibin eksenini oluşturur. Bir eylemin iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi, (bu eylemle) alakalı olanların çıkarına uygun veya karşıt olmasıyla değil, sadece

¹⁷⁶ Bentham, 2011, 5

¹⁷⁷ Bentham, 2008, 383

¹⁷⁸ Bentham, 2011, 6

değerlendirenin hoşuna gidip gitmemesiyle (ilişkilidir). (Kişi) tek başına bildirimde bulunur; hiçbir itirazı kabul etmez; toplumun iyiliğine ilişkin herhangi bir görüşle duygularının haklı olduğunun gösterilmesinin zorunlu olduğuna inanmaz.”¹⁷⁹ Bu kavramları eleştirmesinin temel nedeni olarak faydaya, çıkara ya da hazza göre değerlendirilmemesidir. Sadece hoş gitme anlayışı ile açıklanan ilkelerinin, geçerli olmadıklarını düşünür. Aynı zamanda bu ilkelerde toplum göz önüne alınmamaktadır. Genelin iyiliği düşünülmeden tek bir kişinin bildirim dikkate alınmaktadır. Eleştirilerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra, bu kavramları değerlendirmeye devam eder. “Sempati ve antipati ilkesi olarak adlandırılan şey, hiç de bir muhakeme ilkesi değildir; daha çok bütün ilkelerin ortadan kalkması, olumsuzlamasıdır. Bundan, (ancak) hakiki bir fikirler anarşisi vücut bulur; çünkü her bir insanın, bir başkası kadar, duygularını, herkesin duygularına kural olarak koyma hakkı olduğundan, ortak bir ölçüt, (yardıma) çağırabileceğimiz evrensel bir mahkeme artık yoktur.”¹⁸⁰ Bentham’a göre bu ilkeler, akıl yürütme ilkeleri değildir. Dolayısıyla bu ilkeler, akılsal bir nitelikte değildir. Kişinin kendi duygusunu diğerlerine kural koyduğunu, bunun sonucunda ortak bir ölçütün olma imkânının kalmadığını vurguluyor. Kendi koyduğu fayda ilkesinin akılsa ve genel bir ölçüt olduğunu bir kez daha vurgulamış olmaktadır. Fayda ilkesi ile böyle bir fikir anarşisi olmayacağını söylemiş olmaktadır. Ancak burada bu ilkelere getirdiği eleştiriler, haz ve acı temelinde fikirlerini ortaya koyan Bentham’a da getirilebilir. Ancak bu duygusal zemini ortadan kaldırmak için haz ve acının ölçülmesi, hesaplanması gibi yollara başvurmuştur. Ancak bunların mahiyeti de yine tartışmalıdır.

Bentham bu ilkeye eleştirilerini devam ettirir. “Şüpheyi mahal vermeyen bir şekilde, bu ilkenin saçmalığı açıktır. Tabii, bir insan açık bir biçimde “ Sizinle beraber kafa yorma sıkıntısı çekmeden, benim gibi düşünmenizi istiyorum” (şeklinde) konuşmayı aklından geçirmez. Böyle delicesine bir istek karşısında herkes ayaklanır; ama bunu gizlemek için değişik uydurmalara başvurulur.”¹⁸¹ Bu ilkenin saçma olduğu iddiasını, aynı yaşantıları geçirmeden, bir başkası gibi düşünmenin imkânı olmadığı varsayımına dayalıdır. Bu bağlantıyı kurmanın zorluğunun gözler önünde olduğunu vurgular.

Jeremy Bentham keyfilik, antipati ve sempati kavramlarına yönelik eleştirileri aslında doğal hukuk, insan hakları, doğal eşitlik kavramlarına yöneliktir. Bunu şu şekilde

¹⁷⁹ Bentham, 2011, 8

¹⁸⁰ Bentham, 2011, 8

¹⁸¹ Bentham, 2011, 8,9

anlatır. “Daha sonra bir başkası gelip ahlaki duyu yerine, ortak duyuyu koyar ve daha sonra ise ahlaki duyu ve ortak duyu yerine ise sezgi gelir. Bir diğeri ise değişmez ve ebedi hukuk kurallarının var olduğunu söyler ve ebedi hukuk kurallarının kolları olarak kabul etmek zorunda kalacağınız kendi duygularını ileri sürer.”¹⁸² Ebedi hukuk kuralları gibi yaklaşımların aslında bu duygusal yaklaşımlardan kaynaklı yapısı olduğunu ileri sürer. Bahsedilen bu ebedi hukuk kanunları gibi varsayımlar aslında birilerinin duygularının dayatılmasından başka bir şey değildir. Bentham bu konudaki görüşlerini anlatmaya devam eder. “Bir sürü hocadan, hukukçudan, bürokrattan, filozoftan, kulaklarınızda çınlattıkları doğa yasası (lafını) duyacaksınız: hepsinin sistemlerinin her noktası hakkında münakaşa ettikleri doğrudur, ama önemsizdir; bunların her biri güven gözü pekliğiyle davranır ve kendi kanaatlerini doğa yasalarının parçalarıymış gibi ileri sürerler. Cümle bazen değişikliklere uğratılır: doğal hukuk, doğal eşitlik, insan hakları vs... denir.”¹⁸³ Doğal haklar gibi yaklaşımlar da aslında yine aynı şekilde birilerinin kendi duygularını yansıtmaktan başka bir şey değildir. O bütün bu tavrın altında eleştirdiği antipati, sempati ve keyfilik ilkesi olduğunu iddia eder. “Bütün bu sistemler ve diğer pek çoklarının kökeninde sadece, farklı dil formları tarafından maskelenmiş keyfilik ilkesi, sempati ve antipati ilkesi bulunmaktadır.”¹⁸⁴ Doğal hukuk, doğal eşitlik, insan hakları gibi kavramlar aslında ona göre, herkes için geçerli olan düşünceler değildir. Bu kavramlar birilerinin duygularını yansıtmaktan öteye gidememektedir.

Bentham, sempati ve antipati kavramlarını eleştirmekle beraber, fayda ilkesinin gereği olarak gerekirse fayda ilkesi için kullanılabileceğini vurgular. Böylelikle kendi koyduğu düşünce sistematığının dışına çıkmamış olacaktır. Ancak yine de bu kavramları eleştirmeye devam etmektedir. “Bununla birlikte, sempati ve antipati ilkesinin sıklıkla fayda ilkesiyle çakışması gerektiğini tespit etmek önemlidir. Bize yararı dokunan şeye muhabbet duymak, bize zarar veren şeyden nefret etmek, insan kalbinin evrensel bir kaidesidir. Ayrıca, dünyanın bir ucundan diğer ucuna, iyi gerçekleştirilmiş veya zararlı fiiller için ortak onama veya tasdik etmeme hisleri bulunur. Bu tür bir içgüdü ile yönlendirilen hukuk bilimi ve ahlak, ne olduğu konusunda net bir fikre sahip olmasa da, faydanın büyük amacına çok sıklıkla erişir. Ama bu sempatiler ve antipatiler hiç de değişmeyen ve güvenilir rehberler değildirler. (Öyle) bir adam ki, iyiliğini veya

¹⁸² Bentham, 2011, 9

¹⁸³ Bentham, 2011, 9,10

¹⁸⁴ Bentham, 2011, 10

kötülüğünü hayali bir nedene atfetsin, işte (size) temeli olmayan sevginin ve nefretin öznesi... Batıl itikat, üfürükçülük, müritlik veya parti ruhu, neredeyse tamamıyla kör sempati ve antipatilerin üzerinde durur.”¹⁸⁵ Bu ilkeler güvenilir olmamakla beraber fayda ilkesi için kullanılabilir ve kullanıldıklarında yararlı sonuçlar da elde edilebilir.

Bentham fayda ilkesi ile eleştirdiği bu ilkeler arasındaki ilişkinin yapısına dair belirlemelerine devam eder. “Antipati, fayda ilkesi ile bir arada bulunabilir; ama buna karşın, eylem için iyi bir temel teşkil etmez. Bir hırsız hakkında kinle kovuşturma yapılması (konusunda), eylem iyi gerekçe ise tehlikelidir. (Bu) bazı zamanlar faydalı fiillere yol açarken, çoğu zaman ise kötülüklere neden olur. Her zaman iyi ve doğru davranmanın temeli, fayda mülâhazasıdır. Çoğu zaman iyi, başka gerekçelerle yapılabilir, (ama) sadece bu ilkeye bağlanarak devamlı surette (iyi) gerçekleştirilebilir. Antipati ve sempatinin kötücül hale gelmemesi için, ona boyun eğmesi gerekir: ama o, kendi kendisinin düzenleyicisidir; başka hiçbir şeyi kabul etmez ve ona (daha) geniş bir erim vermek imkânsızdır.”¹⁸⁶ Burada o, sempati ve antipati ilkelerinin fayda ilkesine boyun eğmesi, onun yöneticiliğinde kullanılması gerektiğini vurgular. Yoksa faydalı olmaz bu kavramlar ve kötü bir nitelik kazanabilirler.

Bentham sempati ilkesinin, fayda ilkesi karşısında mutlak bir karşıt konumda olmadığını vurgular. “Çilecilik ilkesi, faydacılık ilkesine cepheden saldırır. Sempati ilkesi ise, onu ne ret, ne de kabul eder, onu hiç dikkate almaz (ve böylece) iyi ile kötü arasında rastgele salınır durur.”¹⁸⁷ Bu iki ilke yani sempati ve fayda ilkesi mutlak bir karşıtlık içinde olmadıklarından, evrensel kural olan fayda ilkesine tabi olarak kullanılması mümkün olabilir.

1.7. Jeremy Bentham’da Fayda İlkesinin Kanıtlanması

Felsefe anlayışının temelini oluşturan fayda ilkesi, Bentham’a göre nihai ve en yüksek ilkedir. İlke bu nedenle önemlidir ve ona göre bu yeni bir yaklaşımdır. Bentham’a göre fayda ilkesi apaçık bir aksiyomdur.¹⁸⁸ Jeremy Bentham bu ilkenin kanıtlanmadığına dair itirazlara, her şeyi kanıtlamak için kullanılan bir ilkenin kendisinin kanıtlamaya

¹⁸⁵ Bentham, 2011, 11

¹⁸⁶ Bentham, 2011, 12

¹⁸⁷ Bentham, 2011, 12

¹⁸⁸ Cevizci, 2009, 886

ihtiyacı olmadığını söyleyerek karşı koyar.¹⁸⁹ Ona göre bütün bu kanıtlama zincirinin bir başlangıç noktası olmalıdır. Bentham'a göre başlangıç noktası fayda ilkesidir. Başlangıç ilkesine kanıt ileri sürülemeyeceği gibi, böyle bir eylem de imkânsızdır. Fayda ilkesi sezgisel yolla oluşturulmuş, ampirik kanıtlara dayalı savların başlangıç noktasıdır.¹⁹⁰ Fakat sezgisel yolla oluşturulmuş bir ilkenin, ahlak ve hukuka bilimsellik kazandırmak için kullanılması tartışmaya açıktır. Bilimsel yollarla ulaşılmamış bir ilkenin bilimsellik kazandırmak için kullanılıp kullanılamayacağı eleştirilere sebep olmuştur.

Ona göre fayda ilkesinden başka temel bir ahlaki ilke yoktur. Ahlaki alandaki bütün kuramlar bir şekilde bu ilkeye başvurmaktadır. Bireylerin bir davranışı neden gerçekleştirdikleri sorulursa fayda ilkesine göre cevap verilmesi gerekliliği ortaya çıkacaktır; ona göre doğru ve yanlışın nesnel ölçütü faydacılık kuramındadır. Fayda ilkesi, bahsedilen durumlarını kanıtını vermektedir.¹⁹¹ Fayda ilkesinin önemli bir üstünlüğü, ahlaki niceliksel terimlerle anlaşılabilir ve açıklanabilir hale getirmesidir. Bentham'a göre yarar niceliksel, nesnel ve bilimsel niteliktedir.¹⁹²

Jeremy Bentham ilke kavramını şöyle açıklamaktadır. “İlke, muhakemenin temeli veya başlangıcı yaptığımız ilk düşüncedir. Hassas bir görünüşün altında, bir zincirin ilk halkasını yerleştirdiğimiz sabit bir noktadır. İlkenin apaçık olması gerekir; ilkenin tanınması için onu belirginleştirmek, anlatmak yeterlidir. İlkeler, doğrudan tanıtlanamayan, ama bir saçmalığa düşülmeden reddedilemeyeceği gösterilen matematik aksiyomlar gibidir.”¹⁹³ Bentham ilke kavramına yüklediği anlamla, akıl yürütmeyi fayda ilkesine bağlı kılmaktadır. Akıl yürütmenin dayandığı, ancak kendisinin açıklanamadığı ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu matematik aksiyomlar gibi izah etmektedir. Kendisinin tanıtlanamadığı ancak bütün tanıtlanmaların temeli olarak ilkeyi koymaktadır.

Fayda ilkesinin geçerliliğinin genel geçer olarak düşünülmesi ve mutlak bir ölçüt olarak karşımıza çıkması, onun doğruluğunun kanıtlanabilir olmasından kaynaklıdır. Fayda ilkesinin doğruluğu, etrafımızdaki insanların gözlemlenmesi ile anlaşılabilir. Böyle bir gözlem sonucunda insanların davranışlarının faydaya göre şekil aldığı açık bir şekilde görülür. İnsanların davranışlarını belirleyen değer ölçüsü olarak faydanın ele alınması için

¹⁸⁹ Bentham, 1781/2000, 16

¹⁹⁰ Özkurt, 2013, 38

¹⁹¹ Copleston, 2000, 15

¹⁹² Cevizci, 2002, 198

¹⁹³ Bentham, 2011, 2,3

bu gözlem yeterlidir.¹⁹⁴ Bentham insanın yapısının, doğasının gereği, insanın fayda ilkesini farkında olmaksızın benimsendiğini söyler.¹⁹⁵ Bu ilkeyi kabul etmeyen ya da ilgisi bulunmayan çok kişi yoktur. Bunun nedeni ya uygulanmasının nedeninin bilinmemesi ya da fayda ilkesini uygulamaktan koyan önyargılara sahip olunmasıdır. Jeremy Bentham, fayda ilkesine karşı kullanılan savların gösterdiği, ilkenin kendisinin yanlışlığı değildir; yanlış uygulandığıdır. İnsanların fayda ilkesine göre davranıldığı iddiasını reddetmek için kullanılan savları çürütmek için şu şekilde yapılacak basit bir sorgulamanın yeterli olacağını söyler.¹⁹⁶

“1. Bu ilkeyi tamamen bir kenara bırakıp bırakmayacağı konusunda kendisini sorgulamasını sağlayın; eğer ilkedен vazgeçiyorsa böyle düşünmesine neden olan (özellikle siyaset konusunda) gerekçeleri belirtmesini isteyin. 2. Daha sonra herhangi bir ilke doğrultusunda hareket edip etmediği veya haklı gördüğü ya da ona göre hareket ettiği bir ilke bulunup bulunmadığını tespit etmesini sağlayın. 3. Bulduğun düşündüğü ilkenin gerçekten bağımsız ve anlaşılır olup olmadığı konusunda kendisini sorgulamasını ve tatmin etmesini isteyin. 4. Bu kişi bir eyleme bağlı olarak fakat onun sonuçlarını göz önünde bulundurmadan gerçekleştirdiği onama veya reddetmenin kendisine dayanak oluşturacak haklı bir temel sağladığını düşünüyorsa, bu düşüncesini diğer kişilerinkilere de saygı duyarak doğru ve yanlış ölçütü oluşturup oluşturmadığını veya diğerlerinin düşüncelerinin de bir ölçüt olma ayrıcalığına sahip olup olmadığını kendisine sorması istenilmelidir. 5. Birinci durumda, ilkesinin despotik olup olmadığı ve geri kalanlar açısından düşmanca bir tavır teşkil edip etmediği sorulmalıdır. 6. İkinci durumda, bunun anarşik olup olmadığı ve ne kadar insan varsa o kadar doğru ve yanlış ölçütü mü olacağı sorgulanmalıdır. Aynı kişi ve aynı şey için (doğasında en küçük bir değişiklik dahi olmadan) bugün doğru olanın yarın yanlış mı sayılacağı; aynı şeyin aynı zamanda ve aynı yerde doğruluğunun ve yanlışlığının değişip değişmeyeceği; başka bir durumda argümanların bir sonu olup olmadığı ve ‘bunu seviyorum’ ve ‘bunu sevmiyorum’ diyen kişinin (böyle bir ilkeye dayanarak) söyleyecek daha fazla şeyinin olup olmadığı da sorulmalıdır. 7. Ölçüt olarak öne sürdüğü düşünceni yansıma temelinde kurulması konusunda vereceği cevap hayır ise; kendisine bu yansımanın hangi özelliklere dönüşeceği sorulmalıdır. Eğer eylemin faydası ile ilgili özellikler söz konusu ise kendi ilkesinden uzaklaşıp uzaklaşmadığı ve.... : Veya

¹⁹⁴ Gürbüz, 2012, 85

¹⁹⁵ Bentham, 1781/2000, 16

¹⁹⁶ Özkurt, 2013, 38,39

söz konusu olan bu özellikler değilse diğerleri nelerdir? 8. Eğer meseleyi birleştirmesi ve kendi ilkesini fayda ilkesinden ayırması gerekirse ikisini birbirinden ne kadar uzağa koyabilir? 9. Durduğu noktada, kendi ilkesini bu kadar benimsemesini haklı kılacak şeyin ne olduğunu ve daha fazla kabullenmesini engelleyen şeyin ne olduğunu söylemelidir. 10. Doğru ilke olarak fayda ilkesinin değil de başka bir ilkenin kabul edilmesini; yani doğru kelimesine fayda ilkesini referans almaksızın bir anlam verilmesi durumunda bir kimsenin, emirleri karşısında ikna olacağı herhangi bir motivin bulunup bulunmadığı sorulmalıdır. Eğer cevap evet ise, bu motivin ne olduğu ve onun, faydanın direktiflerine uymaya zorlayan şeylerden nasıl ayrılacağı açıklanmalıdır. Eğer hayır ise bu durumda iyi olabilecek olan diğer ilkelerin neler olduğu sorulmalıdır.”¹⁹⁷

Bentham bu tarz bir sorgulamanın sonucunda, insanlara kendi davranışlarını yönlendirenin fayda ilkesinin olduğunu göstermeye çalışır. Ona göre bütün ahlak kuramları, fayda ilkesine indirgenebilir.¹⁹⁸ Bu sorgulamanın fayda ilkesinin kullanıldığını ispat ettiği tartışılabilir. Ancak görülmektedir ki Bentham savunduğu görüşünü ispatlayabilmek için özel çeşitli metotlar geliştirmiş ve bunu da somut olarak göstermeye çalışmıştır.

Zaten Bentham’a göre haz ve acı somut nitelikte özellikleri vardır. Bunlar insanların kendi iç değerlendirmelerine dayalı öznel yargılar değil, dış ölçütlerdir. Böylelikle nesnel bir değerlendirme mümkün olur. Bu yönüyle de fayda ilkesi diğer ahlaki aksiyomlardan üstün olur.¹⁹⁹ Ancak daha önce nedenler her bireyde aynı sonuca yol açmadığı Bentham tarafından söylenmiş olduğu belirtilmiştir. Haz ve acının ölçülmesinde insanın duyarlılığı kısmında buna değinilmişti. O zaman bu nesnellik nasıl mümkündür? Burası açık değildir. Bu yaklaşıma Bentham düşüncesinden, elbette haz ve acıyla ilgili bu etkilerin neler olabileceği bilindiği, nedenlerin buna göre etkide bulunabileceği söylenebilir. Ancak insan doğasının her anını bu kadar sıkı bir belirlenimle tespit etmek ne kadar mümkündür? Burası tartışmalı bir alandır.

Bentham, doğru bir davranışın belirlenmesi ya da hangi davranışın gerçekleştirilmesi gerektiğini belirlerken sonucu düşünerek karar vermek gerektiğini söyler. Yani bir eylemin doğuracağı hazzı ve acıdan uzaklaşma oranını hesaplamak

¹⁹⁷ Özkurt, 2013, 39, 40

¹⁹⁸ Özkurt, 2013, 40

¹⁹⁹ Özkurt, 2013, 41

gereklidir. Bu değerlendirmeyi yapmadan herhangi bir karar verilemez. Zorunluluk, iyi, kötü, doğru, yanlış gibi kavramlar fayda ilkesine göre değerlendirildiklerinde anlamlıdır. Yoksa bunların sonuçları düşünülmediğinde, fayda ilkesine göre değerlendirilmediğinde hiçbir anlamı yoktur.²⁰⁰

Fayda ilkesinin savunulması, ahlaki sorunlara çözüm bulma şansını sunar. Bu ilke açık bir ilke olduğundan ahlaki alanda yapılan tartışmaların, nesnel ve gönüllü bir şekilde devam ettirilmesini sağlar. Fayda ilkesinin ön kabulü insanların eşit olduğudur. En çok sayıda mutluluğun sağlanmasında herkes sayılır ve kimse birden çok sayılmaz.²⁰¹

1.8. Jeremy Bentham Düşüncesinde Psikolojik Hazcılık ve Ahlaki Hazcılık Açısından Fayda İlkesi

Hazcılık psikolojik hazcılık, ahlaki hazcılık gibi türlerle ayrılır. Hazcı anlayış, insanın kendi hazlarını artırma isteğine dayalıdır. İnsanın doğasının ne olduğunu hazza, psikolojik bir olguya dayalı açıklayan; olanı tanımladığını iddia eden psikolojik yaklaşıma psikolojik hazcılık denir. Psikolojik hazcı anlayışa göre, insanların davranışlarının altındaki güdü hazzdır. Bu anlayışta hazza yönelmenin ve acıdan kaçmanın doğal bir tavır olduğunu söylenir.²⁰²

Ahlaki hazcılık sadece olanları tasvir etmekle kalmaz, bunu yanı sıra, insanların değerler dünyasının içeriğini belirleyen, davranışlarını yönlendiren ve bunlar için kurallar koyup yapılması gerekenleri bildiren, ahlaki yükümlülükleri gösteren hazcılıktır. Bu anlayışta bir davranışın ahlaki olup olmadığının ölçütü ve değeri, davranışın sonucunda hazza ulaştırıp uzlaştırmamasıdır. Her davranış hazza yönelmelidir. Böylelikle mutluluk elde edilebilir. İki tür hazcılıktan bahsetmek mümkündür. Egoist hazcılık, bireyin kendi hazzını düşünerek davranması gerektiğini iddia eder. Egoist (benci) haz anlayışında önemli olan tek bir kişinin mutluluğudur; bu en yüksek amaç ve davranışların dayanacağı temel ilkedir. Ahlaki hazcılıkta ise, sadece bireyin hazzı ve mutluluğu değil genelin hazzı da

²⁰⁰ Özkurt, 2013, 41

²⁰¹ Özkurt, 2013, 43

²⁰² Özkurt, 2013, 52

gözetilmesi gerektiği savunulur. Bentham bu düşünceyi, ‘en yüksek sayıdaki insanın en büyük mutluluğunu’ sağlamak gerektiğini ahlaki bir ölçüt olarak koyarak savunmuştur.²⁰³

Jeremy Bentham’ın görüşleri insanın doğasına ait gözlemlerine dayalı olarak öncelikle psikolojik hazcılıktan, yani insanın davranışlarını haz ve acının belirlediği anlayışından önce ahlaki hazcılığa daha sonra ise fayda ilkesi aracılığıyla hazcı yararcılığa doğru bir geçiş yapar. Bentham, psikolojik zorunlulukla ahlaki yükümlüğü eşitler. Haz ve acı ne yapmamız gerektiğini gösterir. İnsan hazza yönelmeli, acıdan kaçınmalıdır. Bu psikolojik bir zorunluluktur. Ancak o, iyi kavramını hazza göre, kötü kavramını acıya göre belirler. Bunun dışında iyi ve kötünün bir anlamı yoktur. Dolayısıyla bizim yapmamız gereken ahlaki davranış, iyi davranış insanın psikolojik olarak zaten yerine getirmesi gereken davranıştır. Dolayısıyla bunlar eşitlenmiş olur.²⁰⁴ Daha önce de değinildiği üzere Bentham, görüşlerini haz anlayış çerçevesinde şekillendirmiştir. Ancak haz, mutluluk, fayda kavramları arasında kurduğu ilişki kavramları tek tipleştirilmektedir. Bahsedilen kavramlar arasında bir ayırım yapma imkânı oldukça azalmaktadır. Aslında bahsedilen tek unsur, haz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakış açısı baskıcı ve tek tipleştirici bir yaklaşımı barındırmaktadır. Her haz veren davranış faydalı mıdır ya da her faydalı olan davranış haz verir mi? gibi sorular sorulabilir. Bunun yanı sıra mutluluk ve haz arasında doğrudan bir bağ kurmak ne kadar mümkün olabilir? Mutluluk kavramı hazla sınırlandırmak ne kadar mümkündür? İnsana ilişkin olan unsurları sadece niceliksel olarak değerlendirmek, insanı sadece maddi ve tek bir şekle sokmak anlamına gelmez mi? Bu şekilde insanın özgür bir varlık olduğu iddiası da tartışmalı hale gelir. İnsanların davranışları belirli olan iki temel unsura, haz ve acıya göre oluyor ve de ne yaparsa yapsın haz ve acının egemenliği altından kurtulamıyorsa, o zaman insan nasıl olur da özgür bir davranışta bulunabilir? Bu konularda Bentham, çelişkili düşünceler ileri sürüyormuş gibi görünmektedir.

Bentham psikolojik haz anlayışı ile insanların davranışlarını açıklamaya çalışmıştır.. Bilimsel bir ahlak ortaya koymak isteyen Bentham, olanın betimlemesini yapar. Buradan hareketle sonuçlara ulaşır. Böylece o, insan davranışının evrensel bir aksiyomunu elde etmeye çalışır.²⁰⁵ Bentham’a göre ahlaki bir davranış faydalı olan davranıştır. Olanaklı davranışlar içinden en faydalı olanını seçmek ahlaklı bir davranış

²⁰³ Özkurt, 2013, 53

²⁰⁴ Cevizci, 2002, 196

²⁰⁵ Özkurt, 2013, 54

olacaktır. Ahlaki bir eylem aynı zamanda en çok kişinin faydasına olmalıdır. Bir ölçüt olarak getirdiği fayda ilkesi sayesinde Bentham, ahlaki hazcılıktan faydacılığa geçer.²⁰⁶ Bentham, olanı açıkladıktan sonra olması gerekeni açıklamış ve insanların nasıl davranması gerektiğine ölçüt olarak da fayda ilkesini ortaya koymuştur.

Bentham, eğitimi kullanarak bireysel bencilikten toplumun iyiliğine geçişin olacağını düşünür. Eğitim ona göre bir araçtır. Aydınlanma döneminin reformist düşünürleri gibi o da eğitime oldukça fazla inanır. Halkın eğitimi yoluyla insanların zihin yeteneklerinin artırılacağını düşünür. Eğitimle elde edilen mutluluk sayesinde insanlar artık mutluluğun başkaları için sevgi, iyi niyet, iyilik istemek kavramlarının da olduğunu anlar.²⁰⁷ Eğitim sayesinde birey, genelin iyiliği için davranışta bulunulduğunda aynı zamanda kendi iyiliği için de davranmış olduğunu anlar.²⁰⁸ Bireysel bencilikle genelin mutluluğun sağlanması için ikinci bir yol da insanların benci zorlamalarını toplumun faydasına olacak bir yöne sevk edebilmektedir. Böylece birey topluma faydalı davranışlarda bulunabilir. Kuramsal bir çerçeve oluşturularak bunu yapmanın mümkün olduğunu düşünür. Daha önce de belirtildiği üzere bu en çok sayıda bireyin en çok mutluluğunu sağlanması gerektiğini söylediği teorisidir.²⁰⁹

Benthamın eğitim ve geliştirilen kuram sayesinde bireyci yaklaşımdan toplumun faydasını gözetten bir yaklaşıma geçmenin mümkünlüğü hakkında itirazlar olmuştur. Psikolojik hazcılığın Bentham'ın düşüncesini paradoksa sürüklediği iddia edilmektedir. İnsanın psikolojik yapısı gereği haz elde etmeye yöneliyorsa nasıl olur da bu ahlaki bir ilke olabilir? Genelin faydasının elde edilmesi kuramı, bireyin çıkarıyla genelin çıkarının çatışması durumunda ne yapılacağı açık değildir. Bireyin ve genelin çıkarı nasıl uyuşacaktır, belli değildir. Bu nokta hem bu kuramı eleştirenler tarafından hem de bizzat faydacı görüşü benimseyenler tarafından tartışılmıştır.²¹⁰

Bentham'ın düşüncelerindeki bu hususlara yapılan itirazlara farklı şekillerde karşılık verilmiştir. Başkalarının hazlarını dikkate alarak davranışta bulunulurken özgeci ve benci düşüncelerin bir karışımıyla hareket edilmektedir. Bu anlamda birey ve toplum arasında bir uyum kurulabilir. Bir ölçüt olarak ifade ettiği fayda ilkesi ile bireyin ve

²⁰⁶ Özkurt,2013, 54-55

²⁰⁷ Cevizci,2009, 885

²⁰⁸ Copleston, 2000,19

²⁰⁹ Cevizci, 2009, 885

²¹⁰ Özkurt, 2013, 55

genelin faydasının sağlanmasıyla bahsedilen durum aşılabılır. Fakat bir eylemin hem benci hem de nasıl özgeci olduğu açık değildir. Ayrıca özgeci bir davranış, bireysel hazla uzlaşabilir bir yaklaşım olarak görülememektedir. Özgeci yaklaşımda başkaları önemsenip, ona göre davranılır. Fayda ilkesi bu yaklaşımlara rehber olabilecek bir nitelikteymiş gibi görülememektedir.

Başka bir yoruma göre, Bentham'a göre bireyin ve toplumun çıkarı arasında doğal bir uyum vardır. Fayda ilkesine göre davranılırsa, bireyin uzun süreli çıkarıyla toplumun çıkarı arasında bir uyumsuzluk olmayacaktır. Ona göre toplum bireylerden oluşmaktadır. Toplumun çıkarı da bireylerin çıkarlarından oluşmaktadır. Bireyin çıkarı sağlanması, toplumun da tatmin edilmesini getirecektir.²¹¹ Burada toplum ve birey arasındaki ilişkinin tespitinin doğru bir şekilde yapılması gereklidir. Toplum bireylerin toplamı olarak ne kadar değerlendirmek mümkündür? Toplum bireylerden oluşmaktadır ancak bireylerin iradesi topluma ne kadar yansır, burası tartışılmalıdır. Ayrıca o an için toplumun zararına olabilecek bir davranış, bir fikir ileride o toplumu ileri seviyelere götürebilir. Toplumun faydasına olabilecek bir davranışın belirlenmesi oldukça güçtür. Bu açılardan bu yaklaşımın da yeterliliği sorgulanmaya tabiidir.

Üçüncü bir yorum bu soruna başka bir çözüm önerisi getirmeye çalışır. Haz ve acının insan davranışlarının belirlenmesinde ahlaki yükümlülük olarak görülmesi insana ahlaki seçim alanında bir alan kalmamasına neden olacaktır.. Bentham bu çatışmayı, insanın kendisini haza ulaştıracak davranışları zorunlu olarak yerine getiremeyeceğini söyleyerek aşmaya çalışır. Bir hazzın etkisinde olan birey, toplum için bunun hazdan çok acıya sebep olabileceğini önemsemeyebilir. Bunun içindir ki Bentham'a göre insan ilişkilerini şekillendiren etkenlerin bilinmesi ve yönetilmesi gereklidir. O, insan ilişkilerini idare eden güçlerin, insanlar tarafından kontrol edilebileceğini düşünür. Nasıl ki insan ilişkileri başka insanlarca kontrol edilebiliyorsa, bunları ahlaki amaçlara uygun bir şekilde kontrol etmek de mümkündür. Kontrolün sağlanması yaptırımlarla mümkün olur. Birey ile toplumun çıkarının çatışması durumunda ortaya çıkan uyumsuzluğun giderilmesi, yapay bir uyumun sağlanması için yaptırımlar kullanılabilecektir. Fayda ilkesi bireyler tarafından istenmese de bazı yaptırımlara maruz kalarak uygulayacaklardır. Birey zorunlu olsa da olmasa da fayda ilkesine göre davranmasının çıkarına olacağını görecektir. Böylece psikolojik hazcılıkla fayda ilkesinin uyumlu olduğu da açık bir şekilde görülmüş olacaktır.

²¹¹ Özkurt, 2013, 57

Fayda ilkesi böylelikle bireylerin nasıl davranacaklarını, istenilen sonuca ulaşmak için ahlaki yaptırımlara ne zaman belirlemede başvurulacak temel ölçüt olacaktır. Bu ilke hem bireylerin karşılıklı ilişkilerine hem ahlak hem de yönetim alanında doğru ve yanlışın belirlenmesinde bir ölçüt, bir rehber olma işlevini üstlenmiş olacaktır.²¹² Burada negatif özgürlük anlayışını benimseyen bir filozofun düşüncelerinde baskı ve yaptırıma uyması durumunun savunulması anlamına gelecek düşünceler ortaya çıkacaktır ki bu açıkça bir çelişkidir. Bunun yanı sıra ahlak alanında özgürlüğü sınırlandırarak nasıl ahlaki bir eylem meydana gelecektir? Bu sorunun yanıtı açık değildir. İleride kendisinin de faydasına olmasını belirleyen ölçüt nedir? Bireyin kendisinin istemediği, kendisiyle bir çatışmaya götürecek bir davranış nasıl faydalı olacağı açık değildir. Bireyin çıkarına olan davranışın belki toplumun çıkarına olabileceği bir durumda, bu durum genele nasıl anlatılabilir? Bu sorunun yanıtı da açık değildir. Burada toplumun, genelin birey üzerinde bir baskı kurması durumunun gerçekleşmesi olasılıklıdır. Kendisinin antipati ve sempati kavramlarında eleştirdiği gibi, herhangi birisinin duygusu genel geçer bir yasa gibi sunulabilir, fayda ilkesi kendi hazzını düşünen bir egemen tarafından dayatılabilir. Bu durumda da bu ilişki açıklığa kavuşturulamamış olmaktadır.

²¹² Özkurt, 2013, 57-58

2. BÖLÜM

JEREMY BENTHAM'IN FAYDA TEMELLİ HUKUK ANLAYIŞI

2.1. Doğal Hukuk/Haklar

Doğal haklar/doğal hukuk teorisi insan haklarının temellendirilmesi probleminde en eski yaklaşımlarından biridir. Dolayısıyla bu geçmiş içinde bir çok farklı tez, anlayış barındırır ki bu da doğal hak/doğal hukukun farklı içeriğe, kapsama sahip olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda bir kuramın doğal hukuk kuramı olduğuyula ilgili birçok yorum bulunmaktadır. Doğal hukuk öğretisinin farklı yorumlarının oluşmasının sebeplerinden biri; doğa yasalarının kaynağıyla ilgilidir. Doğal hukukçular doğa yasalarının kaynağını hukukun dışındaki unsurlardan (Tanrı, doğa, akıl, adalet) yola çıkarak temellendirmişlerdir.

“Doğal hukuk nedir? “Diye baktığımızda kitaplarda şu tanımlarla karşılaşırız:

“Doğal hukuk, bütün insanlar ve toplumlar tarafından bağlayıcılığı kabul edilen hukuk ilkeleri anlamında kullanıldığı gibi; pozitif hukukun karşıtı olan, insanın aklıyla bulduğu, bağlayıcılığını devletten almayan, devlet hukukunun değerlendirilmesinde yararlanılan adalet esaslarıdır.”²¹³

“Doğal hukuk, hukuku bir bütün olarak haklı kılan ve her tür hukuk sisteminden önce gelen apriori, öge, her tür hukukun ideal kanyığı ve bu idealden türeyen pozitif hukuku sınaama ölçütü, değişen kurallar ve yasalar karşısındaki değişmez hukuk kuralları bütünü olarak, insan ya da toplumun özsel, temel, asli doğasında temellenen ve uzlaşımından, toplum tarafından sonradan koyulan yasalar ve başka kurumsal değerden bağımsız olan hukuk.”²¹⁴

“Cicero’nun (M.Ö. 106-43) doğal hukukla ilgili neredeyse her çalışmada atıf yapılan pasajı, Ius Naturale (doğal hukuk) kavramının neyi ifade ettiğine dair oldukça aydınlatıcıdır: Hakiki hukuk, doğa ile uyum halindeki doğru akıldır; evrensel referanslıdır,

²¹³ Altıntaş F.Ö.. Hukukun Kökeniyle İlgili Teorilere Genel Bir Bakış. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/omuifd/article/viewFile/5000073603/5000067862>, 10 Mayıs 2016’da alınmıştır. 230

²¹⁴ Cevizci A.(1999). Paradigma Felsefe Sözlüğü (Üçüncü Basım). İstanbul: Paradigma Yayınları, 258-259

değişmez ve sürekli; buyruklarıyla ödeve çağrı yapar, yasaklarıyla yanlış yapmaktan alıkoyar. O kötüler üzerinde bir etkiye sahip olmamasına rağmen iyi insanlar üzerine buyruk ve yasaklarını boşu boşuna yüklemeyiz. Bu hukuku değiştirmeye çalışmak günahtır. Ne onun bir kısmını ilga etmeye kalkışmak mubahtır, ne de onu tümünden lağvetmek mümkündür. Senato ya da halk, bizleri onun yükümlülüklerinden azade kılamaz. Onun tefsircisi ya da yorumcusu olarak kendimiz dışında bir yere bakmamız gerekmez. Roma’da ya da Atina’da, şu anda ya da gelecekte farklı yasalar yoktur. Ebedi ve değişmez tek hukuk bütün milletler ve tüm zamanlar için geçerlidir. Bu hukukun müellifi, yürürlüğe koyanı ve tatbik eden yargıcı ve hepimizin üzerinde olan Tanrı tek efendi ve hükümdardır”²¹⁵

Doğal hukuk (ius naturale)²¹⁶ genel anlamda bakılacak olursa mikrodan insanın doğasından makroya doğa ve evrende rasyonel bir düzenin varlığının kabulü üzerinden gider. Doğada bulunan her varlık hem tek hem de bütün olarak doğalarında içsel olan bir amaçları vardır ve bu amaca yönelik hareket ederler. Diğer varlıklar gibi doğada bulunan insanın da doğasına içsel olan bu amacı ve amacına ulaşmak için yapması gereken kuralları keşfetme, keşsettiklerine uygun bir biçimde hareket edebilme, onlara göre davranabilme yeteneğine sahiptir. Yani insan, aklıyla bu ilkelere ulaşabilir. Doğal hukuk kuramı, insan aklının, doğal hukuku sadece keşfetmesi gerektiği fikrini temel almıştır.²¹⁷ İnsanın amacına ulaşmak için keşfettiği bu ilkeler herkes için, her yerde ve her zaman geçerli olmaları bakımından evrensel, sabit, mutlak ve rasyonel olma özelliğine sahip bir hukuku ifade eder. Varlığı apriori olarak kabul edilen ilkelerin olduğu hukuk olarak kabul edilir. Aynı zamanda bu özelliklerinden dolayı da “doğal” özelliğini de sahiptir. İfade edilen bu ilkeler” insanın doğasının yönelmiş olduğu mutluluk amacına yönelik insanın kendisini gerçekleştirmesine (self- fulfillment), insanın gelişiminde (human flourishing) ve insanın kendisini oluşturmada (self- constitution) ona rehberlik edecek temel ahlaki kriterler olarak kavranır.”²¹⁸ Doğal hukuk ilkeleri, insanın eylemlerinde ölçü olarak görülen ilkeler “doğru” aklın ilkeleri olarak her insanın (en azından potansiyel olarak) pratik usullama ile keşfedebileceği rasyonel ilkelerdir.”²¹⁹, yani aklın ilkeleridirler. “Hukuk, bir bakıma

²¹⁵ Uslu C. (2011). Objektif ve Subjektif Doğal Hak Arasında Meta-Normatif İlkeler . C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 11.,90

<http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/objektifvesubjektifdoalhakarasndametannormatiflkeler.pdf>

10 Mayıs 2016’da alınmıştır.

²¹⁶ Uslu C.(2011). Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri. (2. Basım). Akara: Liberte Yayınları, 26

²¹⁷Torun Y.(2011). Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet. Ankara: Orion Kitabevi,36

²¹⁸Uslu ,2011,26

²¹⁹Uslu ,2011,27

pratik aklın emirlerinin siyasi otoritenin yaptırım gücünün desteği ile hakim kılınmasıdır.”²²⁰ Ortaya konulan bu ilkelerin doğal yasa veya doğal hukuk olarak adlandırılması bu sebeptendir. Ayrıca doğal hukuk ilkeleri temel ölçüt olarak adaletin, haklılığın, hakların, yükümlülüklerin değerlendirilmesinde, insanların toplum hayatı içinde barış ve düzeni sağlaması yönündeki hareketlerinin düzenlenmesinde kullanılır. Bütün bunları şu şekilde toparlayabiliriz: Doğal hukuk anlayışında ortaya konulan doğal hukuk ilkeleri, insanın hayatına anlam ve değer kazandıran, deneye bağlı olmadığından varlığı apriori kabul edilip akla dayanan, insan aklı ile bulunabilme niteliğinde ve pozitif hukukun üzerinde olan evrensel ilkelerdir.

Doğal hukuk ilkeleri; insanın hayatını anlamlı kılan eşitlik, adalet vb.; doğal hukukçular açısından apaçık gerçekler olarak görüldüklerinden dolayı ispatlanmasına gerek yoktur. Bu ilkeler açık ve seçiktirler, doğruluklarını tartışmak manasızdır dahası tartışma konuları arasında görmezler. Fakat doğal hukuk ilkelerinin somutlaştığı durumlarda bu ilkelerin yorumlanmasından kaynaklı olarak yoruma göre kapsamı da değişir.

Tanımlarda da görüldüğü gibi doğal hukuk, pozitif hukukun karşıtı veya pozitif hukukun değerlendirilmesinde başvurulması gereken bir ölçüt olarak görülmektedir. Doğal hukuk- pozitif hukuk ayrımı, hukukun kaynağı ile ilgili problemten gelmektedir. Pozitif hukuk ise; “ belli bir toplumda konulmuş (posé) ve yürürlükte olan hukuk niteliğiyle, içeriğinin ne olacağına onu yaratanların, kural koyanların açıkladıkları irade ile karar verdiği, birbirine yakın kültürel düzeye sahip toplumlarda bile, aralarında var olan pek çok benzerliğe rağmen, bir toplumdan diğerine ve zamana göre değişen ama aslında o toplumda gerçekten var olan ve uygulanan hukuktur.”²²¹ Doğal hukukçular için pozitif hukuk(yürürlükte olan hukuk)²²² belli bir zaman içerisinde bir toplumda örgütlü bir şekilde uyguladıkları hukuk anlamındadır. Bu bağlamda doğal hukukçular için pozitif hukuk, objektiflik özelliğine sahip değildir. Çünkü pozitif hukukun içerdiği ilkelerin değeri egemen güce bağlıdır, adalet vs. gibi kavramlarla ilişkilerine değil.²²³ Bu çerçevede içerisinde Grotius pozitif hukuktan, bir kişi veya kişi topluluğunun diğer kişi veya kişiler üzerinde,

²²⁰Uslu, 2011, 251

²²¹ Ögütçü M. Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar.

<http://webb.deu.edu.tr/hukuk/dergiler/DergiMiz7-ozel/PDF/ogutcu19.pdf>, 10 Mayıs 2016’da alınmıştır. 577

²²² Ögütçü, 578

²²³Torun, 2011, 36

iradesini baskı ile kabulünü anlamaktadır. Doğal hukuk ise insanın doğasında bulunduğu ve insanın akıl ile keşfedebileceği ilkeler olduğunu öne sürer dolayısıyla herhangi bir insanın iradesinin ifadesi değildir. Bundan dolayı doğal hukukçular, doğal hukuku pozitif hukuktan üstün görmüşler ve pozitif hukuku öncelediğini ifade etmişlerdir. Bu çerçevede içerisinde birtakım doğal hukukçular açısından pozitif hukuk içerisindeki kurallar doğal hukukun öne sürdüğü ilkelerden türetilmiştir, pozitif hukukun değeri ve anlamlılığı aynı zamanda meşruiyetleri doğal hukukun ilkelerine (Adalet, eşitlik, özgürlük vs.) uygunluk derecesine göre belirlenir ve pozitif hukuk içerisinde doğal hukuka aykırı olanlar doğal hukuk ilkelerine uygun hale getirilmelidir. Pozitif hukuka karşı çıkmalarının sebebi de doğal hukukun kaynağı görülen akla ve insan doğasına aykırı olduklarının düşünülmesidir.²²⁴ Ayrıca egemen gücün iradesinin bir ifadesi olan pozitif hukuk doğal hukuku tamamlayıcı nitelikte olmalıdır.²²⁵ Bu konu aynı zamanda doğal hukuk teorilerinin farklılaşmasının bir sebebidir de. Pozitif hukuk ile doğal hukuk arasındaki ortaya konulan ilişki bağlamında pozitif hukuk için doğal hukuk, hem kaynak hem ideal hem de kontrol mekanizması görevindedir.

Normların geçerliliği ile ilgili konuya bakıldığında doğal hukukçuların aksiyolojik geçerliliği savundukları görülür. Aksiyolojik geçerlilik (deontik geçerlilik, deruni geçerlilik, değer olarak geçerlilik veya adillik de denilmektedir.)²²⁶ Aksiyolojik geçerlilikte bir değere/meta-pozitif ideallere (etik, ahlaki, dini niteliktedirler)²²⁷ uygunluğu normun geçerliliğini belirler. Bu, aynı zamanda doğal hukukçuların ahlak ve hukuk arasında kavramsal olarak zorunlu bir bağın olduğunun kabulüdür. İfade edilen değerler veya ideallere uygun ise geçerli olduğu kabul edilirken tam tersi durumda değerlere veya ideallere uygun olmadığında geçersiz sayılmaktadır. Gerçek-ideal dünya, olan- olması gereken arasında bir uyumun varlığı sorgulanmaktadır. Doğal hukukçuların bir normun geçerliliğinde adalet, ortak iyi, halk ve özgürlükler, refah, sosyal dayanışma vb. unsurları göz önünde tutarak bir normun geçerliliği sorgulanır. Adaletin sağlanmasında, refahın artırılmasında ve diğerlerini sağladığında ele alınan normun geçerli olduğu ifade edilir. “

²²⁴ Erdoğan M.(2006). Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm(Birinci Basım). Ankara: Orion Yayınevi, 47

²²⁵ Güriz A.,(1999). Hukuk Felsefesi(5. Basım). Ankara: Siyasal Kitabevi, 155

²²⁶ Gözler K.(1998). Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu. Ankara: Us-A Yayıncılık,57

²²⁷ Gözler, 1998,57

“... örnek inceleme olarak, doğal hukukun tanımında finalist unsur olarak “adalet” seçtik. Bu unsurdan hareketle diyebiliriz ki, doğal hukuk teorisinde, hukuk, adalet ile tanımlanır.. Hukukun geçerliliğini kuran şey adalettir. Bu açıdan doğal hukuk teorisini kısaca “bir kanun, kanun olmak için adalete uygun olmak zorundadır” diyen bir anlayış olarak tanımlayabiliriz. Bu husus en güzel şekilde Aziz Augustinus tarafından ifade edilmiştir: Non ess lex quae justa non ferit (adil olmayan kanun, kanun değildir).²²⁸ Yani, normun geçerli olabilmesi için adalet unsurunu sağlaması gerekir. Adil olduğun da geçerli bir norm olarak görülür.

Pozitif hukukun geçerliliği de doğal hukukçular için doğal hukuka uygunluğuna bağlıdır. Doğal hukukçular için pozitif hukuka bireylerin uymasının ve saygı gösterilmesinin nedeni olarak doğal hukuka (adalet idesi, ahlak)²²⁹ uygun olması olarak görürler. Doğal hukuka uygun olmayan bir pozitif hukuk bu durumda geçersiz sayılacaktır; başka bir ifade ile adil olmayan pozitif hukuk geçersizdir.. Fakat burada da doğal hukukçulara adil olan ile olmayanı kimin ve neyin belirlediği konusunda eleştiriler gelmektedir. Ayrıca bir davanın çözümlenmesinde doğal hukukun açık olmasa da gizli bir işlevi olduğunu savunurlar. Çünkü davanın çözümüyle ilgili kanunda bir hüküm bulunmuyorsa pozitif hukukun bu davayı çözüme kavuşturması için doğal hukuka uymasının zorunlu olduğunu ifade ederler. Bir yasanın yasal geçerliliği için ahlaki kriter bir etkidir. Ortaçağ’ın en önemli isimlerinden biri olan St. Thomas (1225-1274) ve İngiliz hukukçu Blackstone’un(1723-1780 ifadelerinde bu iddia ile karşılaşılacaktır:

“Tanrı tarafından emredilen ve insanlığı bir bürün olarak değerlendiren bir var oluş olan doğanın bu yasası elbet ki başka bir şeyin [başka yasaların] zorunlu olarak üstündedir. Bu yasayla çatışan beşeri yasaların herhangi bir geçerliliği yoktur. Beşeri yasalar bütün güç ve otoritelerini doğrudan veya dolaylı olarak bu kaynaktan aldıkları sürece geçerlidirler/ meşrudurlar.”²³⁰

Aynı zamanda yaptırım söz konusu olduğunda doğal hukuk kuralları vicdanı kullanır fakat pozitif hukukta yaptırım cezalarla uygulanır ve cezalar da insan yapımıdır.

²²⁸Gözler ,1998,59

²²⁹Güriz ,1999, 155

²³⁰Uslu ,2011,261-262

Doğal hukuk anlayışı, klasik doğal hukuk (objektif doğal hukuk/ geleneksel) ve modern doğal hukuk(sübjektif doğal hukuk) olarak yaygın bir ayrım yapılır. İki ekol arasında çatışmaların olduğu gibi benzerlikleri de vardır. Kısaca “objektif doğal hak, insanın davranışlarına ölçü olmak üzere temeli insan doğasında bulunan ve akılla keşfedilen evrensel ve objektif ahlâkî ilkelere başvuran ve bu objektif ahlâkın bağlamına “hakları” –insan haklarını değil, en azından geleneksel formunda bu böyledir- da yerleştiren bir anlayıştır. Sübjektif doğal hak ise bireyi kendi hayatını yönetme ve kendisi için iyi ve doğru olana karar verme konusunda tek yetkili olarak kabul eden ve bunu mutlak ve temel bir ahlâkî talep olarak kabul eden bir anlayıştır.”²³¹ Şeklinde açıklanmaktadır. Aynı zamanda klasik doğal hukukçular, “temelde ahlak ya da siyaset kuramcıları olup, bir kişi nasıl ahlaklı hareket eder?”, “kişinin bir vatandaş veya resmi memur olarak ahlaki yükümlülükleri nelerdir?”, “meşru (yani ahlaki) yönetsel eylemin sınırları nelerdir?”²³² gibi sorularla ilgilenmişlerdir. Modern doğal hukukçular ise “hepsi olmamakla birlikte, dar anlamda toplum ya da hukuk kuramcısı olup temel tartışmaları toplum ve hukuku açıklamaya yönelmiş diğer yaklaşımlarla yan yanadır ve hukuki pozitivizme tepki olarak gelişmiştir.”²³³

Klasik (geleneksel/ objektif) doğal hukuk anlayışı çizgisi Platon, Aristoteles ve Cicero üzerinden gider ve dini ve rasyonalist yaklaşımların sistemli bir halde ortaya konulması sağlanmıştır. 16. Yüzyılla birlikte Reform hareketinden sonra Roma Katolik Kilisesi’nin etkisinin azalmasıyla doğal hukuk anlayışı laik bir temelde ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Protestanların kilisenin Tanrı hukukunu yorumla yetkisini reddetmeleri²³⁴ aklı temel alan bir doğal hukuk anlayışının etkinlik kazanmasını sağlamıştır. Doğal hukuk öğretisinin laikleşmesi, “devletin otoritesinin meşruluğunu sağlayan nedir?” sorusunu akıllara getirmiştir. Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle girilen laikleşme döneminin önemli ismi Hollandalı hukukçu Hugo Grotius (1583-1645)’tur. Devletin meşruluğunun kaynağıyla ilgili soruya verilen yanıt Grotius ile başlamış Hobbes, Locke ve Rousseau sosyal sözleşme ile bu konu üzerinde yoğunlaşmışlardır. 18. Yüzyıl, Akıl Çağı, laik dünya görüşüyle metafiziksel kurgulara eleştirel ve insan aklına güvenin, inancın öne çıktığı yeni bir düşünüşü ifade etmiştir. Her

²³¹ Uslu,2011, 89

²³² Bix H. B.(2004) Doğal Hukuk: Modern Gelenek (Çev: Ertuğrul Uzun). Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt 6. Sayı:2, <http://webb.deu.edu.tr/hukuk/dergiler/DergiMiz6-2/PDF/uzun10.pdf>, 10 Mayıs 2016’da alınmıştır, 293-294

²³³ Bix,2004, 293-294

²³⁴ Altıntaş,223

konu bu düşünüş biçimiyle ele alınmış dolayısıyla doğal hukuk da sert eleştirilere maruz kalmıştır. David Hume, olan-olması gereken ayrımı yaparak olgu ve değer alanlarının ayrımını savunur. Hukuk ve ahlakın ayrı iki alan olduğunu ortaya koyması ile David Hume doğal hukuk ve toplumsal sözleşme anlayışına getirdiği eleştiriler bakımından en önemli isimlerden biri olmuştur.

Çok eski bir anlayış olan doğal hukuk birçok eleştiriye maruz kalmış ve 19. Yüzyılda önemini yitirmeye başlamıştır. Hukuki pozitivizm egemenliğini kurmaya başlamıştır. Fakat doğal hukukun yeniden önem kazanması için çabalayan bir akım olarak doğal hukukun yeniden doğuşu veya doğal hukuk rönesansı meydana gelmiştir

Tezimizin konusu itibariyle Bentham'ın düşün çerçevesinde içerilen ve eleştirilerini oluşturan anlayış olarak klasik doğal hak anlayışı ele alınacaktır.

2.2. Jeremy Bentham'da Doğal Hukuk/Haklar Eleştirisi

İnsanların birtakım doğal haklara sahip olduğu düşüncesi önemli bir yere sahip olmasına ve çevrelerce savunulmasına rağmen ciddi bir şekilde de eleştirilmiştir. “Bu iddianın temel felsefi perspektifi ve yöntemi nominalizm, materyalizm, pozitivizm, rölativizm ve skeptisizm gibi felsefi yaklaşımlardan yöneltilen ciddi eleştirilere maruz kaldı. Bu eleştiriler faydacılık, Marksizm, mantıki pozitivizm, hukuki pozitivizm, ahlaki ve kültürel rölatizim ve son dönemde de post modernizm gibi felsefi, siyasi ve hukuki akımlar altında dillendirildi.”²³⁵

Eleştiriler; doğal hukukun bilimsellikten uzak , doğal hukuk tarafından doğa yasası olarak adlandırılan ilkelerin “metafizik, teolojik, dogmatik ve ampirik”²³⁶ olarak kanıtlanamaz argümanlar olduğu ve olan- olması gereken arasında bir ayrımın olmadığı şeklindedir.

Bentham'ın dönemine bakıldığında 18. Yüzyılda doğal hukuk öğretisi hukukta etkiliydi ki “Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi, Amerika Birleşik Devletleri Bağımsızlık Bildirgesi doğal hukuk kuramı çerçevesinde düzenlenmiş ve anayasalarda

²³⁵Uslu ,2011,19

²³⁶Uslu ,2011,19

göndermede bulunan belgelerdir.”²³⁷ Yazılı belgelerde de kendisini gösteren doğal hukuk İngiltere’de common law geleneğinden dolayı pek etkili olamamıştır. 18. Yüzyılın sonlarında doğal hukuka fazla ekonomik eşitsizlik sağladığı için radikaller ve fazla eşitlikçi olduğu için muhafazakarlar tarafından da karşı çıkılmaya başlandı. Fransız Devrimi ile İngiltere’deki etkisi de iyice kaybolmuştur.

Bentham kendi düşüncelerini ortaya koymadan önce doğal haklar ve toplum sözleşmesi anlayışını savunan bireyci ve organik devlet teorilerine karşı çıkmıştır. Bu türden teorileri tutarsız, gerçekçi olmayan teoriler olarak niteleyerek yarar ilkesi gibi temel bir ilkeye dayanmadıklarını söyleyerek eleştirir.²³⁸ Bentham, hukuku bir bilim olarak ortaya koymak istiyordu; dolayısıyla doğal hukuk gibi teorilerin muğlaklığı ve kurgusalılığı hukukun bilim olarak ortaya konulması için gerekli temeli oluşturamazlardı. Ancak haz ve acı temelindeki bir hukuk, bilim niteliği taşıyabilirdi.

Dönemin havasını yansıtan Bentham’a baktığımızda doğal hukuka eleştirileri, doğa yasası olarak iddia ettiği ilkelerin birer kurgu olduğu yönündedir. Doğal hukuku/hakları, “hukukun çocukluk hastalıkları”²³⁹ olarak ifade etmiştir. Ona göre doğal hukukçular “kendi karanlık önyargılarına”²⁴⁰ doğa yasası demişlerdir. Doğal hukukçuların doğa yasası dedikleri ilkeler bir hayalden başka bir şey değildir. İnsanın eğilimlerine doğa yasası demişlerdir. Gerçek varlıklar, haz ve acıdır. Bentham için ortaya bir siyaset kuramı konulacaksa haz ve acının hesaplanmasına dayalı olan, kaynağı kurgular değil de dildeki doğru ve gerçek anlam veren algılanabilir varlıklarda olmalıdır.²⁴¹ Bentham için doğal olan bir şey varsa o da gözlem yoluyla ulaşılan haz ve acıdır fakat onları yasa olarak nitelendirmek tehliktir, yanıltır. Yasalar bu eğilimleri sınırlandırmak için vardır. Yani hukuk gerçek varlıklar olan haz ve acı temelinde olacaktır. Haz ve acılar ölçülebildikleri için hukuk da ölçülebilecektir. Bu bağlamda siyasal düzen içerisinde egemen gücün amacı toplumsal mutluluğu sağlamak, faydalı eylemleri gerçekleştirmektir. “Yasa koyucunun konusu, kamunun mutluluğu; yasamanın muhakemesi ilkesi, genel fayda olmalıdır.

²³⁷Özkurt ,2013, 92

²³⁸Cevizci ,2009,888, Freeman M.(2008). İnsan Hakları Disiplinler arası Bir Yaklaşım (Çev: A.Erkan Koca-Asena Topçubaşı)(Birinci Basım) Ankara: Birleşik Yayınları, 33

²³⁹Uslu ,2011,

²⁴⁰ Tunçel- Gülenç ,2014,349

²⁴¹ Monk-Hampsher I.(2004). Modern Siyasal Düşünce Tarihi (A History of Modern Political Thought) (Çev:Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Anđ/ Özge Özaydın...)(1.Basım).İstanbul: Say Yayınları,395

Çıkarları söz konusu olan toplumun iyiliğini bilmek, bilimi oluşturan şey; bunu gerçekleştirecek araçları bulmak ise sanatı meydana getiren şeydir.”²⁴²

“Söz konusu yazarlar gerçek bir doğal hukuk kanunu varmış gibi kelimeyi doğrudan bu anlamı ile ele alırlar. Bu kanunları, cümle cümle yasa koyucunun faaliyetine uygularlar ve onları savunurlar veya onlara karşı çıkarlar. Fakat bu doğal kanunların kendi icatları olduğunu görmezler.”²⁴³

Doğal hukukçuların doğal dedikleri yasalar kendi icatlarıdır, bunu göstermekle Bentham “doğal” kavramını ortadan kaldırdığını ifade eder. Aynı zamanda Bentham’a göre doğal hukuk ilkelerinin belirsiz olduğunu ve her bir doğal hukukçunun doğal hukuk ilkesi kavramından farklı farklı şeyler anladıklarını ve bu ilkelere doğal hak, insan hakları veya doğal eşitlik gibi teorilerle doğal hukuk ilkelerini açıklamaya çalıştıkları yönünde eleştirir. Doğa yasası demek aslında metafizik bir kavramdır ki hukuk açısından bu tür kavramlara başvurmak zararlıdır. Dolayısıyla Bentham’ın nazarında doğal hukukçular doğal hukuk ilkesinin ne olduğunu ayırdında olmadıklarından pozitif hukukun ölçüsü olamazlar.

Bentham’a göre doğal hukuk ilkeleri doğru akılın ürünleri olarak görmüşler ki bu iddia aslında doğal hukukçuların kendi duygularının ifade ederken ki kullandıkları bir araçtır. Kişisel duygularla yapılan bir değerlendirme yanılgıdır ve belirsizliğe sebep olmaktadır. Değerlendirme yapılacaksa, bir ölçüt olacaksa o da Bentham için fayda ilkesidir.

Bentham’ın doğal hukukçulara diğer bir eleştirisi ahlaki geçerliliğin yasal geçerlilik için bir etken görevi görmesidir ki Blackstone’un düşünceleri de bu yönde olduğu için Bentham tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. Blackstone da diğer doğal hukukçular gibi “doğal ve ilahi hukuka ters düşen insan kanunlarına uymak zorunluluğu olmadığı” şeklindeki ifadesiyle hukuk ve ahlak arasındaki bağı ifade etmiş aslında hukuk ile ahlakı birbirine karıştırmışlardır.

Bentham’a göre hukuk, doğadan gelmez, egemen gücün iradesinin bir yansımasıdır. Devletin yapmış olduğu yasalar vardır, doğal hukukçuların iddia ettiği gibi

²⁴²Bentham ,2011,1

²⁴³Özkurt ,2013, 96

pozitif yasalardan öncel olan doğa yasaları yoktur. Hukuk, yönetici olarak ifade edilen kişi veya kişilerin emirlerinin ifadesidir. Dolayısıyla insan ürünü olan hukuk, pratik aklın önermeleri değildir. Hukuku açıklamak için egemen güç, ceza, insan ürünü olan yasalardan bahsetmek gerekir. Bunun için de fayda ilkesiyle temellendirilmiş bilimsel bir yasama gereklidir. Bu bağlamda Bentham'ın siyaset kuramında vermeye çalıştığı temel mesajları şu şekilde ifade edebiliriz: Siyasal bir sistemin, metafizik reddedilerek ve bireylerin deney ve davranışlarının anlatımlarına indirgenebilecek pozitif açıklamalara bağlılık ile anlaşılabilir. Hukuk sistemleri değerlendirilirken tek ölçüt; en çok sayıda insana en fazla mutluluğun sağlanmasıdır; bunu da uygulamak için gerekli olan irade demokratik yöntemlerde karşımıza çıkar.²⁴⁴

Doğal haklar konusundaki eleştirilerini “1797-1795 yıllarında yazmış olduğu Anarchial Fallacies adlı eserinde Fransız Devrimi'nde yayınlanan Haklar Bildirisi çerçevesinde”²⁴⁵ ele almıştır. Devrimcilerin bildirisini “fizik ötesi bir iş”²⁴⁶ olarak adlandırmıştır. Bildiri maddelerinin anlaşılma, yalan ve hem yanlış hem anlaşılma olarak sınıflara ayırmıştır. ²⁴⁷Ayrıca Devrim sırasında ortaya çıkan şiddet durumunu Bentham, bildirinin doğal haklarla ilgili kargaşa yüzünden olduğunu savunmaktadır. ²⁴⁸Çünkü Bentham'a göre, doğal haklar anlayışının yarattığı anlaşmazlıklar şiddetle çözülebilecek cinstendir. Bentham'a göre hak kavramı doğal hukukun ele aldığı şeklin dışında ele alınarak doğru bir şekilde ancak ortaya konulabilir. Bunun için ilk olarak insan doğası ortaya konulmalıdır. Bentham'a göre, insanda doğal olan imkanlar veya yeteneklerdir. Yetenekler garanti altına alınabilir dolayısıyla hak bir garantiyi ifade ettiğinden haklarla aslında insanın yeteneklerinin veya imkanlarının garanti altına alınarak kullanılmasını sağlamaktır.

“Haklar hukukun ürünüdürler; gerçek hukuk gerçek hakları doğur. Kurgusal yasalardan ve doğal hukuktan ancak kurgusal haklar türetilir. Bu nedenle doğal haklar

²⁴⁴ Monk-Hampsher ,2004,381

²⁴⁵Özkurt ,2013, 107

²⁴⁶ Russell B.(2001). Batı Felsefe Tarihi Aydınlanma Çağı (Çev: Erol Esençay) (1. Basım), İzmir: İlya Basım Yayın, 368

²⁴⁷Gülbüz ,1999,64

²⁴⁸ Freeman,2008,33

anlamsızdır; doğal ve ihlal edilemez haklardan bahsetmek dil oyunu, kazıklar üzerinde yürüyen bir saçmalaktır.”²⁴⁹

Yasalar ve mülkiyet arasındaki bağın “Bunların birlikte doğduğunu ve birlikte öleceklerini” iddia eder. “Kanunlardan önce hiçbir mülkiyet yoktu, kanunları kaldırırsanız, bütün mülkiyetler de sona erer.”²⁵⁰ Bentham’ın burada da anlatmak istediği hukukun ortaya koyduğu hakların gerçek, bunların dışında herhangi bir haktan bahsedilemez olduğudur.

Bentham için kişilerin ihlal edilemez, ellerinden alınmaz ve devredilemez hakları olduğunu savunan doğal hukuk teorisi olan ile olması gereken ayrımını yapamamaktadır. Bu bağlamda birtakım hakların devredilemez veya ihlal edilemez olduğunu söylemek bu hakları ihlal etmiş bir yönetime karşı mücadele unsuru olarak kullanmaktır ki Bentham bunun yanlış bir tavır olduğunu savunur. Çünkü gerçekten insanlar eşit olsalardı ihtilaller olmazdı. Asıl nokta burada; eşit muamele görmektir, eşit olmak değil.²⁵¹

Bentham, hukuku egemen gücün iradesi olarak tanımlamasıyla egemen gücün bir ifadesi olan yasalarda haklar ele alınmıştır. Gerçek olan bir hak varsa o da hukukun ürünü olmalıdır. Doğal hukukun tersine egemen gücün iradesinin ürünü olarak hukukun öncesinde var olduğu düşünülen doğal hakların olmadığını savunur. Haklar ancak hukukun düzenlemiş olduğu haliyle söz konusudur, doğal hukukun iddia ettiği gibi doğal haklar değil. Aynı zamanda doğal haklar belirsizdir, kurgusaldır ve varlıklarıyla ilgili bir kanıt da yoktur. Belirsizliklerinden dolayı çıkan tartışmalar ve kargaşalar anarşizme,” bağımsız bir özgürlük anlayışına”²⁵² ve baskıcı yöneticilerin baskı aracı olarak kullanmasına da sebeptir.

Özgürlük konusunda da Bentham doğal hukukçuların savunduğu gibi “başkasına zarar vermeden istenileni yapmak” özgürlük olarak tanımlandığında kararsızlık içinde kalırız. Çünkü böyle bir durumda eylemin sonucunu bilmeden eylemi yapıp yapmama özgürlüğünde olup olmadığının ayırında değildir. Bentham’ın özgürlük ile ilgili düşünceleri negatif özgürlük olarak adlandırılmaktadır.

²⁴⁹Özkurt,2013, 108

²⁵⁰ Sena C.(1974). Filozoflar Ansiklopedisi Cilt 1. İstanbul: Remzi Kitabevi,208

²⁵¹Cevizci ,2009,888

²⁵²Özkurt,2013, 108

“Sir Isaiah Berlin, “İki Özgürlük Kavramı (Two Concepts of Liberty)” adlı eserinde pozitif ve negatif ayrımını yapmış ve negatif anlamda özgürlük şu sorunun cevabında saklıdır: Öznenin- bir kişi veya grubun-, başkalarının müdahalesi olmadan istediğini yapmasına veya olmasına izin verilen veya verilmesi gereken alanın genişliği nedir? Pozitif anlamda özgürlük ise, “bir kimsenin, şunu değil de bunu yapmasını veya şu değil de bu olmasını tayin edebilen denetimin veya müdahalenin kaynağı nedir veya kimdir? Sorusunun cevabıyla ilgilidir.”²⁵³

”Negatif özgürlük öğretisinin temel aksiyomu, herkesin kendi çıkarını en iyi bildiği ve hedeflerini ve amaçlarını devletin belirlememesi gerektiği düşüncesindeydi. Bundan dolayı o, benliğe ilişkin “minimalist” bir görüşü gerekli kılıyordu.”²⁵⁴ Bireyler açısından negatif özgürlük, dışarıdan bir engele maruz kalmaması anlamında özgür olduğu söylenirken, siyasi açıdan negatif özgürlük ise bireyin davranışları ve amaçları üzerinde devletin bir sınırlama getirmemesi yani devletin sınırlama yetkisinin bireyler üzerinde olmaması anlamında özgür olduğunu ifade etmektedir. Klasik liberalizm, bireyi öne çıkaran bir anlayış olarak bireyi özgürlüğüne karşı olan engellemeleri, sınırlamaların ortadan kaldırılması, engellenmesini savunmaktadır.²⁵⁵ Dolayısıyla özgürlüğün bu anlamı klasik liberalizmin savunduğu anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özgürlük gibi hukuk da negatif bir anlam taşır. Çünkü yasalarla ortaya konmuş ödevler, özgürlüğün kısıtlanmasıdır. Başka bir ifade ile Bentham, bireysel özgürlükleri kısıtlayan yasaları kötülük olarak görür. Rasyonel bir gerekçesi olmadığı sürece sınırlayıcı yasaların yapılmaması gerekir. “Bir kimsenin hak sahibi olması, başkalarının meşru şekilde onun haklarına müdahale edemeyeceği anlamına gelir, ki başkalarının müdahalesini önlemek ancak cezalarla pekiştirilmiş yasal haklar için söz konusu olabilir.”²⁵⁶ Dolayısıyla doğal hukuku savunanların söylediği gibi doğa durumunda sahip olduğu söylenen doğal haklar yasal haklar değildir bu bağlamda yükümlülükleri de anlamsızdır. Özgürlüğü kısıtlama da acıya yol açacağından yasalar olabildiğince cömert olmalıdır, yasa koyucu da buna göre davranmalı ki toplumun mutluluğunu artırma olan amacını gerçekleştirebilsin.

²⁵³ Barry P.N.(2012). Modern Siyaset Teorisi (3. Basım)(Çev: Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin). Ankara: Liberte Yayınları,347

²⁵⁴Barry ,2012,348

²⁵⁵Torun,2011, 259

²⁵⁶Tunçel - Güleç,2014,348

Bentham ayrıca özgürlük konusunda hukukun amaçlarını açıklarken bahseder. Hukukun asıl amacı; toplumun mutluluğunu sağlamaktır; başka bir ifade ile toplumda olabildiğince çok mutluluğu arttırmak acı veren durumları, davranışları azaltmaktır. Dolayısıyla egemen güç bu amacını gerçekleştirmek için dört ilkeyi yerine getirmesi gerekir. Bunlar:

“1.Geçim araçlarını temin etmek

2.Toplumda refah yaratmak

3. Eşitliği gerçekleştirmek

4. Güvenliği sağlamaktır.”²⁵⁷

Asıl amacı toplumun genel mutluluğu olan hukuk için sayılan dört ilke ikincil amaçlar konumundadır. Bunlar her zaman uzlaşabilir değildir, fayda ilkesi ile daha büyük mutluluk veya fayda için hangisinin feda edileceği belirlenebilir.

Her insan yaşamını sürdürebilmek için yiyecek, giyecek, barınma gibi birçok şeye ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçlarını elde edebildiği sürece yaşamını sürdürebilir, tersi bir durumda doğanın yaptırımı olan ölümle karşı karşıya kalır. Yaşamını sürdürmek için insanın gerekli olanları bulmak çabası, enerjisi, cesareti; doğanın yaptırımı olan ölümden kaçma çabası da insana doğadan gelen içgüdüleri sayesinde. Dolayısıyla insan bu içgüdü sayesinde kendi için gerekli olanlara sahip olmak amacıyla çalışacağından devletin insanların üzerinde direkt olarak çalışmaya zorlamasına gerek kalmamaktadır. Fakat devlet bazı zorunlu durumlar çerçevesinde geçim araçlarının sağlanması için müdahale de bulunabilir.

Aynı şekilde refahın sağlanmasında da devletin müdahalesini sınırlı görmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi insanın birçok ihtiyacı vardır ve bunları karşılama isteği onun daha çok çalışmasını sağlar. Ayrıca insanın zengin olma ve daha iyisinin kendisinde olması gibi egoist düşüncelerinin ve isteklerinin olması insanı daha çok çalışmaya iten nedenlerdendir. Bu bağlamda insan çalışma isteğini yerine getirdikçe daha çok kazanacak ve refahını arttıracaktır. Dolayısıyla devlet refaha erişme eğilimini özendirmelidir.

²⁵⁷Güriz ,1999,266

Eşitlik ile ilgili ilke üzerinde de çok fazla durmayan Bentham için devletin, olabildiğince herkese eşit muamele de bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda “herkes bir kişi olarak kabul edilmeli, hiç kimse birden fazla kabul edilmemeli” şeklindeki yargısını fayda ilkesinin gerçekleşmesini sağladığı için ister.²⁵⁸ Fakat burada da Bentham’ın ifade ettiği şekliyle eşitlik doğal bir hak olarak benimsenmesi gerekmektedir. Bentham bu durumda doğal hak anlayışına karşı olsa da eşitlik ilkesiyle birlikte kendisiyle çelişmektedir.

Güvenliğin sağlanması diğer ilkelere en önemlisidir. Çünkü güvenliğin olmadığı yerde diğer ilkelere söz edilemez. Güvenlik sağlandığında ancak geçim araçları temin edilebilir, refah ve eşitlik sağlanabilir. Güvenlik konusunun önemli olmasını bir sebebi de insanların hem şimdi hem de gelecek için yaşamalarıdır ki bu özellik insanı hayvandan ayıran bir özellik olarak ifade edilmiştir. Güvenlik bu açıdan hem şimdi hem de geleceği kapsayan bir durumu ifade eder. İnsan güven içinde olduğunda şimdi neler yaptığını ve gelecekte de neler yapacağını düşünür, ona göre çaba gösterir. İnsanın gelecek planları kurmasını sağlayan, toplum açısından da toplumun geleceğine ümitlenmelerini sağlayan en önemli ilke olarak karşımıza çıkar.

Görüldüğü üzere hukukun dört amacı içerisinde özgürlük bulunmamaktadır. Çünkü Bentham için özgürlük, güvenliğin bir emaresidir, bir parçasıdır. “Pek çoğumuz hürriyetten söz ettiğimiz zaman gerçekte güvenliği kastederiz.”²⁵⁹ Şeklinde ifade eden Bentham, güvenlik sağlandığı zaman özgürlüğün kendiliğinden ortaya çıkacağını savunur. Dolayısıyla özgürlük kendi başına bir amaç olamaz. Hak kavramını ölçüsü olarak gördüğü yarar aynı zamanda özgürlüğün de eşitliğin de belirleyicisidir. Ne özgürlük ne de eşitlik vb. kendi başına iyi değildirler, toplumun mutluluğunu arttırmaya katkılarından dolayı önemlidirler.²⁶⁰ Dolayısıyla toplumdaki özgürlük miktarı, toplumun mutluluğunu arttırdığı oranda belirlenmiş olmaktadır.

Bentham’ın özgürlük konusunda gösterdiği önem ve değer onun kuramının eksik bir yönü olarak ele alınmıştır. Güvenliğin bir parçası olarak devletin zorlama gücü sayesinde anlamlı olan özgürlük, otoriter bir devlet anlayışı içerisinde ele alınmıştır. J.S.

²⁵⁸Gülbüz, 1999,65

²⁵⁹Güriz, 1999,267

²⁶⁰ Vergara, 2014,59

Mill'in yararcıların özgürlüğe karşı bir inançları olmadığını özgürlüğün sadece yararlı olduğu için liberal olduklarını aktarmıştır.²⁶¹

Bentham'ın doğal haklara yönelttiği eleştirilere karşı David Lyons tarafından eleştiriler getirilmiştir. Lyons, "Bentham'ın hakları yasal haklardan ibaret, yasaları da cezalarla pekiştirilmiş kurallar olarak görmesi, onun hakların normatif gücünü çok fazla abartmış olmasını bir göstergesi olarak görmüştür."²⁶² Lyons için hak sahibi olmak demek hakkın konusunun cezalarla desteklenmiş bir kurala dayanması anlamına gelmediğini ifade eder. Haklar yasalarla tanınmış ve de cezalarla desteklenmiş olsa da bu yasalar çığnenebilir. Acil bir durumda mülkiyet hakkı ihlal edilebilir. Bir kaza anında hastaneye hemen varabilmek için birinin özel mülkiyetine girebilir. Bu durumda, Lyons hastaneye yetişmek için özel mülkiyetin ihlal edilmesinin de olduğu gibi cezalarla desteklenmiş olan hakların bu şekilde ihlal edilerek Bentham'ı eleştirir. Lyons için yasaların cezalarla pekiştirilme zorunluluğu yoktur.

2.3. Jeremy Bentham'da Toplum Sözleşmesi Eleştirisi

Bentham'ın doğal hukuk ile ilgili yapmış olduğu eleştirilerin bir parçası olarak sosyal sözleşme ve hukuk ile ahlakın ayrılması tezleri görülebilir. Bu bağlamda bu başlık altında Bentham'ın doğal hukuk anlayışının bir birleşeni olarak toplumsal sözleşme anlayışına yöneltmiş olduğu eleştiriler ele alınacaktır.

Kökeni Orta çağa uzanan toplumsal sözleşme anlayışı modern zamanlarda popülerlik kazanmış ve siyasi düşünce içinde etkin bir yere sahip olmuştur. İlkçağ filozofları arasında da toplumun kuruluşunda bir sözleşme olduğunu ifade edenler olmuştur: Mo Tzu, Yunan Sofistler, Sokrates, Epikuros²⁶³

Doğal hak anlayışı doğal hal ve toplum sözleşmesi üzerine kurduğu toplum düzeni fikrini şu şekilde açıklamaktadır: Toplumun olmadığı bir durum içerisindeyken herkes kendi isteği doğrultusunda davranıyor, birbirleriyle savaş halindeler ve de tek başlarına can-mal güvenliğini sağlamada zorlanıyorlardı. Bu kargaşa ortamından kurtulmak ve

²⁶¹Gülbüz,1999,64

²⁶²Tunçel ,Gülenç,2014, 348-349

²⁶³ Hançerlioğlu H.,(1993). Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar(S-T)Cilt 6 (2.Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi, 364

güvenliği sağlamak için kendi istekleri doğrultusunda bireysel özgürlüklerinden feragat edip birbirleriyle uzlaşarak özgürlüklerini devlete Rousseau'nun deyimiyle “bütünün iyiliğini dileyen siyasi bir bilinç olan genel iradeye”²⁶⁴ devretmişlerdir. Başka bir ifade ile bireyler kendi rızalarıyla uzlaşımın sağlanması ile doğal hal içerisindeyken sahip oldukları doğal hakları yapılan anlaşma ile topluma devretmişlerdir. Bu bağlamda “insanların yaşama hakkı gibi bazı haklara doğuştan sahip olması sonucunda doğal hukuk ile bağlı olan ve gücü, doğal hukuktan kaynaklanan hak ve özgürlüklerle sınırlanan devlet; kendisinin yaratmadığı, kendi varlığından önce ve üstün nitelikteki değerleri temsil eden doğal hakları ortadan kaldırmayacak; aksine bu hak ve özgürlükleri tanıyacaktır. Aralarında 1776 tarihli (Amerikan) Bağımsızlık Bildirisi'nin de bulunduğu Amerikan Bildirileri ile 1789 tarihli (Fransız) İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirisi'nde benimsenerek tüm insanlığa hitap eden yönüyle “ilk resmi açıklamalarına kavuşan”, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin bildirilerindeki bu düşünce, doğal hukukun varlığına inanıldığı ve bu arada etkinliğine güvenildiği ölçüde doğru olur.”²⁶⁵ Toplumun kuruluşu/kökeni varsayımsal olarak kabul gören anlaşma temelinde ifade edilmiştir. Böyle bir antlaşma varsayımı fikrinin kökenlerini Hobbes, Spinoza'da ²⁶⁶buluyoruz; Rousseau ise bu fikri geliştirmiştir.

Kısaca ele almaya çalıştığımız toplum sözleşme anlayışına Bentham karşı tavır almış ve Blackstone'un savunduğu fikirlere ağır eleştiriler getirmiştir. Toplum sözleşmesini toplumun oluşturulmasında temel alan doğal hukuk teorilerinde sözleşme, apriori bir ön kabul olarak toplumdaki ahlaki ve hukuki ilişkilerin anlaşılmasında kabul edilir, maddi tarihsel bir gerçekliği ifade etmez. İnsanların toplumu oluşmasında kabul ettikleri ahlaki olguların açıklanmasında mantıksal bir çıkarım olarak ifade edilir, tarihsel bir olgu değil. İşte Bentham'ın da Blackstone'a eleştirileri Blackstone'un sözleşme anlayışının bu çerçevede olmasıdır.

Blackstone için toplumun oluşması, üstün güç olarak kanun yapma, sözleşme ile açıklanır. Blackstone, sözleşmeyi tarihsel bir olgu olarak değil de varsayımsal olarak ele alıp bir ön kabul olarak ifade eder. Gerçekten bireylerin bir araya gelerek aralarında bir sözleşme yapıp yetenek bakımından üstün olanı yönetici kabul ettikleri fikrinde değildir ki toplumun oluşmasında da resmi olarak açıklanan böyle bir sözleşme örneği de yoktur.

²⁶⁴Hançerlioğlu, 1993, 364

²⁶⁵ Ögütçü. 573

²⁶⁶Hançerlioğlu, 1993, 364

Bentham ise kısaca değinmiş olunan Blackstone'un sözleşme anlayışında bahsetmiş olduğu sözleşmenin bir kurgudan ibaret olduğu ifade ederek Blackstone'u eleştirir.

“Toplumsal sözleşme bir anlamda basit bir yalandır. Ama toplumsal yaşamda yinelenen bir türdür.”²⁶⁷

“Onlar, bu sözleşmeyi tesadüfi direnme zorunluluğu ile genel boyun eğme ödevini bağdaştıran etkin bir formül olarak görüyorlardı. Bunu desteklemek için bir hayalin ileri sürülmesi, bence yanlış bir davanın savunulması idi. “Aslında, hayali ispatlamak için” dedim hayale ihtiyaç vardır; fakat gerçeğin özelliği, gerçekten başka bir kanıtı ihtiyaç göstermemesidir. Öyleyse olgular icat etmek gibi bir ayrıcalığımız gerçekten var mı? Konuşarak boşa vakit harcıyoruz. Gerçekten olmayanı, gerçek sayma yetkisini kendinize tanıyorsunuz; ispat etmek istediğimiz önermenin doğru olduğunu varsaydığınız gibi, onu ispatlamak için gerekli diğer önermeyi de doğru sayıyorsunuz.” Faydanın bütün erdemlerin ve bu arada sadakatin ayarı ve ölçüsü olduğunu, herkesin mutluluğuna katkıda bulunma zorunluluğunun, bütün diğerlerini içine alan ve onlardan üstün nitelikte bir zorunluluk olduğunu anlayıncaya kadar böyle devam ettim.”²⁶⁸

Bentham için toplum sözleşmesinin varlığı söz konusu değildir.²⁶⁹ Toplum sözleşmesi bir hayalden ibarettir. Toplum sözleşmesi fikri bir zaman içerisinde kullanılmış olup yararlı da olmuş olabilir, varsayımsal bir ön kabul olan bu düşünce ile o zaman farklı araçlarla yapılamayacak olanı yaparak fayda sağlamıştır belki ama hukuk ve toplumun oluşumu açıklanırken böylesi soyut kavramların kullanılması ve bunların övülmesi gereksiz ve de tehlikelidir. Fayda ilkesi erdemler için ölçüdür, sosyal sözleşme değil. Bentham için Hume, bu türden girişimleri etkisiz hale getirmiş ve aynı zamanda Bentham'ın kendi fikirlerine sağlamlık katmıştır. Bu yaklaşımını şöyle ifade etmiştir.” Bize daha yüksek bir nedene dayanmayan ve fakat her çeşit eylem için tek ve yeterli neden olan o nedeni gösteren, düpedüz fayda ilkesinin kendisidir.”²⁷⁰ “Hayaller dönemi/ kurgular dönemi artık bitmiştir”²⁷¹ şeklinde ifade ederek Blackstone'un toplum sözleşmesi ile boyun eğme görevi ve direnme hakkı arasında bir uzlaşma kurmak için bir kurgudan

²⁶⁷ Monk- Hampsher ,2004, 389

²⁶⁸ Özkurt,2013,100-101

²⁶⁹ Bentham J.(1891). A Fragment on Government (edit, F.C. Montague). Oxford, 135

²⁷⁰ Özkurt,2013,101

²⁷¹ Gürbüz, ,2012,91, ;Özkurt ,2013,101

yararlandığı söyleyerek eleştirir. Bunu yaparken Blackstone, kanıtlamak istediği önermeyi doğru sayar aynı zamanda doğru saydığı önerme doğru olmasa da doğru kabul etmektedir.

Bentham'ın toplum sözleşmesi teorisindeki diğer eleştiri noktası verilen sözlere bağlılık ilkesi(pacta sunt servanda)²⁷²dir. İlk olarak verilen bir sözün yükümlülüğünün nereden geldiği ve verilen sözün geçerliliğini sağlayanın ne olduğuyla ilgilenmiştir.

“Kralla halk arasında bir sözleşme yapıldığı söyleniyordu. Bunun şartları ise şöyleydi: Halk krala genel bir itaat sözü veriyordu ve kral da halkı daima mutluluğuna yarayacak belli bir şekilde yönetmeye söz veriyordu...” Ortaya çıktığı zamanlarda belli bir biçimde düzenlenişi ile, örneğin “insanlar sözleşmelerle bağlıdırlar” ve “tarafardan biri üzerine düşeni yapmazsa, diğeri de kendi yükümlülüklerinden kurtulur gibi önermeleri içererek yapılan sözleşme kurgusu kullanışlı olmuştur.”²⁷³

Bentham, toplum sözleşmesini savunanların sözleşmeye bağlılığı doğru akıl, adalet, doğa yasası gibi kavramlara bağlı olarak ifade ettiklerini savunur. Ortaya konan toplum sözleşmesi kurgusuna uyma/bağlılık doğru akıl vs. kavramların uymayı emrettiğine inanılarak sözleşmeye bağlılık, bağlılığın nedeninin gerçekten ne olduğu sorgulanmadan kabul edilmiştir. Bu duruma karşılık Bentham da insanların sözlerine bağlı kalmasının, sözleşmeye uymasının nedenini araştırır.

“İnsan neden verdikleri sözleri tutmak zorunda olsunlar? Gösterilen anlaşılabilir tek neden şudur: Sözlerini tutmaları toplumun yararınadır; eğer tutmazlarsa, cezanın genişliği ölçüsünde tutmaya zorlanmalıdırlar. Her bireyin sözünü tutması, bütünün yararınadır; sözlerin tutulmamasındansa, tutmakta kusur eden bireylerin cezalandırılması daha iyidir. Bunun nasıl olduğu sorulursa, cevabı hazırdır:- Sözlerin tutulması ile elde edilecek kazanç ve önlenecek zarar, insanları buna zorlamak için gerekli bunca cezanın doğuracağı zararı fazlasıyla karşılayacaktır.”²⁷⁴

Bentham'ın da yukarıda ifade ettiği gibi insanlar sözleşmelere, sözleşmeye uymalarından kaynaklanan fayda yüzünden uyarlar. Siyasal bir toplum içinde yöneten ve yöneticilerin verilen söze bağlılığın nedeni çıkarlarına uygun düşmesidir. Dolayısıyla

²⁷²Özkurt,2013,102

²⁷³Bentham ,1891,156, Özkurt ,2013, 102-103

²⁷⁴Bentham ,1891,159,

yöneticinin yasalar çerçevesinde hareket etmesini, yönetilenlerin mutluluğunun sağlanmasının; yönetilenlerin de yöneticilere itaat etmesindeki sebep aynıdır. Yasaya itaat genele ve kişiye yarar sağlamıyorsa o yasa itaat etmek anlamsızdır dolayısıyla yanlıştır da. Ayrıca Bentham, yönetilen ve yöneticiler arasındaki bu itaat alışkanlığını tersinden ele aldığından yani yöneticinin yönetilenleri yasalara karşı çıkararak, mutluluğu sağlamayarak yönetmeye söz verdiğini, yönetilenlerin de yöneticinin kendilerini istediği gibi yönetmesine itaat sözü verdiğinde sözleşmenin hiçbir bağlayıcılığı kalmayacağını savunur. Bu bağlamda bir söze bağlılık onun faydası ile alakalıdır, söz vermekle değil. Bu durumda sonuç da hep aynı ilkeyi işaret etmektedir; fayda ilkesi.

“Şu halde, insanların sözlerini tutmalarını gerektiren neden yalnızca bu olursa; yani verilen sözlerin toplum yararı için tutulması gerektiği ileri sürülürse, aynı neden, bir yandan Kralların, yönetirken niçin genellikle yürürlükteki yasalar çerçevesinde kalmaları gerektiğini ve (evrensel olarak söylenirse) niçin uyruklarının mutsuzluğuna yönelen bütün hareketlerden kaçmaları gerektiğini; öte yandan da, uyrukların niçin yalnızca böyle davrandıkları sürece Kral’a itaat etmeleri gerektiğini, kısacası niçin sadece itaatin muhtemel zararları, direnmenin muhtemel zararlarından az olduğu sürece Kral’a itaat etmeleri gerektiğini gösteren bir neden olarak da ileri sürülebilir. Bir kelime ile, tümü birden alınırsa, itaat etmeleri için yalnızca çıkarlarına uygun olduğu sürece bir ödev sayılmaktadır? Durum böyle olunca, bir tarafın şu şekilde yöneteceğine dair SÖZ VERDİĞİNİ; öteki tarafın da şu şekilde itaat edeceğine dair SÖZ VERDİĞİNİ, hal bunun tersi iken, söylemenin ne gereği vardır?”²⁷⁵

Bentham bu ifadelerinde tekrar yönetici ve yönetilen arasındaki itaat alışkanlığının nedeni olarak fayda ilkesini ifade etmektedir. Fakat toplum sözleşmesini savunanlar fayda ilkesini görmezden gelerek onun yerine toplum sözleşmesi dedikleri varsayımsal bir kavramı yerine getirmişlerdir. Bu anlayışta insanların toplum sözleşmesine bağlılık sözü vermiş olduğu varsayılır, aslında gerçekten bir söz verme söz konusu değildir. Bentham’a göre toplum sözleşmesi teorik bir düşünceden başka bir şey değildir ve bilimsellikle alakası yoktur.

Bentham’ın üzerinde durduğu diğer bir nokta ise sözleşmeye bağlılığını ifade eden taraftarla ilgilidir.

²⁷⁵Bentham ,1891,159,

“Elli yıl önce Kral, büyük babama, onu yasaya uygun şekilde yöneteceğine söz vermişti: Büyük dedem de, elli yıl önce Kral’a, ona yasaya uygun şekilde itaat edeceğine söz vermişti: Kral, hemen şimdi, onu yasaya uygun şekilde yönetmek için komşuma söz verdi: Komşum da, hemen şimdi yasaya uygun şekilde itaat etmek için Kral’a söz verdi.- Böyle olmuş olsa bile- verilen bu sözlerin tümü veya herhangi biri beni neden ilgilendirsin.”²⁷⁶

Bentham için sözleşmeye bağlılık sözleşmeyi yapan iki kişi arasında verilmiş bir sözü ifade eder., yani sözleşmenin konusunu oluşturanları değil. Toplum sözleşmesi fikri ile aslında vermemiş olduğumuz bir söz verilmiş sayılarak sözleşmenin bizim için de bağlayıcı olduğu savunulmaktadır.

“.....Verilen bu sözlerin tümü veya herhangi biri beni neden ilgilendirsin? Bu soruyu cevaplayabilmek için; sözlerin, onları verenler üzerindeki temel yükümlülükleri ilkesinden başka bir ilkeye başvurmak gerektiği açıktır.

Şimdi yine karşımıza çıkan bu öteki ilke, FAYDALILIK ilkesi’nden başka ne olabilir? Bize daha yüksek bir nedene dayanmayan ve fakat her çeşit eylem için tek ve yeterli neden olan o nedeni gösteren, düpedüz bu ilkenin kendisidir. “²⁷⁷

Burada da Bentham sözleri veren kişilerin siyasi yükümlülükleri olmasıyla sözün bağlayıcı olduğunun bir kanıtı değildir. Sözün bağlayıcılığının sebebi her daim karşımıza çıkan fayda ilkesidir. Verilen bir sözün zarar doğurması o sözün tutulmasını ortadan kaldırır, bağlayıcılığı kalmaz.

Bentham’ın toplum sözleşmesi ile ilgili eleştirilerini ortaya koyduktan sonra onun doğal ve siyasi toplumun kökeni ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir.

“Toplumsal yegane gerçek ve doğal temeli, bireylerin ihtiyaçları ve korkularıdır. Kimi kuramsal yazarlarla birlikte, bizim de toplum diye bir şeyin bulunmadığı zamanlar olduğuna, bireylerin kendi ihtiyaçlarını ve zayıflıklarını göz önünde tutarak aklın dürtüsüyle geniş bir ovada toplanıp özgün bir sözleşme yaparak aralarında en uzun boylusunu kendilerine yönetici diye seçtiklerine inanabildiğimizden değil. Bu gerçekten

²⁷⁶Bentham ,1891,162-163

²⁷⁷Bentham ,1891,163

var olan bağıntısız bir doğa durumu kavramı, ciddiye alınmayacak kadar yabani'dir. Fakat toplum, kendi ihtiyaç ve korkularının güdülemesiyle herhangi bir bireyler topluluğunda resmen başlamış olmakla birlikte, insanlığı bir arada tutan, zayıf ve yetkinlikten uzak bulundukları duygusudur; bu, birliğin zorunluluğunu kanıtlar, dolayısıyla toplum'un harcı olduğu kadar sağlam ve doğal temelidir de. Ve toplumun özgün sözleşmesi derken kastettiğimiz budur: Bir devletin ilk kuruluşunda belki hiçbir zaman resmen ifade edilmemiş olsalar da, (şu ilkeler) bir araya gelme ediminin kendisinde doğal ve akılcı olarak her zaman anlaşılır ve içerilirler: Topluluk her bir üyesinin hakkını korumalı ve (bu korumanın karşılığında) her birey de topluluk yasalarına boyun eğmelidir.”²⁷⁸

Bentham, devletin temelinde yaşamsal olan gereksinimleri görür. Devlet, en yüksek mutluluğu gerçekleştirmek için hayatta ihtiyaç duyulan gereksinimlerin karşılanması için vardır. Dolayısıyla devlet, mutlak bir gerçekliğe sahip bir varlık olmayıp kendine özgü amaçları olan üstün bir varlık da değildir.²⁷⁹ Devletin kökenini ihtiyaçlara bağlayan Bentham buradan sonra doğal ve siyasal toplum ayrımına gitmiştir.

“Doğa toplumu fikri olumsuz bir fikirdir. Siyasi toplum ise pozitif... (uyruk olarak adlandırabileceğimiz) bir takım kişilerin, (yöneticiler diyebileceğimiz) bilinen ve belirli bir kişiye veya kişiler topluluğuna itaat etme alışkanlığında oldukları kabul edilirse, bu kişilerin tümü (uyruk ve yöneticiler) bir siyasal toplum durumunda sayılırlar.

Bir doğal toplum durumu fikri, söylediğimiz gibi olumsuz bir fikirdir. Birtakım kişilerin, birbirleriyle görüşme alışkanlığında oldukları kabul ediliyorsa ve aynı zamanda bu kişiler yukarıda belirtilen türden bir alışkanlığa sahip değillerse, bunlar bir doğal toplum durumunda sayılırlar.”²⁸⁰

“.....Bu iki ifade arasındaki farklılığı oluşturduğu söylenen şart, itaat alışkanlığının yokluğu ve varlığıdır. Bu alışkanlık, dolayısıyla, var olduğu (eksiksiz var) söylenen veya diğer bir ifadeyle, eksiksiz bir itaat alışkanlığı varmış gibi belirtilmiştir, öteki ise; basitçe yokluğu (eksiksiz yokluk) söylenen veya, diğer bir ifadeyle, hiç itaat alışkanlığı yokmuş gibi belirtilmiştir....

²⁷⁸ Tunçay M. (Der.)(2011). Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yakın Çağ (3. Basım)İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 40

²⁷⁹Cevizci ,2009,889

²⁸⁰Bentham ,1891,137, Tunçay ,2011, 40, Coker ,1924,690

.....iki durum arasındaki farklılık, gözlemlediğimiz gibi, itaat alışkanlığında yatar....”²⁸¹

Bentham, siyasal ve doğal toplum ayrımını itaat alışkanlığına bağlar, ona göre doğal toplum itaat alışkanlığının olmamasını ifade ederken siyasal toplum ise itaat alışkanlığının olmasıdır. Yönetici ve yönetenler olarak itaat alışkanlığının bulunduğu durum siyasal toplumun ifadesidir. Dolayısıyla herhangi bir zaman içinde ve herhangi bir toplumda siyasal ve doğal toplumun varlığı veya yokluğu ortaya konacaksa ölçüt itaat alışkanlığının varlığı veya yokluğudur. Eele alınan toplumda itaat alışkanlığı olduğu ölçüde siyasal toplum durumundan, olmadığı ölçüde doğal toplum durumundan söz edilebilir.

Bentham için aynı zamanda siyasal toplum soyut bir terim olmasına rağmen kurgu değildir. Çünkü siyasal toplum ifade edilirken denenebilir durumları ifade eden önermelerle dile getirilmektedir. Siyasi toplum, yönetilen olarak adlandırılan insan topluluğunun yönetici olarak belli bir kişi veya kişilere itaatin olması durumunu ifade eder fakat nedenleri açıklayamaz; sosyolojik anlamda pek çok sebepten ileri gelebileceğini belirtir; dolayısıyla burada önemli olan “itaatin” sağlanmasıdır.”²⁸² Bu tanımdaki kavramlar yönetici, yönetilen, itaat alışkanlığı Bentham için algılanabilir varlıklardır, deneyimden etkilenebilir olduklarından dolayı toplum sözleşmesi gibi kurgu değildirler.

2.4. Hukuki Pozitivizm

Hukukun neliği, özellikleri, içeriği konusunda görüş bildiren doğal hukuk ve hukuki pozitivizm (tüzel olguculuk)²⁸³ karşı saflarda yer almaktadır. Doğal hukuk anlayışında insanların eseri olarak görülen pozitif yasalar, doğal hukukla uyumlu olmalıdır veya doğal hukuktan türetilmelidir; dolayısıyla bu anlayış çerçevesinde hukukun ne olduğu, özellikleri ve geçerliliği ifade edilir.

Doğal hukuk anlayışında olduğu gibi modern düşüncenin eseri olan hukuki pozitivizm içerisinde farklı ekoller bulunmaktadır ama hepsinde ortak olan birtakım

²⁸¹ Bentham ,1891,137-138, 141; Coker ,1924,690-691,692; Tunçay M. (Der.)(1969). Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 3 Seçilmiş Yazılar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:289 ,34,37

²⁸² Furtun A. (2014)Hukuk Felsefesi Dersleri(2. Basım). İstanbul: Beta Basım,98

²⁸³ Raynaud P. -Rials S.(Yayına Hazırlayanlar)(2003), Siyaset Felsefesi Sözlüğü (1. Basım),İstanbul: İletişim Yayınları, 922

özellikler bulunur aynı zamanda bu özellikler, doğal hukuk ile karşıtlık içinde olunan noktalardır.

Hukuki pozitivizme bakıldığında Hobbes, Bentham ve Austin'in başı çektiği sosyal tez anlayışı bulunmaktadır. Onlar için "hukuk siyasi egemenliğe ilişkin bir "sosyal olgu"dur, sosyal bir fenomendir.²⁸⁴ Hukuki pozitivistlere göre hukuk, devletin egemen gücün aracılığıyla koymuş olduğu kurallar anlamına gelir. Tasarlanmış bir hukukun ifadesi olarak görülmektedir.²⁸⁵ Fakat doğal hukuk anlayışında hukuk, insanın doğasında bulunduğu, akılla keşfedildiği ifade edilen evrensel, mutlak ilkeleri gösteren temel hukuktur. Pozitif yasa bu ilkelerden türetilir veya bu ilkelere uygun oldukları ölçüde değerlidir, anlamlıdır, pozitif hukuk içerisinde doğal hukuka aykırı olanlar da doğal hukuka uygun bir hale getirilmelidir. Dolayısıyla bu anlayış çerçevesinde yasaların meşruluğu ve meşruiyetleri temel adalet ve hakları barındıran birincil doğa yasalarına²⁸⁶ göre belirlenir. Doğal hukukçulara göre hukuki pozitivistlerin ifade etmiş olduğu egemen güç ve sosyal uzlaşım ancak yasaların meşruiyeti ve ahlaki geçerlilikleri için ikincil bir kriter olabilir. Fakat hukuki pozitivizm ise ahlaki realizmi reddeder.

Hukuki pozitivizm ile doğal hukuk arasındaki diğer bir tartışma hukuk ve ahlakın ayrılması konusudur. Hukuki pozitivistlere göre bir yasanın ne olduğu belirlenirken nasıl olması gerektiğine ilişkin ifade edilen ahlaki fikirlere zorunlu bir bağlantısının olmadığını savunurlar. Fakat doğal hukukçular ise hukuki pozitivistlerin aksine hukuk ve ahlak arasında zorunlu bir bağ olduğunu savunurlar. Daha önce doğal hukuk başlığı altında doğal hukuk için ifade edilen görüşe baktığımızda doğal hukukçular için insanın davranışlarına dair ölçüye, evrensel ve mutlak olarak doğru akıl ile ulaşabileceğini dolayısıyla evrensel ahlaki ilkeler doğal hukuk olarak adlandırılabilir; çünkü doğal hukukçulara göre insan davranışlarına dair ölçülere yasa/hukuk denildiğinden hukuk ile ahlak arasında zorunlu bir bağ bulunduğunu savunurlar. Daha önce de değinildiği gibi geçerlilik konusunda doğal hukukçular, bir yasanın geçerliliğini ahlaki değerlere uygunluğuna bağlı olarak belirliyordu. Buradan da anlaşıldığı üzere doğal hukuk anlayışında hukuk ve ahlakın arasında bir ilişkinin ve bu ilişkiyle yasaları ahlaktan türetilmesi de söz konusudur. Fakat bir yasanın ahlaki değeriyle yasanın geçerliliği farklı şeylerdir. Hukuki pozitivistler doğal hukukçuların ahlak ile hukuk arasında bir bağ olduğu argümanını hangi ahlak açısından ele

²⁸⁴Uslu, 2011, 242

²⁸⁵Torun, 2011,236

²⁸⁶Uslu, 2011,243

alınacağı biçiminde eleştiriler. Ahlaki norm ve değerler zaman içerisinde değişiklik gösterirler. Aynı toplum içerisinde dahi neyin ahlaki olduğuna dair farklılaşma söz konusu olduğundan doğal hukukçuların ahlak diye söz ettiği yanlış bir ahlak, yani belli bir grubun taraftarı olduğu ahlak olacaktır. Adalet ve ahlak kuralları objektif değil de sübjektiftir. Bu açıdan bilimdeki saltlık olmadığından doğal hukuk ve ahlaktan uzak durmak gerekir. Fakat hukuki pozitivistizmin bu tavrı, hukuku egemen gücü iradesi olarak görmesinden dolayı hukukun adalete uygun olmaması gibi bir problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur.. Çünkü egemen gücün iradesinin yansıması olan ilkeler adil olmayan ilkeler olabilir. Dolayısıyla hukuki pozitivistizmin hukuk anlayışı, keyfi yönetimlerin, otoriter devletlerin ortaya çıkmasını sağladığı şeklinde eleştirilmiştir.²⁸⁷ Pozitivist teoriye göre, sadece olgusal yargılar (jugements de fait) ampirik olarak doğrulanabilirler (vérification empirique). Bu alan bilim alanıdır. Bu alanda “bilinemezlik (non-cognitivism)” ilkesi geçerlidir. Buna göre, değerler ampirik olarak bilinebilir şeyler değildir. Çünkü onlar, ya gerçeklikte mevcut değildirler ya da mevcut olsalar bile, görecelidirler. Yani değerler alanında ya yokluk ya da görecelilik tezi geçerlidir. Yokluk tezine göre, değerler hiçbir şekilde reel dünyada mevcut değildir. Dolayısıyla bilimin konusu olamazlar. Görecelilik(relativisme) tezine göre ise, değerler insan sübjektivitesi alanında reel olarak mevcuttur; ama değişken oldukları için bilinebilir değildir. Hukuki pozitivism, genellikle yokluk tezini savunur. Gerçek dünyada değerler mevcut değildir. Dolayısıyla değerler alanında bilinecek bir şey yoktur. Hatta bu akım, insanın kendi değerlerinin yaratıcısının yine insanın kendisinin olduğunu düşünür.”²⁸⁸ Hukuki pozitivistler ise bütün insanların veya belli bir grubun taraftarı ve her zaman ve herkes için geçerli olan ahlaki değerlerin olmadığını savunarak ahlaki realizmi reddederler.

Hukuki pozitivism ise doğal hukukun ahlak ile hukuk arasında bir bağ olduğu ve yasaların böylesi bir türetilme durumunun olmasını kabul etmez. Hukuki pozitivistlere göre hukuk, egemen gücün iradesinin bir göstergesi, bir bildirimidir. Dolayısıyla hukuki pozitivistlerce hukuk, insan yapıtısı olarak yaratılmış bir şeyi ifade eder. Doğal hukuk ise gelişimi içerisinde hukukun kaynağını Tanrı gibi doğa üstü veya doğa gibi varlıklara dayandırmıştır.

²⁸⁷Torun,2011,236

²⁸⁸ Gözler K.(1999). Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu (1. Basım), Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 18-19

Hukuki pozitivizm bir bilim olarak hukuk düşüncesine sahip olduğundan olgudan değer türetilmeyeceğini, dolayısıyla olanın incelenmesini gerektiğini savunur. Pozitif hukuk doğal hukuktan ve ahlakı hukuktan ayrıldığında hukuk bir bilim olacaktır. Olanla olması gereken arasında bir ayrım yaparak olandan olması gerekenin türetilmeyeceğini ifade ederler.. Olanı gereken değil de olanı incelemek, sadece pozitif hukuku incelemek ve betimlemekle uğraştığında hukuk bir bilim olacaktır. “Bağımsız bir hukuk bilimi kurmak için, bilim dışı kavramlardan hukuku arındırmak zorunludur. Somut olarak yürürlükte olan hukuk, belli uzay zaman koşullarında herkese yöneldiğinden objektiftir, bilimsel araştırmanın kapsamına girebilir. Sübjektif değer yargılarında ise politik eğilim ve çıkarlar ağırlık taşıdığından bilimsellikten söz edemeyiz.”²⁸⁹Bu bağlamda önemli, değerli ve inceleme konusu olan pozitif hukuktur. Ayrıca doğal hukukun yaptırımını vicdani olduğundan devlet yaptırımını olmayan bir hukuktur, hukuki pozitivistler için böyle bir hukuk olanaklı değildir. Hukuki pozitivistlere göre hukukçular tarafsız bir şekilde yasaları değerlendirmeleri ve oldukları gibi ele alınması gerektiğini savunurlar.

Hukuki pozitivistler, hukuki geçerlilik konusunu ise egemen güce dayandırır ve biçimsel geçerliliği (valideté formelle²⁹⁰) savunurlar. “Bir normun geçerliliği, o normun muhtevassından çıkan soyut veya olgusal bir nitelikte değil, onun belirli bir hukuk düzenine aidiyeti ile belirlenir. Diğer bir ifadeyle eğer bir norm, belirli bir hukuk düzeninin içinde yer alıyorsa geçerlidir. Bir hukuk düzenine ait olmak için ise, yani bir hukuk düzeni içinde mevcut olmak içinse, bir norm, başka bir normun belirlediği koşullara uygun olarak konulmalıdır. Bu anlayışa göre, her norm, geçerliliğini bir üst normdan son tahlilde temel normdan alır. Ama bir normun geçerliliğinin temelinin araştırılması sonsuza kadar sürdürülemez. Kaçınılmaz olarak, son ve en yüksek olarak var sayılan bir normda durmak gerekecektir.”²⁹¹

Hukuki pozitivizm içerisinde hukuk ve ahlakın ayrılması düşüncesi doğrultusunda “dışlayıcı/ harici ve dahil edici/ dahili hukuki pozitivizm”²⁹² şeklinde ayrım yapılmaktadır. Bentham, Austin ve Kelsen’in öncüleri sayılan dışlayıcı hukuki pozitivizm için,

²⁸⁹ Öktem N.(2001). Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet. İstanbul: Der Yayınları, 384

²⁹⁰ Gözler. K. (2011).Anayasa Hukukun Genel Teorisi Cilt 1(1. Basım), Ekin Yayınları, 150

²⁹¹Gözler ,2011, 151

²⁹²Uslu ,2011,265

birbirlerinden bağımsız olan ahlak ve hukuk arasında zorunlu bir ilişki yoktur, “hukukun içeriği ve varlığı onun kaynaklarına referansla belirlenir.”²⁹³

Burada hukuki pozitivistizmin anlatılmasının nedeni doğal hukuka karşı olan hukuki pozitivistizmin eleştirilerinin İngiltere’nin yetiştirdiği ilk büyük pozitivist düşünür ²⁹⁴Bentham’ın düşün dünyasında da yansımaları olduğuna bir girizgah olarak ifade edilmesidir.

2.5. Jeremy Bentham’da Hukuk ve Ahlakın Ayrılması Tezi

“Özel ahlâkın amacı mutluluktur: ve yasamanın da bundan başka amacı olamaz. Özel ahlâk her üyesinin, yani söz konusu olabilecek herhangi bir toplumun her üyesinin mutluluğu ve eylemleri ile ilgilenir: ve yasamanın da bundan başkasıyla ilgilenmesi söz konusu olamaz. Şu an’a kadar, öyleyse, özel hukuk ve yasama sanatı el ele gitmektedir. Göz önünde bulundurdıkları veya bulundurmamak zorunda oldukları amaç aynı doğaya sahiptir. Onların mutluluğunu göz önünde bulundurmaları gereken insanlar, aynı zamanda davranışını yönlendirmede ilgilendikleri insanlar tamamen aynıdır. Yakından bilmeleri gerekli olan eylemlerin kendileri bile büyük ölçüde aynıdır. Aralarındaki fark öyleyse nereden gelmektedir? Şundan gelmektedir ki, yakından bilmeleri gereken eylemler, büyük ölçüde olsa da, mükemmel olarak ve tamamen aynı değildir. Tek başına bir bireyin davranışını kendisi ve kendi-akranı olan yaratıkların mutluluğunu üretmesine yönlendirmesi gereken hiçbir durum yoktur: fakat yasa koyucunun (en azından doğrudan bir şekilde, ve belli bireysel eylemlere hemen uygulanan cezalandırma aracılığıyla) toplumun birkaç başka üyesinin davranışını yönlendirmeye girişmemesi gereken durumlar vardır. Kendi de dahil bütün topluma faydalı olmayı vaat eden her eylemi her birey icra etmelidir: fakat yasa koyucunun onu icra etmeye mecbur kılması gerekli böyle her eylem için bu söz konusu değildir. Kendi de dahil, bütün topluma zararlı olmayı vaat eden her eylemden her birey sakınmalıdır: fakat yasa koyucunun onu kendini sakınmaya mecbur kılması gerekli her eylem için bu söz konusu değildir.”²⁹⁵

“Uzlaşı halinde siyaseti ahlaktan ayırmak ve ilke olarak birincisine faydayı, ikincisine adaleti tahsis etmek isteyenler, sadece bulanık fikirler dile getirir. Ahlak ve

²⁹³Uslu ,2011,265

²⁹⁴Güriz ,1999,300

²⁹⁵Bentham ,2008, 389-390

siyaset arasındaki farklılığın tümü, birisinin hükümetin işlemlerini, diğerinin bireylerin tutumlarını yönlendirmesinden (ileri gelir; ama ortak konuları, saadettir.”²⁹⁶

Bentham’ın ahlak ile hukuk arasındaki ayrımını cezanın konusu dahilinde olmayan durumları anlatırken ifade etmiştik. Hukuk ve ahlak aynı amacı yerine getirmeye çalışsa da aynı alanlara sahip değildirler. Ahlakın emrettiği bir eylem yasa tarafından yasaklandığı gibi tam tersi de söz konusudur. Dolayısıyla aynı merkezde bulunan fakat aynı çevreye sahip olmayan alanlar olarak hukuk ve ahlakı ifade eder. Çünkü Bentham, hukuk ve ahlakı bilimsel temeller üzerinde kurma amacındadır ki bunun için hukukun ahlaktan bağımsız hale getirilmesi gerekir.

Bentham bu konuyla ilgili düşüncelerine kısa bir giriş yaptıktan sonra onun bu düşüncelerini İngiliz hukuku common law geleneği temelinde nasıl ifade ettiğini göreceğiz.. Common law, İngiliz kraliyet ve mahkemelerinin zaman içerisinde biriktirerek geliştirdikleri ve temelinde örf ve adete, geleneklere dayalı pratiklerin, düşüncelerin ve kavramsallaştırmaların yer aldığı hukuk sistemidir.²⁹⁷ Emsal esasına dayanan bir sistem olan common law geleneğinin sahip olduğu statüsünü baştan beri devam ettirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bir hakimin davayı çözerken daha önceki kararlara, birikime bakarak karar vermesi şeklinde gelişmiştir, yani emsale dayanan bir karar verme süreci söz konusudur. Böyle bir durum içerisinde bir yasanın geçmişini orta koymak yasanın devamını sağlamak için yeterlidir. Çünkü gelenek içerisinde “en eski olan, en iyidir.”²⁹⁸ şeklinde bir varsayım barındırıyordu. Fakat Bentham, bu durumu şu şekilde eleştirmektedir: “Yaşlı bir kişi gençten daha fazla deneyime sahip olabilirse de tarihin eski bir döneminin daha az deneyimi olmalıdır. O halde “atalarımızın bilgeliği” yeteneklerinin yalnızca yaşadıkları dönemin bilgi durumuna oranla gelişebileceği göz önüne alınınca “türlerin yaşam alanında” beşiğin bilgeliği olmalıdır. İşte bu nedenle, tümüyle farklı bir dönemde ve tümüyle farklı koşullarda onların otoritesine güvenmek saçmalaktır.”²⁹⁹ Ayrıca Bentham için bu türden bir yaklaşım hükümetin başarısını ortaya koyan bir noktada değildir. Hükümetlerin başarısı geçmişleriyle alakalı değildir.

²⁹⁶ Bentham ,2011,21

²⁹⁷ Özkurt ,2013,113

²⁹⁸ Monk-Hampsher ,2004,384

²⁹⁹ Monk-Hampsher ,2004,385

İngiliz hukukunda oldukça geriye giden bir geçmişe sahip bir sistem olarak common law, 18. Yüzyıla gelindiğinde hızı kaybolmaya başlamış fakat bu dönemdeki bazı hukukçular tarafından sistemleştirilmeye çalışarak eski hızına kavuşturulmak istenmiştir. Bu hukukçulardan bir tanesi de Bentham'ın ağır eleştirilerine maruz kalan Blackstone'dur. "1765 yılında "İngiliz Hukuku Üzerine Yorumlar" (Commentaries on the Laws of England) adlı eserinde common law geleneğini sistemleştirme çabalarının bir ifadesidir. Bu eserinde doğal hukuk ile common lawı birleştirmeye çalışan Blackstone, common law geleneğinin mükemmel olduğunu ve olduğu şekilde korunmasını gerektiğini savunmuştur."³⁰⁰ John Stuart Mill, Blackstone'da mevcut olan İngiliz kanunlarının, hakimlerinin mükemmel olduğu görüşüne karşı olan isimler olarak o dönemde Bentham ve James Mill'in olduğunu ifade etmiştir.³⁰¹ Westminster Dergisi ile Bentham'ın, İngiliz kanunlarına yönelik bu batıl inançları zayıflattığını aktarmıştır.

Bentham, Blackstone'u "Ancak ahlaki açıdan doğrulayabileceğimiz yasaların varlığından söz edebiliriz." Şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere hukuk ve ahlak arasında bir bağ kurduğunu savunarak eleştirmiştir. Çünkü Bentham için hukuk ve ahlak ayrı alanlardır, bu şekilde ifadesi etmesinin sebebi de hukukun bilimsel bir temele dayandırma amacıyla olmasıdır. Fakat Blackstone ahlak ile ilgili kendi düşüncelerini ve ön yargılarını öğüt şeklinde hukuk adı altında vermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla hukuk ile ahlak birbirine girmiş bir şekilde bilimsellikten uzak bir görüntü oluşturmaktadır.

Blackstone, İngiliz yaşamın temel ögesi olarak common law geleneğine dayanarak yorumlanan İngiliz hukuku olarak görmekteydi. Onun için "common law ilahi bir vahiy gibiydi: yavaş yavaş ortaya çıkıyordu ve hukuk tarihindeki en küçük ayrıntıya bile huşu ile yaklaşmak gerekiyordu..... Her şey olması gerektiği gibidir..."³⁰² "Bentham, Blackstone'un "ebeveynlerin uygun bir biçimde çocuk dünyaya getirmelerini" bir doğa yasası olduğunu iddia etmesine, bir şey yapmak "eğiliminde" olmakla bir şey yapmak "zorunda" olmak arasında fark olduğuna dikkat çekerek karşı çıkar. Ebeveynler çocuklarına bakmak eğilimindedir ile ebeveynler çocuklarına bakmak zorundadır iki farklı önemedir ve bu önermeler mantıken birbirlerini gerektiren önermeler

³⁰⁰Özkurt, 2013, 113

³⁰¹Ağaoğlu T. (2001). John Stuart Mill Yaşamı ve Düşünceleri (Birinci Basım) İzmir: İlyas Yayınevi, 44

³⁰² Uzun E. İngiliz Analitik Hukuk Teorisi ve John Austin. Sosyal Bilimler Dergisi 2003/2, 6, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423869741.pdf>

değildir.”³⁰³ Blackstone hem Olan ile olması gereken arasında bir ayrım yapmamakta hem pozitif yasaların geçerliliğini Tanrı’nın yasalarına uygunluğuna bağlı olduğu iddiasında olan Blackstone, Bentham’a göre büyük bir yanlışın içindedir. Blackstone, Tanrı gibi insan üstü bir varlığa dayandığı ahlak ilkelerini pozitif yasalar için ölçüt olarak görmekle tehlikeli bir yol açıyordu. Çünkü bu, hem hukukun bilimsel bir analizinin yapılmasını engellemekte ve devletin otoritesini arka plana itmekte hem de eldeki hukuki sisteme karşı olanların kendi ahlaki görüşlerine göre yeni bir sistem oluşturmasını sağlamaktadır. Bu durumda herkes kendine doğru olanı kanun sayacak ve buna göre davranacaktır.

Blackstone’un ortaya koyduğu durumdan kurtulabilmek için Bentham, ilk iş olarak hukukun kavramlarını tanımlanmasını ve daha sonra olan ve olması gereken arasında ayrım yapmaya girişir. “ Hukuk biliminin iki dalı olduğunu Fragment on Government’ın önsözünde şöyle açıklar: Hukuk hakkında bir şeyler söyleyecek herkesin, iki farklı niteliğe sahip olduğu düşünülebilir: Açıklayıcılık ve Denetleyicilik (Yorumlayıcı ve Eleştirci). Açıklayıcının kapsamına, kendisinin varsaydığı şekliyle hukukun ne olduğu girer; Denetleyicinininkine ise hukukun ne olması gerektiğine ilişkin düşünceleri. Dolayısıyla birincisi, öncelikle olayların gerçekleşmesinden sonra düşünce ileri sürme ya da araştırma yapmakla meşguldür; ikincisi ise, nedenleri tartışmakla uğraşır. Açıklayıcı, bu kapsamda kalarak, zihnin anlama, hatırlama ve hüküm verme özelliklerinden başkasını dikkate almaz; oysa ikincisi, kendileriyle konuları değerlendirme fırsatı bulduğu hazzetme ve hazzetmeme sezgileriyle duygusal ilişkiye girer. Değişik ülkelerdeki hukuklar birbirinden oldukça farklıdır: aynı zamanda, bir dereceye kadar, [hukuk] tüm ülkelerde aynıdır. Dolayısıyla Açıklayıcı, daima şu ya da bu ülkenin vatandaşıdır; Denetleyici ise, dünya vatandaşıdır, ya da öyle olmalıdır. Açıklayıcı, Yasa koyucunun ve onun altında çalışan Yargıcın ne yapmış olduğunu gösterecektir; Denetleyici Yasa koyucunun gelecekte ne yapması gerektiğine ilişkin önerilerde bulunacaktır.”³⁰⁴

Bentham’a göre yasa koyucunun ihtiyaç duyduğu eleştirmendir dolayısıyla yorumcu değil. “Blackstone’un hukuk ile ilgili düşünceleri açıklayıcı bir tarzdadır, yorumun arkasına gizlenmiş bir kurulu düzen savunuculuğundan başka bir şey değildir.. Ama hukuk için gerekli olan eleştirmektir.”³⁰⁵ Eleştirmek için de ölçüt gereklidir; bu da her

³⁰³ Tunçel- Gülenç,2014, 350

³⁰⁴Uzun ,2003, 7, Özkurt ,2013,116

³⁰⁵Güriz ,1999,270

zamanki gibi fayda ilkesidir.”³⁰⁶ Başka bir ifade ile açıklayıcı veya yorumlayıcı hukuk , hukukun olan kısmını yorumlar, eleştirici hukuk sayesinde hukuka bilimsel bir temel oluşturulabilir. Bunu da ancak olan hukukun karmaşık olan durumundan kurtarılarak hukukun kavramları tanımlanabilir; fayda ilkesi ışığında eleştirilerek olması gereken hukuk ortaya konabilir.

Açıklayıcı ve denetleyicilik ayrımı temeli anlaşılacağı üzere olan ve olması gereken hukuk ayrımına dayanmaktadır. “Felsefe tarihinde eski bir ayrım olarak olan ve olması gereken ayrımı (olgu ve değer) metafizik bir ayrımdır. Ayrımın temelinde ontolojik olarak değerlerin yapısının olgulardan farklı olduğu yatar.”³⁰⁷ Bu ayrımı felsefe tarihinde ilk olarak David Hume yapmıştır.³⁰⁸ Hume’a göre olgu ile değer birbirinden bağımsızdır ve dolayısıyla birbirinden türetilemezler. Olanın araştırılması olgular arasında olur ve doğruyanlış şeklinde önermeler değerlendirilir. Fakat olması gereken ise olandan çıkarılamaz, ne olması gerektiğini ifade eder. “A Treatise of Human Nature (İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme) adlı eserinde olgudan değere geçişteki anlaşılmazlığı şu şekilde ortaya koymaktadır: Bu zamana kadar karşılaştığı m her ahlak sisteminde, her zaman dikkatimi çeken husus şu olmuştur: Yazar, belli bir süre standart akıl yürütme metodunu takip ederek bir Tanrı'nın varlığını ortaya kor veya beşeri faaliyetlerle ilgili bazı gözlemlerde bulunur. Fakat birden bire "dir" ve "değildir" gibi hüküm ekli olgusal önermeler yerine "malı" veya "mamalı" gibi eklerle ifade edilen değer yüklü önermelerle karşılaşmak beni şaşırtır. Bu değişiklik fark edilemeyen türden bir değişiklik de olsa nihai sonuç böyledir. Bu "malı" veya "mamalı" gibi ekler, yeni birtakım ilişki ve tasdikleri ifade ettiği için, bu durumun gözlemlenmesi ve açıklanması zorunluluk arz eder. Aynı zamanda, bütünüyle anlaşılabilir görünen şey için olduğu kadar, birbirinden tamamen farklı karakterde olan iki şey arasında kurulan bu yeni ilişkinin, nasıl bir dedüksiyon (deduction) olabileceği konusunun da izah edilmesi gereklidir.”³⁰⁹

Bu bağlamda olan hukuk, “hukuk nedir?”; olması gereken hukuk, “iyi hukuk nedir?” “Sorusunu sorar. (Açıklayıcı hukuk bilimi) ³¹⁰Olan hukuk; hukukun özelliklerinin, yönteminin, ilkelerinin analiz edilmesini ifade eden alandır ve yasa koyucunu şu anda

³⁰⁶Uzun , 2003, 7, Özkurt ,2013,120

³⁰⁷ Kılıç R. Olgular ve Değer Problemi, 355, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/780/10005.pdf>

³⁰⁸Özkurt ,2013,117

³⁰⁹ Hume D (1997).. İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme (Çev: Aziz Yardımlı)(A Treatise of Human Nature, 1739-40) (1. Basım). İstanbul: İdea Yayınevi,408-409 ; Kılıç, 355

yaptıklarıyla ilgilidir. (Eleştirel Hukuk Bilimi) Olması gereken hukuk ise şu an eldeki hukuka yani mevcut hukuka iyi bir hukukun sahip olduğu özelliklere göre değer biçilmesidir ve yasa koyucunun gelecekte ne yapması gerektiği ile ilgilidir. Bentham için olan ile olması gereken alanları farklı olduğundan sorularının cevapları da farklı olacaktır. Bentham'ın üzerinde durduğu bu ayrım onun hukuku bir bilim olarak ortaya koyma amacından kaynaklanmaktadır. Çünkü olan ile olması gereken arasında yapılan ayrım sayesinde hukuk, ahlaki, dini alanlardan ayrılmasını sağlayacak ve kendine özgü konusu, yöntemi, araçları olan bir bilim haline gelecektir. Fayda ilkesi temelinde yönetilen bilim olarak hukuk doğal düzenleme ile bir kuralın bir eylemi yasaklaması eylemin yaratacağı zarar ile ilgili olacaktır. Bu bağlamda bir yasanın haklılaştırılması sağladığı yarar bakımından olacaktır. Yasalar, insan doğasına(haz ve acı hesabına) uygun bir şekilde oluşturulmalıdır.

Sonuç olarak, fayda ilkesi ile temellenen bir hukuk ancak bilim olacaktır. Yapılan olan ile olması gereken arasındaki ayrım ile hukukun kendisi dışında olan alanlardan ayrılması sağlanmış ve fayda ilkesi çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yasa koyucu da fayda ilkesine uygun olan eylemleri haz ve acı hesabını yaparak bulacaktır. Yasalarla yasa koyucu, yönetilenlerin mutluluğunu arttırma amacını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bentham'ın bütün bu girişimleri onun toplumsal mühendislik öneren ilk kişilerden bir tanesi³¹¹ olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

2.6. Jeremy Bentham'da Ceza Teorisi

Bentham, hukukun negatif ve pozitif iki işlevi olduğunu öne sürer. Hukukun pozitif işlevi, toplumun mutluluğunun sağlanması için gerekli olan şeyleri ve buna ulaşmada imkanları sağlamaktır. Negatif işlev ise insanların zarar verici olan davranışlarını önlemek amacıyla toplum için acı verici olan durumları azaltmaya çalışmaktır. Bu bağlamda Bentham'ın cezayı ele alışında her zaman olduğu gibi bu konuda da haz ve acı temel almaktadır. Hukukun pozitif işlevi olan mutluluğu arttırmak asıl amaç olduğu için olabildiğince cezaya başvurulmamalıdır. Ceza eğer verilecekse daha büyük bir kötülüğün doğmasını önlemek için verilmelidir. Yani, ceza, hukukun pozitif işlevi olan mutluluğu arttırmada katkı sağlamaktadır. Anlaşılacağı gibi cezanın verilmesiyle suç işleyen zarara

³¹¹ Morton A.(2006)Pratikte Felsefe Temel Sorulara Giriş (çev: Mukaddes İlğün(Üçüncü Basım).İstanbul: Kesit Yayınları,222

sokularak geri kalanların mutluluğunu veya yararını arttırmak düşünülmektedir; ceza kanununda da belirleyici fayda ilkesi görülmektedir. Bu bağlamda ceza kanunun amacı ; insanın hem kendisinin hem de kendisi dışındaki insanların hazzını, yararını veya mutluluklarını önleyen davranışların engellenmesi başka bir anlamda acı çekmelerini sağlayacak olan davranışlardan uzak kalmalarını dolayısıyla hazza ulaşmak olan amaçlarını yerine getirmede katkı sağlamaktır. Yani penology³¹² (ceza kanunu);” medeni hukuka etkinlik kazandırmaya çalışır.”³¹³ Bu şekilde hukuk, cezalar yoluyla insanlar üzerinde direkt olarak etkide bulunmaktadır.

Bentham için hukuk kurallarının birinci bölümü egemen gücün iradesini, ikinci bölümü ise yaptırımları, ki yaptırımlar egemen gücün iradesine itaati sağlar, ifade eder. Hukukun yaptırımı olarak en yaygın olarak ceza kullanılmaktadır, bunun yanında bazı durumlar da mükafat da yaptırım olarak kullanılmaktadır. Cezanın daha çok kullanılmasının sebebi ise cezanın mükafata oranla daha keskin olması, mükafatın sağladığı hazzın sınırlı ve geçici olmasına karşılık cezanın yarattığı acı daha kapsamlıdır ve devamlılığı vardır; ayrıca mükafatın bir yaptırım olarak görülüp uygulanması devlet için daha maliyetlidir. Fakat cezadan daha çok kazanç sağlayacak bir yol (eğitim) varsa da onun kullanılabileceğini de ekler. Dahası Bentham’a göre bir hukuk kuralı bünyesinde hem mükafatı hem de cezayı barındırabilir fakat cezanın daha baskın olduğunu da savunmaktadır.

Hükümetin ceza vermesini yaptırımlar kuramıyla ortaya koyan Bentham için “fiziksel veya doğal, siyasi, dini ve ahlaki veya yaygın yaptırım veya haz ve acı” şekli vardır.

“Kötülükleri ve iyilikleri dört sınıf olarak tefrik edebiliriz: 1.fiziki,2. Ahlaki, 3. Siyasal, 4.dini.

Bununla beraber, belirli davranış kurallarına bağlanmış ödül ve ceza niteliğindeki iyilik ve kötülükler değerlendirildiğinde dört müeyyide [şekli] tefrik edilebilir:

³¹² Copleston ,2000,19

³¹³Özkurt,2013,190

1- İnsanın müdahalesi olmaksızın kendiliğinden harekete geçen, doğanın olağan seyri içinde beklenebilecek veya hissedilebilecek acı ve hazlardan, doğal veya fiziki müeyyideler meydana gelir.

2- Arkadaşlık veya nefret, kıymet verme veya küçümseme, tek kelimeyle bizim hakkımızda [verdikleri] ani hüküm gereği insanlardan beklenebilecek veya [inşalar tarafından) hissettirebilecek acı ve hazlardan, ahlaki müeyyide meydana gelir. Bu aynı zamanda halk, kamuoyu, onu, sempati hazları ve acılarının müeyyidesi (olarak) adlandırılabilir.

3- Yasalar gereğince hakimlerden beklenebilecek veya [hakimler tarafından] hissettirilebilecek acı ve hazlar siyasi müeyyideyi teşkil eder: aynı şekilde bu yasal müeyyide olarak da adlandırılır.

4- Dinin [verdiği] vaatler ve göz dağları gereği gibi beklenebilecek veya hissedilecek acı ve hazlardan dini müeyyide oluşur.”³¹⁴

“Bir adamın evi yangın sonucu yok olmuş... Bu, onun ihtiyatsızlığının sonucu mudur? [O halde], bu acı doğal müeyyideden kaynaklanır. Bu, bir hakim kararıyla mı [olmuştur]? [Öyleyse] bu, bir siyasal müeyyide acısıdır. Bu [iş] komşularının kötü yürekliliğiyle mi [bu hale gelmiştir]? [Bu takdirde] bu, bir halk müeyyidesi acısıdır. Bu, [kendisine karşı] hata yapılan Tanrı'nın dolaysız bir fiili olarak mı farz edilmektedir? [Bu durumda], bu, dini müeyyide veya alelade bir şekilde söz dökülen Tanrı'nın takdiridir.”³¹⁵

“Bu dört müeyyide ilişkili dört yasa gövdesi tahayyül edebilir. Bu dört yasa gövdesi yalnızca bir tane [gövde] oluşturacaksa, her şey olası en yüksek yetkinliğe ulaşır.... Bununla birlikte, yasa koyucu siyasal müeyyidenin dolaysız olarak yalnızca kendi tasarrufunda olduğunu her zaman hatırlamalıdır. Diğer üç iktidar, zorunlu olarak onun rakipleri veya müttefikleri, karşıtları veya hizmetkarlarıdır. Eğer onları hesaba katmazsa, [çıkardığı] sonuçlarda yanılır; ama onları aynı görüşe yönlendirirse, inanılmaz bir gücü olur. Bunların birleşimi yalnızca faydacılık sancağı altında tutulabilir.”³¹⁶

³¹⁴Bentham ,2011, 34-35

³¹⁵Bentham ,2011, 35-36

³¹⁶Bentham ,2011, 36-37

Yaptırımları bu şekilde açıklayan Bentham için siyasi yaptırım (müeyyide) egemen gücün sınırları içerisinde olup egemen güç tarafından etkin kılınabilir. Aslında egemen güç hukuk kurallarıyla sınırlarını çizdiği davranış şekilleriyle sağlamaya çalıştığı itaati, bu davranış şekillerine aykırı bir eylemde bulunulduğunda yaptırımlarla elde etmeye çalışır. Egemen güç için yaptırımların uygulanmasında gücü elinde bulundurma egemen gücün fiziki gücünü de ifadesidir³¹⁷. Egemen güç diğer yaptırımları da göz önünde bulundurarak siyasi yaptırımı daha güçlü kılabilir bu da ancak fayda ilkesi ile olur. Bu durumda siyasi bir yaptırım olan cezanın ne olduğuna, belirlenirken nelere dikkat edilmesi gerektiğine geçilebilir.

“Bütün yasaların ortak genel amacı toplumdaki mutluluğu arttırmaktır veya arttırmak olmalıdır; dolayısıyla ilk elde bu mutluluğu azaltacak her şeyi mümkün olduğunca ortadan kaldırmaktır: diğer bir deyişle yanlış edimi dışlamaktır.

Fakat cezanın kendisi tamamen yanlış bir edimdir: bütün ceza kendi içinde kötüdür. Fayda ilkesine göre, ceza kabul edilecekse bile, daha büyük bazı kötülükleri ortadan kaldırmayı vaat ettiği sürece kabul edilmelidir.”³¹⁸

Ceza aslında kötüdür ; çünkü ceza verildiğinde kişinin acı çekmesi sağlanmaktadır fakat daha büyük kötülükleri önleme özelliğine sahiptir bu yüzden de toplumun mutluluğunu artırma amacı için gereklidir. Hukukun negatif işlevinin ifadesi olarak ceza vermesi hükümetin “aslında muazzam bir kötülük yuvası”³¹⁹ olarak düşünülmesini sağlayabilir.

Suçun yokluğunda ceza da yoktur; yani suç işlendiğinde ancak suçu işleyen kişiye ceza yaptırımı uygulanabileceğini savunan Bentham’a göre cezanın asli amacı, caydırıcıdır. Bu durumda caydırıcı olabilecek bir cezanın miktarı nedir? Sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu soru cevaplanırken egemen gücün yönetilenlerin tepkilerini de dikkate alması gerekmektedir. Çünkü uygunsuz bir ceza, hem yönetilenlerin cezanın uygulanmasındaki ortaklığını hem de cezanın caydırıcılığını ortadan kaldırır ve genelin

³¹⁷Furtun ,2014, 98

³¹⁸Bentham ,1781/2000,134

³¹⁹ Mazlish B., Bronowski J.(2012). Leonardo’dan Hegel’e Batı Düşünce Tarihi. (Çev: Elvan Özkavruk Adanır)(1.Basım), Say Yayınları, 606

mutluluğuna, yararına bir katkı sağlamaz. Bu durumda “cezalar nasıl belirlenecektir? Sorusu ortaya çıkar ki:

“Cezalar, suçun suçluya sağladığı faydadan daha büyük bir zararı içine almalıdır ki suçların sayısı azalsın. Suçun doğurduğu zararın büyüklüğü oranında ceza da büyük olmalıdır. Cezanın doğurduğu elem, suçun suçluya sağladığı yararı mümkün olduğu ölçüde az aşmalıdır. Her ceza ıstırap vericidir. Bu yüzden kanun koyucunun cezaları belirtirken dikkatli olması gerekir.”³²⁰ Şeklinde cezaların belirlenmesindeki kuralları ortaya koyar. Ayrıca cezaların belirlenmesinde kin gütmek veya intikam almak gibi sübjektif olan duygulara yer verilmemesi gerekmektedir. Bentham, haz ve acıları sınıflandırırken intikam duygusu vs. tatminiyle ortaya çıkan hazlar olduğunu ifade etmişti. Dolayısıyla bu tür hazlar insanın doğasında bulunan ona yakın olan duygulardır. O yüzden bu tür duyguları ceza konusuna karıştırmadan hareket edilmesi gerektiğini savunur. Buradan da tekrar ifade edildiği gibi temelde fayda ilkesi yatmaktadır; hem kişinin hem de toplumun çıkarı göz önünde bulundurularak cezaların sert ve ağır olması önlenmeye çalışılmaktadır. Bu aynı zamanda cezanın etkisinin de korunmasını sağlar.

“Bentham’ın cezanın amacını caydırıcı olarak görmesiyle caydırıcılığa yaptığı vurgu yüzünden suç ve ceza arasında orantısızlığa sebep olacağı konusunda eleştirilmiştir. “Kant gibi cezanın ahlaki ölçütünün hak etme olduğunu düşünenler için faydacılığın cezanın çeşitli toplumsal amaçları gerçekleştirme aracı olarak kullanılması anlayışına karşı çıkarlar.”³²¹ İnsanı kendinde bir amaç olarak gören Kant için Bentham’ın ifade ettikleri amaç olan insan ilkesine karşıdır. Çünkü genelin mutluluğunu arttırmak, düzenin devamlılığını sağlamak amacıyla bir masumu cezalandırmak aslında geri kalanların amaç olarak görülmesi ve onlara göre davranılmasını dolayısıyla da masum kişinin araç yerine konulmasının bir ifadesidir.

Bentham açısından suç ve ceza arasındaki oran ile ilgili kuralları şu şekildedir:

“1.Ceza, suçlunun suçtan vazgeçmesinin getireceği kardan daha büyük olmalıdır.

³²⁰Güriz ,1999,271

³²¹ Tunçel - Gülenç2014, 361

2.Suç ne kadar büyükse ceza da o kadar büyük olmalıdır: Suç işlemeye kararlı bir kişinin suçu gerçekleştirmesinin pe çok yolu bulunabilir, büyük suça büyük ceza vermek bu nedenle o kişiyi daha küçük bir suçu işlemeye yöneltir.

3.Her suçlu, aynı suç için aynı cezayı almalı ve cezalar belirli durumlara uyum sağlayabilmek için çeşitli olmalıdır.

4.Cezanın miktarı, etkili olmasını sağlamaya yetecek minimum şartlardan daha fazlasını içermemelidir.

5.Suçlunun içinde bulunduğu belirsizlik ne kadar fazla ise potansiyel ceza da o kadar fazla olmalıdır.

6. Suçlu, suç işlemeyi alışkanlık haline getirmişse, ceza yalnızca mevcut suçun önlenmesinin doğuracağı faydanın miktarından da fazla olmalıdır.”³²²

Bentham’ın sıraladığı bu kurallardan üçüncüsü ile ilgili olarak aynı suçu işleyen iki kişinin aynı cezayı alması aynı etkiyi yaratmamaktadır şeklinde eleştiriler gelebilir. Victor Hugo’nun yaratmış olduğu Jean Valjean karakterinde olduğu gibi kız kardeşinin çocukları için ekmek çalması ve bu suçundan dolayı hapse atılmasının kız kardeşi ve çocukları açısından daha kötü bir duruma düşmesine sebep olmaktadır; çünkü bu durumda ellerinde hiçbir şey yokken Jan Vealjen tarafından bir parça da olsa ekmek bulma ihtimalleri varken artık Jan Valjean’ın hapse atılmasıyla ihtimalleri de ortadan kalkarak daha da kötü bir durumla karşı karşıya kalmaktadırlar. Fakat aynı suçu bir ekmek alabilecek durumda olan birisinin yaptığını varsaydığımızda durum onun için Jan Valjean kadar kötü değildir. Zaten ekmek alabilmekteyse o hapse girdikten sonra da geride kalanlar karınlarını doyurabilir. Dolayısıyla aynı suça aynı cezanın verilmesi bu durumda doğru gözükmemektedir.

Bentham daha önce de üzerinde durduğu bir konu olan hukuk ve ahlak arasındaki ilişki ceza kanunu ele alırken de değindiği bir konudur. Bentham, yasaların karışmaması gerektiğini ifade ettiği bazı durumlar olduğunu yani cezaların konusunu oluşturmayan bir takım durumlar olduğunu ifade eder ve bu durumları 4 başlık altında toplamıştır:

³²²Özkurt ,2013,198

“Özel ahlâkın amacı mutluluktur: ve yasamanın da bundan başka amacı olamaz. Özel ahlâk her üyesinin, yani söz konusu olabilecek herhangi bir toplumun her üyesinin mutluluğu ve eylemleri ile ilgilenir: ve yasamanın da bundan başkasıyla ilgilenmesi söz konusu olamaz. Şu an’a kadar, öyleyse, özel hukuk ve yasama sanatı el ele gitmektedir. Göz önünde bulundurdıkları veya bulundurmamak zorunda oldukları amaç aynı doğaya sahiptir. Onların mutluluğunu göz önünde bulundurmaları gereken insanlar, aynı zamanda davranışını yönlendirmede ilgilendikleri insanlar tamamen aynıdır. Yakından bilmeleri gerekli olan eylemlerin kendileri bile büyük ölçüde aynıdır. Aralarındaki fark öyleyse nereden gelmektedir? Şundan gelmektedir ki, yakından bilmeleri gereken eylemler, büyük ölçüde olsa da, mükemmel olarak ve tamamen aynı değildir. Tek başına bir bireyin davranışını kendisi ve kendi-akranı olan yaratıkların mutluluğunu üretmesine yönlendirmesi gereken hiçbir durum yoktur: fakat yasa koyucunun (en azından doğrudan bir şekilde, ve belli bireysel eylemlere hemen uygulanan cezalandırma aracılığıyla) toplumun birkaç başka üyesinin davranışını yönlendirmeye girişmemesi gereken durumlar vardır. Kendi de dahil bütün topluma faydalı olmayı vaat eden her eylemi her birey icra etmelidir: fakat yasa koyucunun onu icra etmeye mecbur kılması gerekli böyle her eylem için bu söz konusu değildir. Kendi de dahil, bütün topluma zararlı olmayı vaat eden her eylemden her birey sakınmalıdır: fakat yasa koyucunun onu kendini sakınmaya mecbur kılması gerekli her eylem için bu söz konusu değildir.”³²³

“[Ahlâkı hukuktan ayırt eden] çizgi öyleyse nerede çizilecektir?—Bunun detayına girmeyeceğiz. İsimiz ahlâkın karışması ve yasamanın (en azından doğrudan bir şekilde) karışmaması gereken durumlar hakkında bir fikir vermektir. Yasama doğrudan bir şekilde müdahale ettiğinde bu cezalandırma yoluyla olmalıdır. Şimdi, cezalandırmanın siyasal olarak onaylanan müeyyide anlamında, uygulanmaması gereken durumlardan zaten söz edildi. Öyleyse, yasamanın karışmaması gerekirken, özel ahlâkın karışması gereken durumlar varsa, bu durumlar iki sanat veya bilim dalının sınırlarını ortaya koymada işe yarayacaktır. Bu durumlar hatırlanabileceği gibi dört çeşittir:

1. Cezanın temelsiz olduğu durumlar.
2. Cezanın etkisiz olduğu durumlar.
3. Cezanın kazançlı olmadığı durumlar.

³²³Bentham ,2008, 389-390

4. Cezanın gereksiz olduğu durumlar”³²⁴

Cezanın temelsiz (yersiz, sebepsiz) olması, yapılan eylemin herhangi bir kişi için zarar doğurmaması, eylemin tamamen yanlış olmaması yani büyük ölçüde fayda sağlaması ve suç için yeterli olan tazminatın ödenmesinin imkanı varsa bu ödeme durumunun kesin olması ³²⁵ durumunda verilen ceza temelsiz olacaktır.

Cezanın etkisiz olması, eylem yapılmadan önce o eylemle ilgili bir ceza yasayla belirtilmemişse veya yapılacak olan eylem hakkında ceza yasalarda içerilmiş fakat kamuoyuna açıklanmamışsa, yasayla ceza verileceği içerilmiş ve duyurulmuş olduğu halde eylemi yapan kişinin yaptığı eylemin o ceza kapsamında yasaklamış olduğu eylemlerden biri olduğunu bilmemesi veya başka insanların veya doğal tehlikelerin eylemi yapan kişi üzerinde etkisinin olması yani istemsiz bir şekilde yapması³²⁶ verilecek olan ceza etkisiz olacaktır. Ayrıca Bentham için akli dengesi bozuk olanların yani delilerin, sarhoşların ve reşit olmayanlara³²⁷ verilen cezalar etkisizdir. Bu konuda Hart’ın, Bentham’ı suçu işleyen sarhoş veya deli olduğunu ifade ederek mahkemeyi kandırabileceğini söyleyerek eleştirir. Bentham için bu durumlar “affedici koşullar olsa da Hart bunların hafifletici nedenler”³²⁸ olarak görülmesini savunmuştur.

Cezanın kazançlı olmaması ise cezanın önlediği suçun zararından daha büyük zarara neden olması başka bir deyişle faydadan ziyade daha çok zarar sağlamışsa verilecek olan ceza kazançlı değildir.

Cezanın gereksiz olması ise ceza verilmeden de zararın önlenilebileceği veya zararın kendiliğinden kaybolacağı durumlarda ceza gereksiz olacaktır.

2.7. Panopticon

Çok yönlü bir düşünüşe sahip olan Bentham sadece siyasi konularla ilgilenmemiş farklı konularda farklı bir çok tasarı ve projeler hazırlamıştır. “Yiyeceklerin bozulmalarını önlemek amacıyla soğuk bir yerde saklanması için tasarruf depoları, ordu için amfibi

³²⁴Bentham ,1781/2000,134 ;Bentham ,2008,390

³²⁵Bentham ,1781/2000,135

³²⁶Bentham ,1781/2000,135-136-137

³²⁷Bentham ,1781/2000,136

³²⁸Tunçel- Gülenç,2014,360-361

aracı(kardeşi Samuel'in planlarını çizdiği), orta sınıf ailelerin çocukları için faydacılığı öğretmek amacıyla Yaralı Bilgiler Okulu ve yararcılığın propagandası için de Westminster Review dergisinin çıkarılması (Bentham'ın toplamış olduğu paralarla 1824'de çıkmıştır)³²⁹ gibi bir çok proje ortaya koymuştur. Bu projeler arasında bir de Panopticon adını verdiği gözetim evi oldukça ünlüdür. Ceza kanununu ortaya koyduktan sonra Bentham bir de suçluların cezalarını çekebilmeleri, onların ıslahı için bir kurum olarak Panopticon'u tasarlamıştır.” Panopticon, Bentham'ın döneminde mahkumlara yapılan işkenceleri, baskıyı önlemek ve hapishane koşullarının iyileştirilmesi için öne sürdüğü bir kurumdur. Bentham, bu kurum içerisinde mahkumların üretici olmaları , meslek edinmeleri, topluma yararlı bir hale getirilmesi amaçlamıştır. Asıl amaç mahkumların kendilerinin taşıyıcı oldukları bir iktidar durumunu içine almalarıdır.³³⁰ Panopticon, Bentham'ın felsefesinin somut bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.³³¹ “Aynı zamanda Bentham'ın reform ideolojisi ve hukuk bilimi oluşturma girişiminin güçlü ve zayıf yönlerini gösteren bir proje olarak da ifade edilmektedir.”³³² Son olarak Panopticon'un mimarisi, işleyişi, düzeni, gözetmenler ve mahkumlarla ilgili en ufak noktaların bile ayrıntılı bir şekilde ifade edildiği görülmektedir; bu anlamda Bentham'ın her şeyi en ince ayrıntısına kadar düşünme özelliğinin de bir yansıması olarak görülebilir.

Panopticon, Bentham ile ünlenmiş proje olsa da aslında mühendisliği kardeşi Samuel'e ait bir projedir.³³³ Bentham ve kardeşi hem toplumsal sorunlara bir çözüm hem de para kazanmak amacıyla bu proje üzerinde durmuşlardır. Samuel'in icatları olan ahşap ve metal eşyalar mahkum tarafından yapılıp üretim sağlanarak para kazanılması düşünülmüştür.

“Büyük Katherina'nın gözdesi Prens Potempkin için 1780 yılında Rusya'ya giden Samuel, Potempkin'in Cricheff'deki malikanesine gemi mühendisliği görevi için gider ve bu malikanenin yönetimini tamamen üstüne alır ve bu sırada Panopticon'u tasarlar. Panopticon'u Samuel gemi inşası için İngiltere'den getirdiği işçilerin eğitilmesi ve

³²⁹ Mazlish- Bronowski ,2012,620

³³⁰ Gürbüz,2012,107

³³¹ Watkin- Pease C.(2008), Bentham'ın “Panoptikon”u ve Dumont'un “Panoptique”i (Çev: Barış Çoban), Panpticon : Gözün İktidarı, İstanbul: Su Yayınları,77

³³² Mazlish -Bronowski ,2012,621

³³³ Watkin- Pease ,2008,77

denetlenmesi³³⁴ için tasarlamıştır. Tasarım; bir çok işçinin denetimin sağlanması amacıyla merkezi denetim ilkesine dayanıyordu.1788’de kardeşini ziyarete giden³³⁵ Bentham kardeşinin projesinden etkilenir, Middlesex’de ıslahevi yapılacağını öğrendiğinde projenin ceza evi olarak da kullanılabileceğini düşünür.³³⁶ Aynı zamanda projenin “bakımevi, okul, akıl hastaları için ıslah evi, hastane, fabrika”³³⁷ gibi bir çok amaç için de kullanılabilmesi için de tasarlanabileceğini de ifade etmiştir.” “Namussuzları namuslu, aylakları çalışkan insanlara dönüştüren bir atölye” tanımlıyordu.³³⁸ olarak Projeye Bentham’ın en büyük katkısı da “ herhangi bir istisna olmaksızın, içerisinde çok sayıda insanın gözetim altında tutulmasının amaçlandığı tüm yapılara uygulanabilir”lik katmasıdır.³³⁹ Bentham, cezaevi olarak düşündüğü Panoptikon ile ilgili düşüncelerini İngiltere’ye gönderdiği “Panoptikon Mektupları” adlı yirmi bir mektupta anlatmıştır.”³⁴⁰

Panopticon için evlerinin bir bölümü atölye olarak kullanılmışlardır. Bentham projeyi cezaevi modeli olarak düşünüp hareket etmiştir ki İngiliz hükümetinin ilgisini çekebilmek için çok uğraşmış hatta kampanya bile başlatmıştır. Önerisi reddedilse de 1813’de hükümet Bentham’a emekleri için bir miktar ödemedede bulunmuştur.³⁴¹

Fransızlara, Bicêtre hapishanesinin Panopticon tasarımıyla yenilenmesi için öneri sunar, bu çalışması çevirmen ve editörü olan Dumont tarafından “Panoptique” başlığıyla Fransızca bir özet, Ulusal Meclis üyesi Garran de Coulon’a gönderilmiş. Çalışma basılarak meclise dağıtılmasına rağmen sonuçsuz kalmıştır.³⁴²

Hem Bentham’ın hem de Samuel’in tasarladığı şekilde proje hayatları boyunca emek vermelerine rağmen hiçbir zaman hayata geçirilemedi. Bentham’ın tasarladığı hapishanenin inşasının olmamasının sebepleri kaynakların olmaması ve politik sebeplerden ; Samuel’in tasarısı ise Türkler ve Ruslar arasındaki savaş yüzünden Potempkin’in

³³⁴ Werret S. (2008), Potemkin ve Panoptikon : Samuel Bentham ve On Sekizinci Yüzyıl Rusyasında Mutlakiyetçi Mimari(Çev : Barış Çoban- Zeynep Özarslan), Panopticon: Gözün İktidarı, İstanbul: Su Yayınları,90-96

³³⁵ Atkinson, C. M., (1905), Jeremy Bentham: His Life And Work, London, Methuen&Co,78

³³⁶ Watkin- Pease ,2008,77

³³⁷ Bentham j.(1995), The Panopticon Writings, New York: Verso Books, s. 34.

³³⁸ Mazlish -Bronowski ,2012,621

³³⁹ Werret ,2008,108

³⁴⁰ Watkin- Pease ,2008,78; Werret ,2008,90

³⁴¹ Atkinson, 1905,26

³⁴² Watkin- Pease 2008,80

malikanesini satmasıyla hayata geçirilememiştir.³⁴³ Daha sonra Samuel Rusya döndüğünde 1806 yılında tasarısına dayanarak Panoptikon Sanat Okulunu kurmuştur. Katerina'nın torunu Aleksander tarafından tasarının desteklenmesiyle daha sonraki yapılan yapılarda da Panoptikon'un yansımaları görülmektedir ki Jeremy Bentham'a 1812 yılında verilen raporla da bu şekilde olduğu belirtilmiştir.³⁴⁴

Bentham'ın Panopticon adı verdiği tasarısının ortaya çıkışına değindikten sonra Panopticon'un mimarisi ele alınacaktır.

Panopticon daire şeklinde olmalı; bu şekilde tek bir yerden bir çok mahkum gözlenebilecektir, dairenin çeperinde mahkumların odaları (hücre)³⁴⁵ birbirlerinden ayırdır ve uzunluğu, kalınlığı belirlenmiş olan duvarlar olduğu için birbirleriyle iletişim kuramayacak ve birbirlerini göremeyecek şekildedir; bu duvarlara bölüm duvarları³⁴⁶ olarak adlandırmıştır. Dairenin merkezinde ise gözetmen locası³⁴⁷ bulunur, gözetmenin mahkumlara gözükmeden gözetleme yapmasını sağlar.. Ara bölge veya dairesel alan³⁴⁸ olarak adlandıran merkezle dairenin çeperi arasında boş bir alan bulunmaktadır. Hücrelerde hücrenin içini ve gözetmen locasına uzanan bölümü aydınlatmak amacıyla bir pencere³⁴⁹ bulunur. Aynı zamanda her hücre de bacalar olduğundan mahkumların ısınma problemi de ortadan kaldırılmıştır. Hücrelerin merkeze doğru bakan tarafında, gözetmenlerin rahat bir şekilde gözetebilmeleri için gerekli aydınlığı sağlamak için demir parmaklıklar vardır. Gözetmen locasında stor perdeler vardır; bu perdelerle mahkumların gözetmen locasında gözetmen olup olmadığını ışığın vurmasıyla anlayacağı için “bina dairenin iki çapıyla oluşturulmuş olan ve birbirlerini 90 derecelik açıyla kesen bölmelerle dörde ayrılarak”³⁵⁰ mahkumların gözetmen locasında gözetmenin olup olmadığını anlaması engellenir. “Başka durumlarda gerekli olan ama sorunlu durumlarda da sesin duyulmasını ve de uzaktan bir mahkumun gözetleyicinin başka bir mahkumla uğraştığını öğrenmesini engellemek için gözetleyici locasından, alanı geçerek, tüm hücrelerle ve böylelikle locanın penceresinin karşısındaki tarafa da küçük bir metal tüple ulaşılabilir. Bu alet aracılığıyla,

³⁴³Werret ,2008,108

³⁴⁴Werret ,2008,108

³⁴⁵Bentham ,2008,14

³⁴⁶Bentham ,2008,14

³⁴⁷Bentham ,2008,14

³⁴⁸Bentham ,2008,14

³⁴⁹Bentham ,1995,35 ; Bentham J.(2008), Panoptikon: Gözün İktidarı(Çev:Barış Çoban, Zeynep Özarslan)(1. Basım), İstanbul: Su Yayınları,14

³⁵⁰Bentham ,2008,15

birinin en küçük fısıltısı bile diğerlerince, özellikle de kulağını tüpe dayandığında, duyulabilir.”³⁵¹ Bu tüpler hem gözetmenin gözetmek için yer değiştirmeden mahkuma talimatlarını vermesini hem de aynı anda bir çok gözetmenin farklı hücreyle iletişimde yaşanacak olan karışıklığı engellemesinde faydalı olmaktadır. Bentham’ın ortaya koyduğu bu tüpler aynı zamanda şu an kullanılan dil laboratuvarlarının kaynağını oluşturduğu söylenebilir.³⁵² Ayrıca binanın tepesine acil durumlar için bir çan kulesinin de gerekli olduğunu belirtmiştir.

Foucault (1926-1984); “ne kadar kafes varsa o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her bir oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır.” ³⁵³şeklinde Bentham’ın Panopticon’un mimarisi yorumlamıştır. Ayrıca Foucault, Bentham’ın hücre ilkesini tersine döndürdüğünü ifade etmiştir. Çünkü mahkumun karanlıkta bırakılması söz konusuysen Bentham, mahkumun aydınlık içinde olmasını tasarlamıştır. Foucault şunları da ekler:” Tam ışık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır. Görünürlük bir tuzaktır.....Mahkumlar görülmekte, ama görmemektedir; bir bilginin nesnesidir, ama asla bir iletişim öznesi olmamaktadır.”³⁵⁴ Ayrıca Bentham Panopticon’un mimarisinde mahkumların duvarlarla iletişimini de ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla mahkumların birbirleriyle iletişimde bulunamamaları güvenliği de sağlar. Toplu bir şekilde kaçış için planlar hazırlamaları bu şekilde engellenmiştir.” Kalabalık, bitişik kitle, coşkulualışveriş yeri, oluşan bireysellikler, ortak etki, bir ayrılmış bireysellikler koleksiyonu lehine olmak üzere iptal edilmiştir.”³⁵⁵

Foucault, Bentham’ın Panopticon tasarısı ile Le Vaux’un Versailles’daki hayvanat bahçesi arasında bir benzerlik olduğunu da savunmaktadır:” Panopticon, bir krallık hayvanat bahçesidir; bireysel dağıtımın spesifik gruplandırılması yoluyla hayvanın yerine de kaçamak bir iktidar makinesi geçmiştir.”³⁵⁶ Aynı zamanda Panopticon’u bir laboratuvara da benzetmektedir: “ Panopticon laboratuvar olma yanıyla, deney yapma,

³⁵¹Bentham ,2008,15

³⁵² Watkin- Pease ,2008,78

³⁵³ Foucault M.(2000). Hapishanenin Doğuşu (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay).Ankara:İmge Kitabevi, 295-296

³⁵⁴Foucault ,2000,296

³⁵⁵Foucault ,2000,296-297

³⁵⁶ Gürbüz, 2012,107-108, Foucault ,2000,296

tutukluları değiştirme, bireyleri terbiye veya yeniden terbiye etme makinesi olarak kullanılmaktadır.³⁵⁷

Panopticon'un işleyişine baktığımızda en temel nokta gözetmenin bulunduğu yerdir ve bunu şu şekilde açıklar:...için özü, iyi bilinen, etkili görünmeden gözetleme mekanizmasıyla birleşen gözetleyicinin konumunun merkeziliğinde yatmaktadır...."³⁵⁸ve devam eder: "Binanın genel biçimine gelince, bir çok amaç için en kullanışlı olan dairesel biçim gibi görölmektedir..."³⁵⁹ Daire biçiminde olması gözetmenin yer değiştirmeksizin aynı anda bir çok mahkumun gözetim altında tutulmasını sağlar. Bentham'ın en önemli amacı; mahkumlarda "iktidarın işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli görülebilirlik durumunu yaratmaktır".³⁶⁰ Amaç mahkumun her an gözetim altında hissetmesidir. Gözetim altında olduğunu bilen, hisseden bu şekildemahkumlar otokontrol sahibi olacaklardır. Bu şekilde işleyen bir sistem devam ettikçe olabildiğince çok ıslah gerçekteştirilecektir.; en az problemle en yüksek ıslahın gerçekteştirilmesi sağlanacaktır. Her an gözetlendiği hissinde olan mahkumun bu hissini yaratma ve devamlılığını sağlama konusunda gözetmen çok önemlidir. Gözetmenin olmadığını bilen bir mahkum otokontrol sağlama isteğinde olmayacağı için sistem işlemeyecektir. Gözetmenler sürekli olarak gözetme içinde olsalar bile gözetmen locasında mahkumları gözetlediklerini veya gözetleme olasılıkları olduğunu mahkuma hissettirdikleri zaman, mahkumlar gözetim kulesini gördükçe mahkumda gözetlemenin sürekli olduğu algısı yerleşir. Gözetlemenin kurgusu zihne yerleştikten sonra sistem otomatik bir şekilde işleyecektir. Bilgi asimetrisine dayalı bir sistem olduğu görölmektedir..³⁶¹ Gözetmen, mahkumların yaptıkları her şeyi görürken, onlar hakkında her bilgiye sahipken mahkumla ise gözetmen hakkında bilgisi yoktur. Ayrıca gözetmenler bilginin öznesi olurken mahkumlar bilginin nesnesi durumundadırlar. Aynı zamanda gözetmenlerin mahkumların davranışlarına yol gösterici ve bilginin öznesi olması gözetmenin özgürlüğünü ifade ederken, mahkumların ise kendi iradelerinin yerine gözetmenin iradesinin geçmesi ve bilginin nesnesi ve zaten hapishanede olmaları özgür olmadıklarını ifade etmektedir. Burada mahkumlar üzerinde yöneticinin iradesini koyma amacı söz konusudur.³⁶² Yapılması beklenen davranışlar hakkında mahkumların hisleri, istekleri önemli değildir. Önemli olan mahkumların gözetmenlerin iradelerini tanıyıp kabul

³⁵⁷Foucault ,2000,300

³⁵⁸Bentham ,2008,23

³⁵⁹Bentham ,2008,23

³⁶⁰Gürbüz ,1999,67-68

³⁶¹ Bauman Z. (1997), Özgürlük (çev: Vasıf Erenus). İstanbul: Sarmal Yayınevi 25

³⁶² Bauman ,1997,21

edip davranışlarını bu yönde gerçekleştirmesidir. Yani mahkumların arzu edilen davranışları yerine getirip getirmemesi önemlidir. Sonuç odaklı bir anlayışın olduğunu gösteren tasarımda mahkumların davranışlarındaki değişiklikler aslında onların kendi istekleri ile yapıp/ yapmamaları ile ilgili değildir.

Gözetmenle ilgili olarak diğer bir nokta ise gözetmen locasının gözetmenler ve aileleri için yaşanacak bir durumda olması gerektiğini savunur. Ayrıca kalabalık bir aile olması hem gözetleyen kişi sayısını arttırmakta hem de bir kişiye bu iş için para ödense de bir çok kişinin işi yapması sağlanmaktadır, ekonomik olarak da kazançlı bir sistemdir. Bu durum sayesinde gözetmen ve ailesi yaşayış düzenlerini bozmadan gözetlemeye elinde olmadan devam edebileceklerdir. Aile içindeki kişiler için gözetleme normal bir davranış haline gelecektir. “.... Sıklıkla başka bir işle uğraşıyor olabilirler, ama bu durumlarda bile meşgul oldukları sıradan şeylere her ara verdiklerinde zaten konumları gereği doğal olarak ve de kaçınılmaz bir biçimde gözetim amacına uygun olan yöne doğru bakacaklardır. İçinde bulundukları bu durum onlara küçük kasabalardaki gibi boş ve yerinden kımıldamadan yapılan eylemdeki- pencereden dışarı bakma eylemi- büyük ve sürekli bir eğlence kaynağı sağlanacaktır.”³⁶³ Foucault’un da belirttiği gibi: “..iktidarı kimin icra ettiğinin pek bir önemi yoktur. Adeta rastlantıyla buraya getirilen herhangi bir kişi bu makineyi işletebilir: müdür olmadığında ailesi, çevresi, dostları, ziyaretçileri, hatta hizmetçileri aynı işi yapabilirler..... Bu gözlemcilerin sayısı ne kadar çok olursa, tutuklu için gafil avlanma ve gözetim altında olma kaygısının artırma riski o kadar fazla olmaktadır.”³⁶⁴ Önemli olan nokta iktidarın kim tarafından ortaya konduğu değil, iktidarın olmasıdır. Ayrıca bu şekilde yani iktidarın var olduğunun bilinip ona göre davranılması mahkumlara başka müdahalelerin uygulanmasını da ortadan kaldırmaktadır. Foucault’un dediği gibi: “Disiplin, kendi kendini kendi mekanizmalarıyla destekleyen ve gösterimlerin parlaklığının yerine hesaplı bakışların kesintisiz oyununu ikame eden ilişkisel bir iktidar “işletmek”tedir. İktidar “fiziği”, bedene el konulması, gözetim teknikleri sayesinde, optik ve mekanik yasalarına göre, koskoca bir mekanlar, hatlar perdeler, demetler, devreler oyununa göre ve en azından ilke olarak aşırılığa, güce, şiddete başvurmadan içre

³⁶³ Bentham ,2008,,24

³⁶⁴Foucault ,2000 Kitabevi,298

edilmektedir. İktidar görünüşte ne kadar az “bedensel”se, o kadar bilgince “fizik” olmaktadır.”³⁶⁵

Panopticon’un mimarisi ile ilgili bir avantaj olarak gözetmenler açısından rahat bir çalışma ortamı yarattığı söylenebilir. Daha önceki zamanlarda görev yerinden ayrılan gözetmenlerin cezalandırılması söz konusuysen şimdi daire biçiminde olması nedeniyle gözetmen aynı anda birçok kişiyi gözetleyebilmektedir. Ayrıca cezaevlerinin teftişi için gelen müfettişler için denetimi kolaylaştırmaktadır, tek tek her hücreyi gezmek zorunda değildir ve aynı zamanda müfettiş ceza evinin bir bölümünü teftiş ederken diğer bölümün teftişe hazırlanması gibi bir durumun da ortadan kalkmasını sağlamıştır.

Panopticon’un işleyişiyle ilgili bir diğer husus gözetmenlerin denetlenmesidir. Gözetmenlerin mahkumlara karşı davranışlarının istenildiği gibi olduğuna her zaman emin olunamaz. Bu durum, “Quis custodiet ipsos custodes?” (Gözetleyenleri kim gözetleyecek?) sorusunu gündeme getirmiştir.³⁶⁶ Baş gözetmen de, tıpkı gözetmenlerin mahkumlara yaptığı denetimi, gözetmenler üzerinde yapacaklardır. Mahkumlarla gözetmenler arasındaki bilgi asimetrisi burada da geçerlidir. Yarı saydam olan gözetmen locası baş gözetmenin gözetmenleri görmesini sağlarken gözetmenlerin baş gözetmeni görmeleri mümkün değildir.³⁶⁷ Bu durumda mahkumlar için söylenenler ve yapılan denetim gözetmenler için de geçerli olmuş olmaktadır.

Bentham panopticon içinde bir de hastanenin olması gerektiğini ifade etmiştir. Mahkumların bakımında özenli olunması gerektiğini savunur. “ Fakat müteahhitin onları açlıktan öldürmesini ve onların hastalıklarını kullanmasını önlemenin yanında, onlarla ilgilenmesi için yapmaya niyetlendiğim başka bir şey daha var. Onun bakımının adamın hayatta kalmasını sağlayıp sağlamadığıyla kendimi sıkıntıya sokmadan, ölen herkes için ona ödeme yaptıracağım.”³⁶⁸ Bu bağlamda ölen mahkumlar adına para ödeneceğinden para kaybetmemek adına mahkumlara gereğince bakımın yapılması da sağlanacaktır. Ayrıca cezaevi aynı zamanda bir iş yeri görevi de üstlenmektedir.³⁶⁹ Bu göreviyle hem bireyin üretici olması hem de cezasını çektikten sonra topluma ayak uydurmasını sağlayacaktır ve bu şekilde ıslah edileceklerdir. Mahkumların topluma kazandırılması da

³⁶⁵Foucault ,2000,265

³⁶⁶ Bauman, 1997, 26

³⁶⁷ Bauman, 1997,26

³⁶⁸ Bentham 2008,44-45

³⁶⁹Bentham ,1995,48

düşünülmüş bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır, Panoptikon. Başka bir nokta ise hapisanenin topluma bir külfet olması da ortadan kalmaktadır. Mahkumların yapabildikleri fakat sevmedikleri işler verilecektir, bu şekilde mahkumun daha faydalı olduğu işte çalışmasını sağlanmıştır. Çünkü bu işlerin verilmesi de bir tür cezadır. Ama mahkumlar çalıştıkları sürece yemekleri iyileştirilecektir dolayısıyla ceza içerisinde bir de ödülü barındırmaktadır. İyi haller gösterdikleri sürece şartları da iyileşmektedir.

Mahkumların çalıştırılması için özel bir çabaya ihtiyaç yoktur. Çünkü mahkumlar hücrelerinde tek başlarına olduklarından konuşacak başka kişileri de olmadığından zamanları geçmeyecektir ve de çalışmasıyla sağlayacağı konfordan da mahrum olacaktır.. “Eğer çalışırsa, zamanı geçecektir ve eti ve birası, ya da kazancıyla neyi almaya gücü yeterse o olacaktır ve tek bir kere bile şiddet görmeden başka türlü elde edemeyeceği bazı şeyleri elde edecektir. Bu teşvik onun yapabileceğinin en iyisini yapması için gereklidir: ama bundan fazlası gerekli değildir.”³⁷⁰

“Emri altındakileri çalışmaya ikna edeceğini bana sormaya gerek duymayacaktır. Bu düzen altında tutuldukları sürece çalışmaları ve ellerinden geleni yapmaları için daha sağlam bir güvence olarak ne isteyebilir, düşünemiyorum. Ne olursa olsun parça başına değil, gündelik ücret alan herhangi bir sıradan işçinin verimi ve çalışkanlığını sağlamak için olabilecek bir güvenceden daha iyisine sahiptir. Çalışmayan bir insanın gün boyunca bayat ekmeğini yemek, suyunu içmekten başka yapacak bir şeyi, konuşacak kimsesi yoktur... Bu cesaretlendirmede elinden geleni yapması için zorunludur: ancak bundan fazlası zorunlu değildir.”³⁷¹ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mahkumların çalışması için gerekli olan aslında Panopticon’un tasarımı yatmaktadır. Çünkü tasarımı mahkumlar birbirleriyle iletişim halinde değildirler, dolayısıyla zamanlarını iletişim halinde geçiremeyeceklerinden çalışmak isteyeceklerdir. Ayrıca tek başlarına hücrelerde kalmaları yalnızlaşmalarını sağlayarak istenilen davranışların yerine getirilmesi sağlanacaktır. Yalnızlaşmaları, toplum olma durumu aslında verilen bir cezadır.

Bentham, mahkumların hangi işlerde çalışabileceğini anlamak için onları dört sınıfa ayırmıştır:

³⁷⁰ Bentham 2008,47

³⁷¹ Bauman, 1997,24

“1. Hapse girmeden önce bir iş sahibi olanlar ve kaldıkları sürece hapishaneye yararlı olacak şekilde bu işlerine devam edebilecek olanları

2.Belli sınırlar içinde kendi başlarına yürütmeye muktedir olmasalar da, bir insanın, bir takım diğer işleri şöyle böyle kolaylıkla öğrenebileceği, benzer bir işi yürütme eğilimi olan, bu işler için eğitilmiş olanlar

3.Değinilen alanlara hiçbir eğilimi olmayan, ama mesela hamallar, kömür taşıyıcıları, bahçıvanlar, çiftçiler gibi, aslında önceden bir iş için yetişmiş olanlar

4.Düzenli bir şekilde, meslek olarak hırsızlık yapmaları için yetiştirilmiş olanları ve daha önce hiçbir iş için yetiştirilmemiş olanlar.”³⁷²

Birinci gruba iyi eller, ikinci gruba kabiliyet sahibi eller, üçüncü gruba ümit vaat eden eller ve dördüncü gruba ise tembeller adlandırmasını yapmıştır.³⁷³ İlk olarak iyi eller işlerine yerleştirilecektir, onlar bildikleri işlerde devam edeceklerdir. Kabiliyet sahibi eller de iyi ellerin işleri öğretilcektir. Diğer iki grup içinde herhangi bir iş verilerek üretime geçmeleri sağlanacaktır.

Panoptikon bütün bu ifade edilenler düşünüldüğünde maliyetli olmayan bir yapıdır. Burada bireyin gözetim altında olması amaçken yan amaçlarla maliyeti düşürülmüştür. Mahkum burada cezasını çekerken üretici hale getirilerek hem meslek edindirilmekte hem de hapishanenin topluma külfet olması ortadan kalkmaktadır. Bu anlamda mahkuma meslek edindirme konusunda mahkumun geleceği de düşünülmektedir. Bu aynı zamanda bireyin topluma yeniden kazandırılmasını, topluma ayak uydurması sağlanarak toplum açısından da faydalı olduğu görülmektedir. Kısaca Panoptikon hem ekonomik hem toplumsal hem de ahlaki olarak düzey artırıcı bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Foucault şu şekilde anlatmaktadır: Panopticon... bir çoğalma rolüne sahipti; iktidarı düzenliyorsa da, onu daha ekonomik ve daha etkin hale getirmek istiyorsa da, bu iktidarın bizzat kendi veya tehdit altındaki olmamaktadır: toplumsal güçleri daha kuvvetli kılmak,

³⁷²Bentham ,2008,35

³⁷³Bentham ,2008,35

üretimi arttırmak, ekonomiyi geliştirmek, eğitimi yaygınlaştırmak, kamusal ahlak düzeyini yükseltmek; arttırmak ve çoğaltmak söz konusudur.”³⁷⁴

Bentham’ın ortaya koyduğu Panoptikon adlı tasarısıyla düzen anlayışının somutlaştığı görölmektedir. Panoptikon ile amaçladığı mahkumların ıslahı aynı zamanda onların ekonomik, ahlaki gelişimlerin de sağlamaktır. Bu bağlamda ortaya koyduğu önerilere bakıldığında mahkumların insani boyutlarda muamele görmesi amaçlanmıştır ki Bentham, ceza kanunu ile verilen cezaların sertliğini, ağırlığını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Fakat Bentham’ın çabaları Foucault gibi birçok isim tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır.

³⁷⁴ Foucault ,2000,306

SONUÇ

1748-1832 yılları arasında yaşamış olan Bentham, seksen dört yıllık hayatına yüz bine yaklaşık el yazması bırakmış ünlü bir reformcudur. Bentham'ın üretken bir fikir adamı olması, yaşadığı dönemdeki sorunların, değişimlerin zihnini kurcalamasından, yaşadığı dönemdeki kargaşaya çözüm getirme isteğinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Bentham, yaşanan olayların yaratmış olduğu sorunların mevcut sistem kullanılarak çözüme kavuşturulmadığını görmüş ve bir reformist olarak ortaya koyduğu hukuki reformlarla başarıya ulaşabileceğini düşünmüştür.

Bentham ileri sürdüğü düşünce sisteminin temeline fayda ilkesini koymuştur. Bu ilkeye nasıl ulaşılacağını açıklarken insanın doğası ile ilgili kendisinin asıl gerçek olarak gördüğü eğilim/ duyguları yani haz ve acıyı ortaya koymuş ve bunlardan hareketle insanın hayatının amacı olarak mutluluğu görmüştür. Fakat birçok açıdan bakıldığında- ki birçok düşünür mutluluğu amaç olarak gören anlayışa karşı çıkmış ve Bentham'ı bu yönde eleştirmiştir-, insan hayatının en üst amacı olarak mutluluk yerine birçok şeyin koyulduğu görülmüştür. Ayrıca Bentham'ın gözlem yoluyla insan hakkında ulaştığı olduğu gerçek de sorunludur. Bentham için en özlü şekilde ifade etmek gerekirse insanlar kendi faydasına yönelik davranışlarda bulunurlar. Ama bir annenin çocuğuna davranışları yine gözlem yoluyla incelendiğinde fayda yerine birçok farklı başka duygu veya eğilimlerle davrandığı görülebilir. Bentham bu bağlamda insanın doğasına ilişkin bir çerçeve çizmektedir. Fakat insana dair çizmiş olduğu bu çerçeve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu söylediğimiz insan için ne kadar geçerlidir eleştiriye açık bir konudur. İnsan davranışlarının meydana gelmesinde farklı işleyiş veya süreçler söz konusudur dolayısıyla herkes aynı durumda aynı tavırda ve davranışlarda bulunmamaktadır. İnsanın davranışlarının sadece bencil ve çıkarıcı duygular doğrultusunda gerçekleştiğini söylemek Bentham'ın sisteminin eleştiriler almasının bir nedeni olmuştur. İnsanda bencil ve çıkarıcı duyguların yanında özgeci duyguların olduğu göz ardı edilmiştir. Diğer bir eleştiri ise Bentham'ın insan doğası ile çizmiş olduğu bu çerçevenin irade özgürlüğünü yadsıdığı şeklindedir. Eğer insan haz ve acı despotları altında hareket ediyorsa irade özgürlüğünün imkanı pek muhtemel görünmemektedir.

İyinin ve kötünün değerlendirilmesinin sadece mutlulukla yapılmasını imkanı tartışmalıdır. Bu açıdan Bentham, fayda ilkesini bu kadar kesin bir dille her davranışa

temel oluşturması ve bu tavırla ahlak ve hukuku inşa etmesi Bentham'ın sisteminin eksik y6nlerinden biridir.

Aynı zamanda Bentham aslında doğal hukuk anlayışında eleştirmiş olduğu olan ile olması gereken ayrımını yapamadığı noktasını kendisi yapmıştır şeklinde eleştirilmiştir. İnsanın doğasını ifade edip bu ifadeden insanın nasıl davranması gerektiğini ortaya koyduğu s6ylenerek Bentham'ın aslında kendi eleştirdiğini yaptığı, olandan olması gerekeni t6rettiği ifade edilmiştir.

İnsanın doğasını haz ve acıya bağlamakla, haz ve acıya g6re davranıldığını ifade etmekle aslında sorunların c6z6m6n6 de getirmektedir. İnsan kendisine haz vereni, fayda sağlayanı ister ve onun i6in 6abalar. Dolayısıyla eylemler fayda, iyilik, mutluluk sağlamasına g6re değerlendirilecektir. Herkes bunlara g6re davrandığından hukukun da faydacı bir d6zende ele alınması gerekmektedir. Bentham i6in fayda ilkesi, hukuk ve ahlakın bilimsel hale getirilmesinde nesnel bir 6l66tt6r. Fakat sezgisel yolla ulaşılmış olan fayda ilkesi ne kadar bilimseldir tartışmalıdır ve bilimsellik 6l66t6 taşıdığı tartışmalı olan bir ilke nasıl oluyor da bilimsellik kazandırılmak istenen alanlar i6in temel oluşturabilmektedir. Ayrıca fayda ilkesi ile bilimsel bir hukuk ortaya koymak, 6l66lebilir bir alan ortaya koymakla eş değerdir. Bu bağlamda hukuk i6erisinde insanlar aslında 6l66lecek nesneler haline gelmektedir. Zaten fayda ilkesini ortaya koyması ile Bentham, en b6y6k mutluluk i6in kalanların mutsuzluğunu kabul edilebilir g6rmekle eleştirilmiştir. Birileri i6in diğerlerinin feda edilmesi ile fayda ilkesinin aynı anlama geldiği savunulmuştur. Fakat Bentham, tezimizde de daha 6nceki başlıklar altında ifade etmiş olduğumuz gibi toplumsal hayatta doğru olarak hesap edilerek feda edilmiş olanları bir kayıp olarak g6rmez, feda edilişler, “verimli faiz getiren, her zaman ulaşabileceğimiz biriktirme kurumlarına yatırılan paralar gibidirler” olarak ifade edildiğinde bir iktisat6ı gibi konuştuğu s6ylenebilir.

Bentham'ın sisteminde temel kavramlar olan haz ve acıya bakıldığında da haz iyi, fayda, mutluluk ile k6t6 ise acı ile 6zdeş kavramlar olarak kullanılmıştır. Bunlar arasında kesin bir ayrım yapmaması da eleştiri konularından biri olmuştur ki Bentham dilin k6keni ile ilgili de d6ř6ncelere sahip ve 6alışmıştır. Hatta İngilizce 'de 6ok kullanılan bir6ok s6zc6ę6n (law, international, codification, minimization...) onun tarafından bulunduğu bilinmektedir. Bu kadar kelimeler ve dille ilgili olan biri kavramların ayrımını yapmaması

düşündürücüdür. Her haz veren şeyin faydalı veya iyi olduğunu söylemek ne kadar doğrudur bu da tartışmalıdır. Aynı zamanda haz ve iyi özdeş olarak kullanıldığında Ayrıca Bentham'a diğer bir eleştiri ise sadece fiziki hazları önemsemediğidir. Fakat Bentham, tezimizde de ifade edildiği gibi sadece fiziki olanları değil ruhsal olanları da haz ve acı içerisinde ele aldığını ifade eder. Dolayısıyla Bentham'a yapılan bu eleştiri tezimizin Jeremy Bentham'da Haz ve Acı Kavramları başlığı altında haksızlaştırılmıştır.

Bentham, metafizik ve soyut karakterli 18. Yüzyıl felsefesine karşı bir tavır alarak bu tür felsefeleri eleştirmiştir ki bu eleştirilerden doğal hukuk da en sert şekilde nasibini almıştır. Fakat Bentham, haz ve acıyı genel geçer ve hatta belki de metafiziksel bir boyut kazandırarak bir ilke haline getirmiş ve aslında eleştirdiğini kendisi yapmıştır. Metafiziksel şeylere olan karşı tavrı sisteminde kendisini göstermiş olduğu görülebilir.

Haz ve acı ile diğer bir konu ise mutluluk terazisi olarak ifade ettiği hesap yöntemi eleştirilmiştir. Bu yöntemde yedi ölçüt dahilinde hazlar ve acılar bir taraf toplanarak eylemin faydalı olup olmadığı ortaya konmaya çalışılır. Fakat bu hesap yapılırken bir takım zorluklar baş göstermektedir. Bu zorluklar yüzünden Bentham'ın haz hesabını bazı çevreler uygulanmasının olanaksız, bazıları ise yanlış olarak görmüştür. Bu çevreler için en başta mutluluk en üst iyi değildir. Aynı eylem yapıldığında farklı kişiler farklı miktarlarda haz veya acı hissedeceklerdir çünkü duyarlılıkları farklıdır. Dolayısıyla insanların duyarlılıkları hakkında kesin olarak hiçbir şey söylenemez. Bu bağlamda yapılan eleştiri haklı gibi görünse de fayda ilkesi, olabildiğince çok sayıda insanın olabildiğince çok mutluluğu olduğundan aynı topluluk içerisinde iki kişi seçildiğinde birinin duyarlılığının aşırı diğerinin duyarlılığının az olma olasılığı vardır ve bunların toplam mutluluğuna dair hiçbir şey söylenemez. Ama yeterli sayıda oluşturulan iki grup ele aldığımızda da ise bu grupların kişi sayılarının fazlalığı duyarlılığın düzeyi birbirlerine yakın olacak ve dolayısıyla yapılan hesap yaklaşık olarak bir çözüm getirecektir. Haz ve acı hesabı ile ilgili bir başka tartışma ise Bentham'ın bu hesapta herkesin yalnızca bir kişi sayılması yani eşit görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak neden herkesin eşit sayılması gerektiği ile ilgili yeterli bir açıklama yoktur, bu bağlamda insanları hesap içerisinde eşit saymak Bentham'ın eleştirdiği bir doğal hak olarak düşünmek anlamında değil midir?

Sanayi ve Fransız Devrimi'nin yaratmış olduğu olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak ve sorunlara çözüm getirmek için kullanılan mevcut sistemlerin işe yaramadığını savunan Bentham, doğal hukuk anlayışının da ortaya konulacak bir çözüme dayanak olamayacağını ifade etmiştir. Doğal hukuk anlayışının devletin kökenini dayandığı toplumsal sözleşme teorisi ile de güvenli bir ortamın sağlanamayacağını savunmuştur. Çözüm getirilecekse bireylerin sadece kendilerini düşünmeleri değil içinde bulunduğu toplumun üyesi olduğunun farkında olarak birbirlerini düşünerek olmalıdır. Bu da ancak, fayda ilkesine dayanan ahlak ve hukuk ile olabilecektir. Sadece teori de değil pratikte de yol gösterici olması gereken fayda ilkesidir. Fayda ilkesi ışığında bilim vurgusu yapan Bentham, doğal hukukun ifade ettiği gibi hukuku doğaüstü veya doğaya bağlayarak sosyal sorunların çözilemeyeceğini ifade etmiştir.

Hukuk teorisi ile Bentham'a göre hukukun asıl amacı toplumun mutluluğunu sağlamaktır. Dolayısıyla yasa koyucu yasaları bu amaca yönelik bir şekilde düzenlemedir. Fakat burada, yasa koyucunun insanların neyden ne kadar haz veya mutluluk alacağını nereden ve nasıl bildiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda insanların farklı özellikte ve duyarlılıkta olduğunun gözden kaçırılmış olduğu söylenerek Bentham'ın teorisinin bir takım noksanlıklara sahip olduğu söylenebilir.

Bentham, insan için doğal olan şeyin haz ve acı olduğunu ayrıca yasaların haz ve acıyı sınırlandırması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat fayda ilkesi yani mümkün olan çok sayıda mümkün en büyük mutluluğu sağlamak ise amaç o zaman hazzın en yüksek olması aranmaktadır. Bu bağlamda en yüksek haz amaçlanıyorsa yasalarla bunu sınırlandırmak çelişkili gibi görünmektedir.

Hukukun amaçları arasında özgürlüğü almamış olan Bentham, özgürlüğü güvenliğin bir parçası olarak ifade etmiştir ve özgürlük kendi başına bir amaç olarak görülmemiştir. Bu bağlamda özgürlük fayda bağlamında ele alınmaktadır, toplumun mutluluğunu arttırdığı açıdan önemli görülmektedir. Bentham'ın sisteminin eksik bir yönünü ifade eden bir konu olarak özgürlük gerçekten özgürlüğe karşı bir inancın olması dolayısıyla ele alınmamıştır.

Hukukun bilimsel bir açıklaması yapılabilmesi için hukuk ve ahlakın ayrı alanlar olarak ortaya konması gerekmektedir. Fakat Bentham, common law geleneğinin bu

ayrımın görülmesini engellemekte olduğunu savunmaktadır. Common law geleneğinde yasaların geçerliliği ahlaka veya adil olmaya bağlıdır ki Bentham'ın bu konuda takınmış olduğu pozitivist tavır bunu reddetmektedir. Ayrıca common law geleneğinin bu yaklaşımı reformlara karşı olan bir tavrı ifade etmektedir.

Hukukun yaptırımlarından biri olan ceza konusunda ise Bentham yine reformcu tavrı ile döneminin ceza ile ilgili algısını değiştirmek ister. Mahkumların durumlarının iyileştirilmesi ve idam cezası ile ilgili düzenlemeler yapılması gerektiğini savunmuştur. İdam cezası daha önce iki yüz suç için uygulanırken Bentham'ın çalışmalarıyla iki suç için uygulanmaya başlamıştır. Fakat yararcıların ceza konusunda ifade ettikleri ile ilgili de birçok eleştiri gelmiştir. İdam cezasını bu şekilde düzenlemelerinin sebebi yaşamın kutsallığı ile ilgili değil de idam cezasının faydadan çok acı verdiği için böyle düzenlemelerde bulunulduğunu söyleyerek eleştirilmiştir. Bir yandan idam cezasının caydırıcılığının etkili olup olmadığı tartışılabilir ama bir yandan da yaşamın kutsallığı toplumun faydası uğruna göz ardı edildiği ifade edilebilir. Burada da insanın yaşamı ve toplumun faydası karşılaştırılarak idam cezasının acı doğurması ile ilgili olarak fayda açısından ele alınmaktadır, idam cezasına karşı oluşları gerçekten yaşamın kutsallığı ile toplumun faydasının karşılaştırılmasının doğru olmayacağını düşündüklerinden değil. Ama yine de idam cezasının düzenlenmesi konusunda ister kutsallık ister fayda açısından olsun Bentham'ın olumlu bir katkısı olduğu görülmektedir.

Ceza kanunu da fayda ilkesi temeli üzerinden değerlendirmiştir. Haz ve acı üzerinden yaptığı hesaplamayı ceza teorisinde de kullanmaktadır. Eylemin yaratacağı zarar ve yarar hesaplanarak bilimsel bir ceza kanunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ceza, daha büyük kötülükleri önlemek amacıyla olacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla bir eylemin suç olması yarattığı zarara bağlıdır.

Ceza konusunda ortaya koyduğu önerilerin somut bir örneği Panopticon tasarımıdır. Panopticon, mahkumların zihnine sürekli gözetlenildiği algısını yerleştirerek suç sayılan davranışlardan uzak durmasını sağlayan bir yapı olarak tasarlanmıştır. Denetimin içselleştirilmesi söz konusudur. Aslında Bentham'ın bu konudaki görüşlerinin itaat ve güvenlik üzerinde şekillendiği söylenebilir. Bentham, tam bir itaat içinde olan bireylerin oluşturduğu güvenli bir toplum ortaya koymaya çalışmaktadır. Bentham'ın bu düşüncesini aslında günümüzde de bulmak mümkündür. Gözetmen-gözetilen ilişkisi fabrikalarda da

görebileceğimiz bir durumdur. Panopticon'da bahsedilen denetim mekanizması fabrikalardaki ustaların işçilere karşı durumuna benzetilebilir.³⁷⁵ Hatta günümüzde ustanın yerini teknolojik bir alet olan kameralar almaktadır. Modern dönemde sokaklara, caddelere koyulan kameralarla her an toplum izlenilmektedir. Sürekli denetim altında olan bir toplum durumu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda günümüzde kullanılan birçok sosyal paylaşım sitesi de bu durumu gösteren diğer bir örnek olarak gösterilebilir. Sosyal paylaşım sitelerinde gözetim aslında kendi rızamızla izin vermiş olduğumuz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Panopticon'un işleyişine bakıldığında maliyetinin ve topluma külfet olmamasına da vurgu yapılmaktadır. Hastane, yoksullar için bakım, fabrika gibi kullanılacağından kazançlı bir tasarım olduğu da söylenebilir. Bentham'ın tasarımı birçok yapının yapımında da kullanılmıştır. Bu bağlamda her ne kadar eleştirilse de bazı yönlerden olumlu etkileri yüzünden tasarım Bentham hayattayken göremese de yapıların inşasında göz önünde tutulmuştur.

Bentham'ın ahlak ve hukuk alanındaki düşüncelerini ele almaya çalıştık. Bu durumda Bentham'ın tavrı hakkında kesin bir şey söylenecekse o da bilimsellik vurgusunu ve arayışını her konuda ortaya koyduğudur. Tezimizde Jeremy Bentham'ın Hayatı başlıklı bölümümüzde de ifade ettiğimiz gibi kurucusu olduğu üniversiteye bedenini bağışlayarak bilime bir katkı, yarar sağlamak istemiştir. Teorik olarak ifade ettiği tavrını bu şekilde pratikte de gerçekleştirmiş olduğuna küçük bir örnek olarak bu olayı görebiliriz. Aynı zamanda Bentham'ın üniversiteyi kurmasının sebebi o dönemdeki iki üniversitenin dini içerikli sınavlar yapmasına karşı olmasıdır. Kurmuş olduğu University of College'da dini içerikli sınavlar olmayacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere Bentham'ın din hakkındaki düşünceleri çokta olumlu değildir. Her ne kadar bazı çerçeveler Bentham'ı liberal gelenek içerisinde görmese de dinin politik yaşama yön vermesi konusuna karşı olmasıyla liberal gelenekle uyumlu olduğu söylenebilir. Fakat dini inançların hukuk alanı içerisinde göz ardı edilmemesini de ifade etmiştir. Çünkü dini inancılara karşı olan hukuk kurallarını benimsemeyecek ve hatta karşı duracaklar dolayısıyla hukukun etkisi azalacaktır. Bu bağlamda Bentham her konuda olduğu gibi dini inancaları da fayda çerçevesinde ele almaktadır.

Bentham'ın döneminin sorunlarına çözüm olması adına ortaya koyduğu sisteme ilişkin yapılan bu çalışmada sistemin bir takım çelişkilerle dolu olduğu ifade edilebilir. Bu

³⁷⁵ Bauman,1997,31

bağlamda çalışmamızda eleştirilere yer verilerek sistemin eksik yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar eksik yönleri olsa da Bentham'ın hem teorik hem pratik anlamda birçok yönden olumlu katkıları olduğu da söylenebilir. (James Mill, John Stuart Mill, John Austin, Dumont, J. Bowring...) İzleyicileri ve takipçileri tarafından hala daha etkisi süren bir anlayış olarak faydacılık ahlak ve hukuk alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Benthamizm, Felsefi radikaller/ Bentham Okulu adı altında devam ettirilen en yaygın akımlardan biridir. Yaygın bir anlayış olmasının sebebi; Bentham'ın eserlerini verdiği dönemlerin İngiltere'nin büyük bir devlet halini alması, eserlerinin Fransızca ve İngilizce'ye çevrilerek bu dillerin ulaştığı yerlerde basılması, takipçilerinin çalışmaları ve eserleridir. Bu tez çalışmasında da Bentham'ın kendi eserleri ve takipçilerinin çalışmalarından yararlanılmıştır. Ayrıca 19. Yüzyılın sonlarına doğru pragmatist felsefenin oluşmasında etkili olmuştur. Yararcı anlayışa dayanan pragmatizm 20. Yüzyılda Amerikan'ın temel felsefi anlayışını teşkil etmiştir. Görüldüğü üzere başta İngiltere'nin ve sonrasında Fransa, Amerika, Rusya gibi birçok ülkede tanınan, etkili olmuş bir anlayış olarak faydacılık Türkiye'de bilinmesine rağmen faydacılığın kurucusu olan Bentham hakkında çok fazla çalışma yapılmamıştır.

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu T.(2001). *John Stuart Mill Yaşamı ve Düşünceleri*(Birinci Basım)İzmir. İlya Yayınevi
- Akarsu B.(1970). *Ahlak Öğretileri I-Mutluluk Ahlakı (Eudaimonism)*. (2.Basım),İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Altıntaş F.Ö.. *Hukukun Kökeniyle İlgili Teorilere Genel Bir Bakış*.
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/omuifd/article/viewFile/5000073603/5000067862>,
221-238
- Anay H. (2011), Jeremy Bentham'ın Etkisi ve Yararcılığın Çağdaş Arap Düşüncesine Girişi. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 37, 99-138
- Atkinson, C. M. (1905). *Jeremy Bentham: His Life And Work*, London:Methuen&Co
- Aydın M.(2013).John Stuart Mill'in Faydacı Ahlakı.*Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(28),143-167
- Barry P.N.(2012). *Modern Siyaset Teorisi* (3. Basım)(Çev: Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin). Ankara: Liberte Yayınları
- Başdemir Y. H. (2005), *İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume, Smith.*,1-19
<http://www.liberal.org.tr/upresimler/makaleler/iskoc-aydinlanma-etigi.pdf>
- Bauman Z.(1997). *Özgürlük* (çev: Vasıf Erenus). İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Bentham J.(1891). *A Fragment on Government* (edit, F.C. Montague). Oxford
- Bentham J.(1781/2000). *An Introduction to the Principle of Morals Legislation*, Kitchener, Batoche Books
- Bentham J (2008). *Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş* (Çev: Aysel Doğan),Cilt 57. Sayı 4 AÜHFD, 381-390
- Bentham J.(2008). *Panoptikon: Gözün İktidarı* (Çev:Barış Çoban, Zeynep Özarslan)(1. Basım), İstanbul: Su Yayınları
- Bentham J.(1995). *The Panopticon Writings*, New York: Verso Books
- Bentham J.(2011). *Yasamanın İlkeleri* (Çev: Barkın Asal)(1. Basım),İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık
- Bix H. B.(2004) Doğal Hukuk: Modern Gelenek (Çev: Ertuğrul Uzun). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 6(2),
<http://webb.deu.edu.tr/hukuk/dergiler/DergiMiz6-2/PDF/uzun10.pdf>, 291-343
- Burns J. H.(2005), Happiness and Utility: Jeremy Bentham's Equation, *Utilitas*, 17(1).

- Caille A.(2007). Faydacı Aklın Eleştirisi(Çev: Devrim Çetinkasap) (Birinci Basım).İstanbul: İletişim Yayınları
- Cevizci A. (2002). *Etiğe Giriş* (1. Basım).İstanbul: Paradigma Yayınları
- Cevizci A.(2009). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say yayınları
- Cevizci A.(1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (Üçüncü Basım). İstanbul: Paradigma Yayınları
- Coker W.F.(1924). *Reading In Political Philosophy*,The Macmillan Company
- Copleston F.(2000). *Yararcılık ve Pragmatizm* (Çev:Deniz Canefe)(1. Basım).İstanbul: İdea Yayınevi
- Ebenstein W. (1996). *(Great Political Thinkers)-Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri* (Çev: İsmet Özel), İstanbul: Şule Yayınları
- Ebenstein W. (2005), *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri* (Çev: İsmet Özel) (4. Baskı), İstanbul: Şule Yayınları
- Erdoğan M.(2006). *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm* (Birinci Basım). Ankara: Orion Yayınevi
- Freeman M.(2008). *İnsan Hakları Disiplinler arası Bir Yaklaşım* (Çev: A.Erkan Koca-Asena Topçubaşı) (Birinci Basım) Ankara: Birleşik Yayınları
- Foucault M.(2000). *Hapishanenin Doğuşu* (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay).Ankara:İmge Kitabevi
- Furtun A. (2014). *Hukuk Felsefesi Dersleri* (2. Basım),İstanbul: Beta Yayınları
- Gözler. K. (2011).*Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* Cilt 1 (1. Basım), Ekin Yayınları
- Gözler K.(1999). *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu* (1. Basım), Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları
- Gözler K.(1998). *Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu*. Ankara: Us-A Yayıncılık
- Gürbüz A.(1999). *Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisi*. İstanbul: Beta Yayınları
- Gürbüz, A., (2012). *Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisinin Eleştirisi*, İstanbul, Beta Yayınları.
- Güriz A.,(1999). *Hukuk Felsefesi* (5. Basım). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Haçerlioğlu H. (1993). *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar* (S-T) Cilt 6 (2.Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hume D (1997). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (Çev: Aziz Yardımlı)(A Treatise of Human Nature, 1739-40) (1. Basım). İstanbul: İdea Yayınevi

- Kılıç R. *Olgu ve Değer Problemi*, 355-402, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/780/10005.pdf>
- Mazlish B., Bronowski J.(2012). *Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi*. (Çev: Elvan Özkavruk Adanır)(1.Basım), Say Yayınları.
- McMahon M. D.(2013). *Mutluluk- Mutluluk Üzerine Tarihsel Bir Çalışma* (Çev: Kıvanç Tanrıyar).E Yayınları
- Monk-Hampsher I.(2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi* (A History of Modern Political Thought)(Çev:Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Anğ/ Özge Özeydin...)(1.Basım).İstanbul: Say Yayınları
- Morton A.(2006). *Pratikte Felsefe Temel Sorulara Giriş* (çev: Mukaddes İlgün(Üçüncü Basım).İstanbul: Kesit Yayınları
- Nuttall J.(1997). *Ahlak Üzerine Tartışmalar Etiğe Giriş* (Çev: Abdullah Yılmaz) (Birinci Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Öğütçü M. Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar. <http://webb.deu.edu.tr/hukuk/dergiler/DergiMiz7-ozel/PDF/ogutcu19.pdf>, 555-615
- Öktem N.(2001). *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*. İstanbul: Der Yayınları
- Özkurt H.(2013), *Jeremy Bentham'ın Faydacı Ahlak ve Hukuk Teorisi* (1. Basım), İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık
- Sahakian, W., (1997), *Felsefe Tarihi*, Çev. A.Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi
- Raynaud P. Ve Rials S.(Yayına Hazırlayanlar), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü* (2003) (1. Basım),İstanbul: İletişim Yayınları
- Russell B.(2001). *Batı Felsefe Tarihi Aydınlanma Çağı* (Çev: Erol Esençay) (1. Basım), İzmir: İlya Basım Yayın
- Schofield P.(2007). *Utility and Democracy*, Oxford Press
- Schofield P.(2009). *Bentham- A Guide For The Perplexed*, Continuum International Publishing
- Sena C.(1974). *Filozoflar Ansiklopedisi* Cilt 1. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Smullyan-Beniot E.(1938). *An Outline of The History of Political Theory* (Part II- Montesquieu to Present),Boston: Student Outlines Company
- Stephen, L., (1900), *The English Utilitarians Volume I*, London, Duckworth and Co.
- Strool A., Long A.A., Bourke J.V., Campbell R.(2008). *Etik Kuramları*. Ankara: Lotus Yayınevi
- Timuçin, A. (1997). *Düşünce Tarihi*. (İkinci Basım). İstanbul: İnsancıl Yayınları

- Torun Y.(2011). *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*. Ankara: Orion Kitabevi
- Tunçay M. (Der.)(1969). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 3 Seçilmiş Yazılar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:289
- Tunçay M. (Der.)(2011). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yakın Çağ* (3. Basım)İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunçel A., Gülenç K. (Editörler) (2014), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Ankara:Doğu BatıYayınları
- Uslu C.(2011). *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*. (2. Basım). Ankara: Liberte Yayınları
- Uslu C. (2011). Objektif ve Subjektif Doğal Hak Arasında Meta-Normatif İlkeler . C.Ü. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(11),87-105
- Uzun E. (2003). İngiliz Analitik Hukuk Teorisi ve John Austin. *Sosyal Bilimler Dergisi* /2, 1-24, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423869741.pdf>
- Vergara F.(2014). *Liberalizmin Felsefi Temelleri Liberalizm ve Etik*.(2. Basım).İstanbul: İletişim Yayınları
- Watkin- Pease C.(2008). *Bentham'ın "Panoptikon"u ve Dumont'un "Panoptique"i* (Çev: Barış Çoban), Panopticon : Gözün İktidarı, İstanbul: Su Yayınları, 77-85
- Werret S. (2008). *Potemkin ve Panoptikon : Samuel Bentham ve On Sekizinci Yüzyıl Rusyasında Mutlakiyetçi Mimari* (Çev : Barış Çoban- Zeynep Özarslan), Panopticon: Gözün İktidarı, İstanbul: Su Yayınları, 87-110

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı :Emine CENGİZ
Uyruğu :T.C
Doğum tarihi ve yeri :1990, Kırıkkale
Medeni hali :Evli
Telefon :-
Faks :-
e-mail :emineyurtyurt@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Ankara Üniversitesi	2012

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....		

Yabancı Dil

İngilizce, Almanca

GAZİ GELECEKTİR..

